

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom

Strategic Issues of Northern Hungary Economy-Region-Society

Térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.
A peer-reviewed academic journal of spatial economics and business research.

Megjelenik évente háromszor a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara támogatásával.
It is published three times a year with the support of the Faculty of Economics of the University of Miskolc.

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.
The papers published in the journal have been edited and recommended for publication by two independent experts.

Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: C

A folyóiratot indexeli: EBSCO, REPEC, Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT)
The journal is indexed by: EBSCO, REPEC, MTMT

Kiadó / Publisher:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics

Szerkesztőség / Editorial Office:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics
E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Felelős kiadó / Responsible publisher:

Veresné Dr. Somosi Mariann

Főszerkesztő / Editor-in-Chief:

Dr. Kocziszky György

Szerkesztő bizottság tagjai / Editorial Committee Members:

Dr. Balaton Károly
Dr. Benedek József
Dr. Elekes Tibor
Dr. Nagy Egon
Dr. Nagy Zoltán
Dr. Ocskay Gyula
Dr. Péti Márton
Dr. Pulay Gyula

Dr. Salamin Géza
Dr. Michael Schenk
Dr. Sikos T. Tamás
Dr. Suhányi Ladislav
Dr. Szilágyi Ferenc
Dr. Tóth Géza
Dr. Varga Norbert
Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi titkár / Editorial Secretary:

Dr. Lipták Katalin (liptak.katalin@uni-miskolc.hu)

Szerkesztőségi munkatárs / Editorial Assistant:

Orosz Dániel (regorosz@uni-miskolc.hu)

Nyomdai munkák / Printing:

MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)

ISSN 2560-2926 (Online)

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK / STUDIES

<i>Biró A. Zoltán</i>	5
Székelyföldi térség – vidékkutatási kihívás	
<i>Oláh Sándor</i>	19
Rurális vállalkozások indulása a rendszerváltás után	
<i>Biró A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes – Székely Kinga Katalin – Szász Mária-Magdolna</i>	30
– <i>Nagy-Menyhárt Szidónia – Kovács Ottília-Enikő</i>	
Új vállalkozási modellek vidéki környezetben az új vidékfejlesztési paradigma kontextusában	
<i>Tamás László</i>	41
A székelyföldi erdővagyon és erdőgazdálkodás mint endogén erőforrás	
<i>Székely Kinga Katalin – Biró A. Zoltán</i>	54
Rurális identitás és turizmus – vállalkozók szemszögéből	
<i>Bodó Julianna</i>	67
Háztartás – megélhetés – munkamigráció	
<i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	80
Agrártevékenységre alapozó, alternatív közösség-szerveződési forma vidéki térségben	
<i>Kovács Judit-Tünde</i>	90
Agrárvállalkozások létrehozását és működési modelljét meghatározó külső tényezők	
<i>Szász Mária-Magdolna</i>	101
Vidéki agrárvállalkozók tudásszerzési gyakorlata	
<i>Sebestyén Ágnes</i>	110
Generációs viszony egy agrárvállalkozásban: esettanulmány az utódlás székelyföldi sajátosságairól	
<i>Sarány Orsolya</i>	120
A média a gazdaságról. Elemzés egy regionális napilap példáján	

KITEKINTŐ / INSIGHTS

<i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	128
Vidékkutatás új megközelítésben	
<i>Kovács Judit-Tünde</i>	132
Lassú innovációk periférikus térségekben	

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

<i>Bagoly Anabella</i>	136
Biró A. Zoltán – Tamás László (szerk.) (2021): KÖZÖSSÉGI VAGYON – KÖZÖSSÉGI SZEREP. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek. Státus Kiadó, Csíkszereda	
<i>Radu Andrea</i>	138
Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) (2020): SZAKTANÁCSADÁS – AGRÁRIUM – INNOVÁCIÓ. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda	

Szerkesztői előszó

Kiütkeresések és korlátok. Gazdaság, gazdálkodás, megélhetés a székelyföldi térségben

Az Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek számára készített tematikus összeállításunk a romániai, kelet-erdélyi székelyföldi térség mai gazdasági folyamataival foglalkozik. Tanulmányaink a térségben folytatott vidékkutatási programok, programsorozatok eredményeit mutatják be vagy összegzik. A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében 1990 óta folytatott kutatási programjaink jelentős hányada foglalkozott azzal a kérdéskörrel, hogy ebben a vidéki jellegű térségben milyen formális és informális keretek, illetve módozatok biztosítják a lakosság megélhetését. A vidéki térségek „gazdasági életének” megragadása nem egyszerű feladat, hiszen a kvantifikálható, statisztikai mutatókkal jellemezhető folyamatok mellett (gazdasági szereplők számának és típusainak alakulása, beruházások volumene, termelékenységi mutatók, foglalkoztatási adatok, jövedelmi szintek és mások) igen jelentős mértékű lehet az informális keretek és megoldások volumene és gazdasági szerepe is. A különböző társadalomtudományi módszerekkel folytatott térségi kutatásaink során (személyes terepmunkára alapozó kulturális antropológiai elemzések, társadalomtörténeti vizsgálatok, esettanulmányok, nagymintás szociológiai adatfelvételek) már az 1989-es romániai rendszerváltást követően felfigyeltünk arra, hogy a rurális környezetben élő, vagy rurális életvezetési modellt folytató városi lakhelyű családok körében az informális kereteknek és módozatoknak sok esetben nagyobb szerepük van, mint a formális kereteknek és módozatoknak. A mai terepkutatásaink megerősítik ezt a közel három évtizeddel korábbi megfigyelést.

Jelen összeállításunk apropóját az a megfigyelés szolgáltatta, hogy az elmúlt egy – másfél évtized során folyamatosan gyarapodnak a térségben az olyan gazdasági kezdeményezések, amelyeknek ebben a térségben nincsen előzménye, illetve – a korábban kialakult és napjainkban is domináns térségi gazdasági kontextushoz viszonyítva – változást, innovációt hordoznak. Az első ilyen jellegű kezdeményezések az agrártermelésben jelentkeztek, ezek száma és társadalmi szerepe napjainkban is növekszik. Az agrárjellegű kezdeményezések mellett egyre több olyan kisvállalkozás indul más ágazatokban is, amelyek a „new economy” jellemzőit hordozzák. Ezek a kezdeményezések az esetek nagy többségében kísérleti jellegűek, kisléptékűek, de tevékenységük jellege, kialakulásuk és működésük sokféle módozata, nem utolsósorban pedig gyarapodó számuk térségi gazdasági kiütkeresésként is értelmezhető. Megjelenésük, működésük mögött globalizációs hatások, a térségen kívül szerzett tapasztalatok, ösztönző példák állnak, a térségi társadalmi, gazdasági, környezeti adottságokhoz való adaptálás gyakorlata alapján az úgynevezett követéses vagy „puha innováció” egyre növekvő, tartalmában és formájában bővülő folyamatával állunk szemközt.

Az újszerű kezdeményezések halmaza jellegénél fogva oppozícióba kerül mindazokkal a társadalmi struktúrákkal (intézmények, hálózatok, működési modellek, társadalmi rutinok és kulturális minták, diskurzusok, meggyőződések), amelyek a napjainkban domináns gazdasági folyamatok térségi feltételrendszerét alkotják. Ha ezeknek az újszerű kezdeményezéseknek a kialakulási folyamatát, társadalmi beágyazódási mintázatait vizsgáljuk akkor egész sor olyan akadályt, korlátot is megfigyelhetünk, amelyek nem a gazdasági élet országos jogi, adminisztratív, pénzügyi jellemzőhöz köthetők, hanem annak a társadalmi környezetnek a működési módozataihoz, amelyekben ezek az újszerű kezdeményezések kialakulnak és működnek. Amennyiben arra a kérdésre szeretnénk válaszolni, hogy „Milyen vidék a székelyföldi térség?”, milyen endogén fejlődési tartalékokkal rendelkezik, milyen reálisnak mutakozó fejlesztési forgatókönyvek kidolgozása mutatkozhat célszerűnek, akkor nagy valószínűséggel számolnunk kell azzal, hogy a hasznos válaszokat a kiütkeresések és a korlátok közti térben, nem utolsósorban pedig a formális és informális gazdasági folyamatok együttes figyelembevételével találhatjuk meg. Az informális módozatok szerepére utal az a tény is, hogy a térségi háztartások négyféle

erőforrás (hivatalosan regisztrált munkahelyek, járadék jellegű bevételek, pénzkiváltó tevékenységek és külföldi vendégmunka) nem könnyen átlátható kombinációjával biztosítják megélhetésüket. Természetesen azt sem lehet kizárni, hogy a jövőben egy átfogó külső gazdasági beavatkozás (a térségi foglalkoztatás szerkezetét befolyásoló nagy beruházás, a térséget új fejlődési pályára állító átfogó fejlesztési program stb.) megváltoztathatja ezt a kontextust, jelentős mértékben lecsökkenti az informális szegmens szerepét, azonban ilyen jellegű változás jelei ma még nem mutatkoznak. A vidékkutatásra hárul az a feladat, hogy egyre gazdagodó módszertani eszköztára révén olyan helyzetképet alkosson a térség széles értelemben gazdasági, megélhetési folyamatairól, amely hasznos alapot szolgáltat térségi vagy ágazati fejlesztési elképzelések, programok számára.

Összeállításunk elsősorban a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja kutatási eredményeire, tapasztalataira épül. Szerzőink az Intézet munkájához kapcsolódó kutatók, egyetemi oktatók, doktorandusz hallgatók. Az egyes tanulmányok gyakran alapoznak az elmúlt három évtized intézeti kutatási anyagaira, más esetekben az utóbbi időszakban folytatott csoportos vagy egyéni kutatások eredményeit ismertetik. A szerzők a térségi vidékkutatás érdekében létrehozott szakmai klaszter keretében készítették jelen összeállítás anyagait, hasznosítva a tudásmegosztás és a közös munka kínálta előnyöket. Az összeállítás anyagaiból körvonalazódó helyzetkép természetesen csak nagyon vázlatos és mozaikszerű lehet. Szakmai jelzés arról, hogy a megélhetéssel, a gazdasággal kapcsolatos társadalmi folyamatok terén milyen kezdeményezések és társadalmi korlátok működnek, melyek a változási trendek és melyek a mai folyamatok megértését segítő társadalomtörténeti előzmények. Bízunk abban, hogy a térségi társadalom adottságainak, működésének ismertetése irányuló korábbi szakmai munkák sorát jelen összeállításunk érdemben tovább gyarapítja.

*Biró A. Zoltán
Sárosi-Blága Ágnes*

2022. május

TANULMÁNYOK / STUDIES

Biró A. Zoltán

Székelyföldi térség – vidékkutatási kihívás

A tanulmány a székelyföldi térség 1989 utáni társadalmi folyamatairól kínál tájékoztató jellegű összefoglalót a térséggel foglalkozó társadalomtörténeti elemzésekre, valamint az 1989 után a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében folytatott, több mint három évtizede zajló társadalomtudományi kutatási programok eredményeire alapozva. Célja az, hogy fölvezesse annak a vidéki térségnek a meghatározó jellemzőit, amely az ebben a tematikus összeállításban szereplő egyes tanulmányok társadalmi kontextusát alkotja.

Kulcsszavak: társadalomtörténet, vidéki térség, vidékfejlesztés, Székelyföld
JEL – kód: Q01, Q5

Szeklerland – challenge in rural research

The study offers an informative summary of the social processes in Szeklerland after 1989, based on the results of social historical analyses of the region and the results of social science research programmes conducted in the framework of the WAC - Centre for Regional and Anthropological Research in Miercurea-Ciuc for more than three decades. Its aim is to outline the defining characteristics of the rural area that forms the social context of each of the studies in this thematic issue.

Keywords: social history, rural area, rural development, Szeklerland
JEL – code: Q01, Q5

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.16>

Bevezetés

Ha a térségre vonatkozó, elemző jellegű szakmai anyagokat olvassuk, akkor könnyen támadhat az a benyomásunk, hogy a székelyföldi térség a sokféleség és az ellentmondások vidéke. A külső hatások és a belső folyamatok, az interferenciák és a párhuzamosságok, a kiütkeresések és a változási trendekkel való szembehelyezkedések szemmel láthatóan megférnek egymás mellett. Jelentős a külső hatásoknak való kitettség, ugyanakkor hosszsan sorolhatók azok a térségi folyamatok is, amelyek belső erőforrásokra alapoznak, helyi kezdeményezések. A külső hatásra szerveződő folyamatok és a belső erőforrásokra, igényekre felelő saját kezdeményezések néha egybeesnek vagy akár egymás ellenében működnek, a gyakoribb eset azonban a párhuzamosság, amikor a kétféle indíttatású folyamat elmegy egymás mellett. Kiütkeresésre és innovációra, kivárára vagy elzárkózásra egyaránt bőven találunk példát. Nincsen ez másként abban a szegmensben sem, amely a térségi népesség megélhetésének szervezett vagy informális kereteit alkotja. Mint minden periferikus vagy félperiferikus vidéki térségben, a „gazdaság” kifejezés a Székelyföldön is olyan hivatalos, statisztikai mutatókban összegezhető, illetve nehezen átlátható (informális) tevékenységek halmazára utal, amelyek sokféle módon beágyazódnak a vidéki világ térbeli és társadalmi szövetébe. Amennyiben arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen ennek a vidéknek a gazdasági élete, akkor nem csupán a gazdasági folyamatok formális és informális módozataira célszerű figyelni, hanem arra a vidéki kontextusra is, amely egyszerre lehet kitermelő közege és terméke mindannak, amit a gazdasági élet fogalomkörébe sorolhatunk.

Nem tűnik túlzásnak azt mondani, hogy a „Milyen ez a vidék?” kérdést a vidékkutatónak folyamatosan napirenden kell tartania. A válaszok így is részlegesek lesznek, átfogó helyzetkép helyett mozaik összerakására nyílik lehetőség. Tanulmányunk célja elsősorban az, hogy tájékoztató jellegű szakmai keretet kínáljon jelen összeállítás tanulmányai számára.

Változó vidék

A vidéki térségek gazdasága – akár a formális, akár az informális szegmenst vizsgáljuk – sok szálon kapcsolódik ahhoz a folyamathoz, amelyet a vidékkutatás „új vidékfejlesztési paradigmaként” jelöl meg (OECD 2006). Az ehhez a fordulathoz kapcsolt különféle megnevezések, mint például a posztproduktivista fordulat (Almstedt et al 2014, Woods 2007, Van der Ploeg et al. 2000, Murdoch 2000) a neoendogén fejlesztési paradigma (Shucksmith 2010), a kultúragazdaság (Ray 1998), hasonlónak tekinthetők abban a tekintetben, hogy mindegyik hangsúlyozza a vidéki térségek fölértékelődését, és ehhez kapcsoltan a vidéki térségekkel foglalkozó elemzések és szakpolitikák fontosságát. Ennek a vidékfejlesztési fordulatnak az egyik legfontosabb jellemzője az, hogy a globális folyamatok hatással vannak a vidéki térségekre, ezek a hatások a vidéki társadalmak egészére kiterjedhetnek, a helyinek és a globálisnak a találkozási felületein érhető tetten a vidéki térségek átalakulási, változási folyamatai. A vidékkutatás sokszor idézett neves szakértője, Jan Douwe van der Ploeg írja szerzőtársakkal közölt tanulmányában (van der Ploeg et al. 2000, 392-394), hogy az európai vidékfejlesztés hangsúlyos előtérbe kerülését a korábbi modernizációs paradigmára adott válaszként célszerű értelmezni. A szerzők szerint a vidékfejlesztés mint többszintű, többszereplős és sokoldalú folyamat öt szinten termel ki változást, fordulatot a korábbi modernizációs paradigmához viszonyítva. Változik az agrárium és társadalom kapcsolata abban az értelemben, hogy a vidék már nem csupán élelmiszert kínál, hanem szép tájat, természeti értékeket, egészséges környezetet, a társadalmi beágyazódás mintáit követő vállalkozásokat, a társadalmi innováció lehetőségét, a gazdaság és az identitáskonstrukciók egymást erősítő összekapcsolódását. Második szintként a szerzők azt emelik ki, hogy a vidékfejlesztés új típusú agrárfejlesztési modellnek tekinthető. Ennek példája a különböző tevékenységek közti szinergia előtérbe kerülése, a helyi és regionális ökoszisztémák szerepének fontossága, új típusú termelői és élelmiszerforgalmazási hálózatok kialakulása, a termelési módok és a termékek diverzifikációja. A háztartások szintjén szerveződő gazdálkodás újbóli előtérbe kerülése jelzi a változás harmadik szintjét. További változási szintet jelöl az a komplex és sokszereplős folyamat, amelynek keretében a vidék újradefiniálása zajlik, a gazdák mellett egyre többféle társadalmi szereplő részvételével (Mormont 1990, Murdoch és Marsden 1994, Cloke 1997, Halfacree 2006, a téma hasznos összefoglalását lásd még: Kovács 2012). Nem utolsó sorban figyelmet érdemel a vidékfejlesztési politikák és a vidékfejlesztést szervező, támogató szervezeti keretek megjelenése.

A szerzők által megjelölt változási szintekhez folyamatok sokasága kapcsolódhat, amelyek a maguk során kedvező vagy akár kedvezőtlen hatást is gyakorolhatnak a vidéki térségekre. Tény azonban, hogy a vidék, a ruralitás újra előtérbe kerül, fölértékelődik, új tevékenységek, termékek, tematizációk, szemléletek, módszertanok kapcsolódnak a ruralitáshoz, egyre több és többféle ágens részvételével. Van der Ploeg és szerzőtársai (de hozzájuk hasonlóan sok más szerző is) paradigmaváltásként értelmezi ezt a változási folyamatot.

Az általunk vizsgált székelyföldi térségben mind az öt szinten találhatunk példákat a van der Ploeg és szerzőtársai által megjelölt változásokra, és mind az öt szint kapcsolódik valamilyen módon és mértékben a térség gazdasági folyamataihoz, a térségben élők megélhetési lehetőségeihez (a téma részletesebb elemzését lásd: Bíró és Kovács 2021). Az új társadalmi igényekre való megfelelésre példa az egészséges élelmiszerek iránti igény megjelenése, a kézműves jelleg előtérbe helyezése, a termelők és a vásárlók közötti kapcsolat személyessé válása. Több kezdeményezés indult az agrárágazat szereplői közti együttműködési keretek (rendezvények, hálózatok, egyesületek) kialakítása érdekében, de ez az a terület, ahol a külső hatás kisebb mértékű. A családi léptékű gazdaságok előtérbe kerülésének szintén sok példája van, ezt ugyanakkor belső tényezők

(hagyományok, mentalitások, rutinok) is támogatják. Kimutatható az agrárszegemnshez sorolható szereplők körének bővülése, diverzifikálódása is, a termelők és az agrárszakemberek mellett oktatók, pályázatírók, kommunikációs szakértők, környezetvédők, programszervezők és mások is aktív szereplői a térségi vidékfejlesztési fordulatnak. Nem utolsó sorban pedig a vidékfejlesztési fordulathoz kapcsolódó szervezeti keretek kialakulása és működése is alapvetően térségen kívüli hatások eredménye (helyi vagy kistérségi fejlesztési egyesületek, szakmai képzéssel foglalkozó szervezetek, LEADER Akciócsoportok, támogatási programok, projektközpontú önkormányzati társulások).

A fentebb ismertetett példák a vidékfejlesztés szemléletének és gyakorlatának lassú, de fokozatos térnyerésére utalnak. Ez a folyamat azonban a székelyföldi térségben több, részben más is, mint a korábbi modernizációs paradigmára adott válasz. Részben válaszreakció is, hiszen a térség 1989 utáni térségi felszámolási gyakorlata nem csupán az 1962 előtt megszüntetett családi birtokszerkezetek visszaállítását jelentette, hanem a revans, a győzelem üzenetét is hordozta egy olyan centralizált gazdálkodási rendszerrel szemben, amelyet a térségi társadalom soha nem fogadott el (Oláh, 2009a, Bodó 2004a). Hasonló revansként értelmezhető a lokális közösségi intézmények bottom-up típusú kezdeményezések nyomán zajló visszaállítása és a lokális identitás rehabilitációs folyamata, a közösségépítési kezdeményezések sorozata is. A vidékfejlesztés fele fordulás ugyanakkor kényszer is egy olyan helyzetben, amikor a korábbi modernizáció során kialakított térségi munkaerőpiac rövid idő alatt gyakorlatilag teljes mértékben összeomlott. Nem utolsó sorban pedig az egyéni és közösségi bottom-up típusú vidékfejlesztési kezdeményezések egy olyan – jóval korábban kialakult – életvezetési és gazdálkodási modell felélesztésének és továbbvitelének a lehetőségét kínálják, amelyben a saját erőforrásokra alapozó saját kezdeményezéseknek meghatározó szerepük van.

Nem az a kérdés tehát, hogy változik-e ez a vidék, hanem az, hogy milyen területeken, milyen módon zajlik ez a változás? A székelyföldi térség egy sor olyan adottsággal rendelkezik (a térség társadalomtörténete során kitermelődött és kisebb-nagyobb változásokkal napjainkban is működő kulturális patternek, közösségi jellegű társadalmi szerkezetek) amelyek befolyásolják a külső hatások befogadását, vagy adott esetben akár azok semlegesítésére is képesek. Ezért a globális hatások elemzésében célravezetőnek tűnik azt az utat követni, amely a külső hatások és a fogadó társadalmi közeg találkozási felületének kutatására összpontosít, azt vizsgálja, hogy ez az interferencia hogyan zajlik és milyen társadalmi „termékeket” generál a fogadó térségben. Ez a megközelítés a vidéki társadalom működésének rendszeres kutatását igényli, illetve az olyan megközelítéseknek és módszertani eljárásoknak az alkalmazását, amelyek a vidéki társadalom mai konstruálódási folyamatainak elemzésére alkalmasnak mutatkoznak.

Térmegjelölési változatok

Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy a Székelyföld nem adminisztratív egység és nem statisztikai egység (NUTS), határvonalai hivatalosan (jogi, adminisztratív paraméterek alapján) nem jelölhetők meg. A „Székelyföld” megjelölés használata ennek ellenére nagyon gyakori a közbeszédben, a közéleti-politikai diskurzusban, a térségi médiában, a fejlesztéspolitikai tervezésben, a szakirodalmi anyagokban, illetve a különféle rendezvények és programok megjelölésében. Ez a típusú névhasználat az esetek döntő többségében elkerüli a pontos térbeli behatárolást, a „sugallt” térbeli kiterjedés pedig változó. Térképekkel igazolt pontos térbeli definíciót a történettudományi munkák kínálnak (lásd: Bárdi és Pál 2016) ezek azonban értelemszerűen a korábbi időszakokra vonatkoznak), illetve esetenként azok a kisebbségi politikai szereplők is, akik a székelyföldi autonómia törekvések dokumentációjaként vagy a potenciális magyar szavazók lakhelye szerint jelölik ki a térség aktuálisan relevánsnak tartott határait. A rendszerváltás után készült, hivatalos adatokra alapozó regionális elemzések (lásd. Horváth 2003, Geréb 2004, Ilyés 2004) rendszerint Hargita, Kovászna és Maros megye adatait együttesen kezelték és Székelyföldként jelenítették meg. Az utóbbi évek során tapasztalható az, hogy a hivatalos statisztikai adatokra alapozó regionális elemzések nem Székelyföldet, hanem „székely

megyéket” említenek, és ebbe a keretbe már csak Hargita és Kovászna megye kerül bele, Maros megye keleti részének tömbmagyar településhálózata (természetesen Maros megye egésze is) a statisztikai besorolásban már Közép-Erdélyhez kerül (lásd ezzel kapcsolatban az Iskola Alapítvány által működtetett statisztikak.erdelystat.ro oldalt, illetve a Benedek József szerkesztésében nemrég megjelent impozáns és adatgazdag tanulmánygyűjteményt az erdélyi és a romániai régiók gazdasági, társadalmi helyzetének és folyamatainak térstatisztikai elemzéséről: Benedek 2020). A kisebb adminisztratív egységek (községek és városok) magyar népességaránya szerinti besorolásra és elemzésre – fejlesztéspolitikai tervezési célokból – Csutak István tett kísérletet (Csutak 2011).

A nem statisztikai alapú térségmegjelölés („Székelyföld”) nyilvános térben zajló gyakorlata az 1989-es romániai rendszerváltást követően jelent meg és napjainkig folyamatosnak tekinthető. Ez a megjelölési gyakorlat – kevés kivételtől eltekintve – nem a földrajzi hatások megjelölésére összpontosít, hanem a térség létezésének kimondására, tételezésére. Tapasztalataink szerint három tényező áll e folyamat mögött. Egyfelől az a térségi etnikai rehabilitációs igyekezet, amely 1989 előtti romániai etnikai korlátozásokra és retorziókra adott válaszként értelmezhető. Másfelől a 2000-es évektől kezdődő és fokozatosan erősödő, sokszereplős térségi identifikációs folyamat. Ennek meghatározó jege a szimbolikus térfoglalás és térhasználat gyakorlata (Bodó 2000, 2021), de ide sorolható a történelmi folytonosságot hangsúlyozó narratívák forgalmazása, az autonómia diskurzus, a fejlesztéspolitikai víziók sorozata, illetve a „Székelyföld” megjelölés alatt zajló szakmai és közéleti programok, rendezvények halmaza is, illetve a térség egészének természeti, kulturális, történelmi, turisztikai stb. értéként való megjelenítési folyamata (Horváth 2013, Nagy 2013). A „Székelyföld” megjelölés előtérbe kerülésében ösztönző szerepe van annak is, hogy – sok más vidéki térséghez hasonlóan – ebben a térségben is kimutatható az új vidékfejlesztési paradigma hatása (Bíró 2019a), ebben a keretben nagy szerepet kap a vidéket újradefiniáló diszkurzív gyakorlat (Mormont 1990), kibővül a vidékdefiniálásban érdekelt azon társadalmi szereplők köre, és akik ezt a vidéki térséget értéként pozícionálják azok a „Székelyföld” megjelölést tartják megfelelőnek. A fentiekben jelzett széleskörű megjelölési gyakorlatra alapozva összeállításunkban a „székelyföldi térség”, „tömbmagyar térség”, „térség” megjelöléseket használjuk, ugyanakkor igyekszünk definiálni azt is, hogy tanulmányainkban ez a megjelölés pontosan milyen térbeli-társadalmi entitásra vonatkozik.

Szegény vagy nem szegény vidék?

A hivatalos statisztikai mutatók, a regionális kutatások adatsorai szerint a székelyföldi megyék alkotta vidék egyértelműen „szegény” térség. Hargita és Kovászna megye a romániai megyék rangsorában a fejlettségi mutatók szerint sereghajtó. „A székelyföldi megyék országon belüli helyzetüket tekintve belső perifériának tekinthetők, gazdasági fejlettségük nem éri sem a regionális, sem az országos átlagot. Ez egyrészt az instabil munkaerőhelyzetre vezethető vissza (magas az agrárfoglalkoztatottak és a munkanélküliek részaránya), de ugyanakkor a kevésbé diverzifikált gazdasági ágazatokra is” (Török 2020. 596). Ugyanez a szerző a megyei versenyképességi típusokat bemutató összegző táblázat utolsó sorában (Török 2020. 604) a „minden tényezőben átlag alatti” megjelölés mellett három megye nevét adja meg, közte Kovászna és Hargita megyét. Legfrissebb információként pedig a Ziarul Financiar szaklap egyik 2022. januári cikkét idézhetjük, amely szerint a havi nettó átlagkereset rangsora tekintetében Hargita és Kovászna megye az utolsó tíz megye között van, és az átlagtól (3544 RON) való eltérés is nagyon jelentős (2765, illetve 2752 RON). És ha létezne a tömbmagyar térségre vonatkozó hasonló statisztika, akkor ezeket a mutatókat Maros megye keleti, magyar népességű térségei (Kis-Küküllőmente, Nyáradmente kisvárosai és falvai) minden bizonnyal tovább rontanák.

A „szegény vidék” megjelölés nem újdonság, hiszen a térség fejlesztésével foglalkozó huszadik század eleji kezdeményezések (helyzetfeltárások, felhívások, stratégiai támogatási programok, lásd ezzel kapcsolatban a Székely Akció dokumentumait vagy a Tusnádi Kongresszus anyagait) egyértelműen elmaradott, fejletlen térségként definiálták a Székelyföldet. Hasonló

megfogalmazásokat használt a huszadik század közepén a térség társadalomstatistikusanak tekinthető Venczel József is a térségi lakosság megélhetési lehetőségeit taglaló elemzéseiben (Venczel 1937). Az 1960-as évek végétől az a térség is belekerült a szocialista iparfejlesztés és urbanizáció folyamatába, az országos fejlesztésből való részesedés azonban nem változtatott a térséget alkotó megyék rangsorbeli helyzetén. Az ekkor kialakított ipari-foglalkoztatási szerkezet az 1989-es romániai változásokat követően gyakorlatilag teljes mértékben leépült, a térség megszüntetését követően visszaállt a kollektivizálás előtti birtokszerkezet és arra alapozó önfenntartó családi gazdálkodási gyakorlat (Laki és Biró 2001). A 2000-es évek fordulóján a Horváth Gyula által regionális koordinált kutatás (Horváth 2003) kedvezőbb mutatókat hoz, mivel a tanulmányok szerzői Maros megye egészét is a térség részeként kezelik, de a térség fejlettségére vonatkozó minősítések ebben az esetben is a lemaradást emelik ki.

Mit tudunk hozzátenni a statisztikai mutatókból alkotott képhez a terepmunkára, tematikus vagy táji léptékű részelemzésekre alapozó kutatások nyomán? A háztartások működésére irányuló térségi és lokális szociológiai adatfelvételeink eredményei (Laki és Biró 2001, KAM 2004, 2011, 2013) azt jelzik, hogy a térségi háztartások több mint fele rendelkezik földterülettel, gazdálkodik valamilyen módon-mértékben, és ez az arány nem csökken. Dominánsnak a pénzkiváltó, önfenntartó családi gazdálkodás tekinthető, ebből a gazdálkodási modellből az alapvető komponensek közül az üzleti elem (gazdasági-pénzügyi tervezés, költség – haszon számítás, értékesítés) hagyományosan hiányzik (van der Ploeg gondolatmenetét idézi Ventura et al. 2008). A földkoncentráció folyamata lassú, a tagosítás elmaradt, a bérleti rendszer szerepe csekély, erre a szegmensre az önfoglalkoztatás jellemző (Laki és Biró 2001). A családok megélhetési feltételeit négy nagyobb erőforrás kombinálása biztosítja:

- a fizetéssel járó hivatalos munkahelyek (közintézmények, vállalkozások, civil szféra)
- a járadék típusú jövedelmek (nyugdíj, szociális támogatások, normatív támogatások)
- a pénzkiváltó tevékenységek csoportja (családi agrártermelés, kölcsönmunka, önfoglalkoztatási formák szürke és fekete gazdaság, egyéb informális megoldások)
- külföldi munkavállalás

A négyféle erőforrásból kettő mérhető (munkahelyi jövedelmek, járadékok összege), a másik kettő esetében (pénzkiváltó tevékenységek, külföldi munka) a becslés is nehezen kivitelezhető. A háztartások át nem látható módon kombinálják ezeket az erőforrásokat, az egyes erőforrások szerepe nem feltétlenül áll egyenes arányban a pénzben kifejezhető értékkel. A kapcsolatokba, a társadalmi tőkébe való beruházást támogató cselekvések nem egy esetben nagyobb prioritást kapnak, mint a pénzszerző tevékenységek. Tereptapasztalataink szerint az informális források szerepe – térségi léptékben – nagyobb, mint a formális források szerepe. A foglalkoztatottság és a jövedelemszerzés soktényezős voltára a hivatalos statisztikák adatairaiból is részben következtetni lehet. Jellegetes példa a következő: a Hargita Megyei Statisztikai Hivatal 2021-es Évkönyve szerint (INS 2021. 125-133) 2019-ben a megye 188,2 ezer fős aktív lakosságából 129,9 ezer fő volt foglalkoztatott, és ebből 30,8 ezer fő az agrárium, erdőgazdaság, halászat ágazathoz került besorolásra. A foglalkoztatottak kategóriából a statisztika 68 084 főt jelöl meg fizetésből élőként, és a már említett agrárium, erdőgazdaság, halászat kategóriába ebből 2180 esik. Figyelembe véve azt, hogy a halászati ágazat foglalkoztatottsága minimális, az erdőgazdaságé viszont jelentős, a megyei agrárágazatban legfeljebb ezerre ha tehető a fizetésből élők száma. Ami azt jelenti, hogy az agrártevékenységgel foglalkozó népesség döntő hányada a munkaerőpiacon nem regisztrált önfoglalkoztató. A fizetésből élők száma egyébként húsz évvel korábban is hasonló volt (foglalkoztatott lakosság 140,3 ezer fő, ebből 68 327 fő fizetésből élő, 2002-es adat), de ekkor az agrárium, erdőgazdaság, halászat kategóriában a fizetésből élők száma csak 597 fő volt, lásd Breviar Statistic 2002. 18-20). Tekintettel arra, hogy a háztartások több mint fele földtulajdonnal rendelkezik, és valamilyen módon-mértékben agrártevékenységet is folytat azt a következtést vonhatjuk le, hogy az agrárszektor jövedelemforrásként való hasznosításának a szerepe jelentős, de mértéke, módja és gazdasági súlya gyakorlatilag láthatatlan.

A térségben az üzemszerűen működő farmgazdaságok száma kevés, gyarapodásuknak a térségre jellemző fölaprózott birtokszerkezet is korlátot szab. A szövetkezeti gazdálkodási forma csak

nagyon lassan nyer teret. Az utóbbi másfél-két évtizedben megjelenő újszerű agrárkezdeményezések (ezek rendkívül sokfélék a rózsatermesztéstől a csigatenyésztésen át a gilisztafarmig) kisméretűek, kísérleti jellegűek, az agrárium terén sajátos térségi paradigmaváltást jeleznek (Bíró és Magyar 2020, Bíró 2018).

A lokális léptékű kutatásaink a helyi formális és informális intézményekre (közbirtokosság, gazdasági egyesületek, hálózatok), illetve a közösségi tudásra alapozó lokális társadalmi szerveződés erőteljes rehabilitációs tendenciáját mutatják, ehhez jelentős mértékű lokális identitásépítési kezdeményezések kapcsolódnak (Bíró et al. 2019). A háztartások és önfenntartó családi gazdaságokmodellje, illetve a lokalitás működési modellje napjainkban is nem kevés olyan kulturális minta számára kínál támogató és viszonyítási keretet, amelyek a térség sajátos társadalomtörténete folyamán alakultak ki (Bíró 2019a) és amelyek az életvezetés mai módozatait is befolyásolják. Térségi kutatásaink összegzési kísérleteiként (lásd: Bíró 2008, 2019a) a következő térségi jellemzőket emeltük ki (a felsorolás nem jelent sorrendet):

- A térség tájegységekre tagolt mozaikszerű szerkezete napjainkban is társadalomszervező erővel rendelkezik.
- A családi önellátó, pénzkiváltó gazdálkodási modell tekinthető dominánsnak, hatása a földbirtokkal nem rendelkező családokban is kimutatható.
- Az 1989 után indult lokális léptékű identitásrehabilitációs folyamatok ma is aktívak.
- A kapcsolatépítés terén az erős kapcsolatokra való törekvés, az ezekbe való beruházás a domináns.
- A külföldre irányuló munkamigráció tartós, és térségi modernizációs tényezőként működik.
- A fejlesztési és tudástranszfer programok növekvő mennyisége ellenére a térségre továbbra is jellemző a modernizációs deficit.
- A térségi narratívák (siker narratívák, panasz narratívák) mögött ezektől eltérő társadalmi gyakorlat van.
- A fogyasztási gyakorlat növekvő, de hangsúlyosan ambivalens: egyfelől a fogyasztási gyakorlatok individualizálódása tapasztalható, másfelől a lokális modellek újbóli megerősödése az egymáshoz igazodás mintázatai révén.
- Újabb kutatási eredményeink azt jelzik, hogy a területi (tájegységek) és települési léptékben egyaránt erősödnek a szétfejlődési folyamatok.
- A térségben a változás (változási igény), és a változatlanosság (korlátok működése) együttes jelenléte (oppozíciója vagy egymás mellett élése) gyakorlatilag minden területen kimutatható.

A felsorolt jellemzők alapján a térséget periferikus vidéki térségként értelmezzük, amelyet ugyanakkor változási folyamatok, kezdeményezések sora jellemez.

Az elemzésbe bevont térség ismertetése

Tanulmányaink földrajzi-társadalmi kerete a Hargita és Kovászna megyében, illetve a Maros megye két keleti térségében (Nyárádmente, Kis-Küküllő mente) található azon települések halmaza, amelyeknek lakossága többségében magyar nemzetiségű, és a magyar népességgel rendelkező települések egymás fizikai környezetében vannak. A vidékkutatási programjaink terepét alkotó földrajzi térhez 386 település tartozik, amelyből 13 város. A városokhoz 20 rurális település is tartozik. A térség egészének vidéki jellegét mutatja, hogy a további 353 rurális település közül csak 106 községközpont, és 247 olyan nem községközpont település van a térségben, amelyeknek saját önkormányzata nincsen, iskolája – amennyiben van – a községközpont iskolájának van alárendelve, és amelyek gyakorlatilag minden tekintetben hátrányban vannak a községközpontokhoz viszonyítva. Az urbánus-rurális arány a valóságban eltér a hivatalos statisztikában jelzettől. A városokhoz több olyan település is tartozik, amely a város közelében van ugyan, de nem tekinthető szuburbánus településnek, az életvitel és a helyi közösség működési modellje szerint a rurális településekhez hasonlítanak. Ugyanakkor a városok

lakosságán belül is jelentős az a réteg, amely rurális modell szerint önfenntartó családi gazdálkodási modellt folytat.

Fontos jellemzője a térségnek a hagyományos táji-földrajzi tagolódás, az egyes tájegységekhez az esetek többségében identitásszerkezet, saját társadalmi nyilvánosság, gazdasági-munkaerőpici hálózat, művelődési és fogvasztási hálózat tartozik.

Erre a térségre a tömbmagyar térség megjelölést használjuk. Amellett, hogy a térség népességének többsége magyar nemzetiségű, további két tényező is indokolja számunkra ennek a megjelölésnek a használatát. Az egyik abból a megfigyelésből adódik, hogy a térség sajátos társadalomtörténete során kialakult kulturális minták mind a mai napig szerepet játszanak az életvitel, a gazdálkodás, a mentalitás, a közösségi szerveződés alakulásában, és ezek a kulturális patternek településtől, tájegységtől függetlenül hasonlóak. A tömbmagyar térség megjelölés használatát indokolja az is, hogy ezek a települések egymás számára napjainkban is referenciakeretet jelentenek (sok esetben akár oppozíciók formájában), és ez a jelenség a településközi együttműködés számára is formális keretet jelenthet (ennek példája a bottom-up típusú kistérségi szerveződés a 2000-es évek fordulóján, illetve a később kialakult LEADER hálózat).

A térség fejlesztéspolitikai kontextusa

A térség 1989 utáni társadalmi-gazdasági folyamatainak értelmezéséhez célszerű figyelembe venni azokat a szervezeti kereteket és folyamatokat, amelyek a térségre irányuló külső fejlesztéspolitikának keretet adnak, illetve amelyek endogén társadalmi folyamatként a fejlesztéspolitikai gyakorlatot az elmúlt három évtized során befolyásolták.

a. Szervezeti keretek

Romániában az 1996-os parlamenti választásokat követően indultak el az európai integrációt előkészítő folyamatok, ennek keretében a regionális fejlesztés megalapozó jogi keretek kialakítása, a NTUS II. szinten képviselő fejlesztési régiók és ezekhez kapcsolatosan a fejlesztési ügynökségek létrehozása, az EU standardok szerinti statisztikai vizsgálatok elindítása (Kosztá 2004). Az 1998-ban megjelent, a közpénzek felhasználásáról szóló 198-as számú Törvény írta elő első alkalommal az önkormányzatok számára a programok alapján való gazdálkodást (Mátéffy 2004). Az 1999-ben megjelent SAPARD rendelet a pályázati gyakorlat bevezetését jelentette. Az 1998/151-es törvény alapján létrehozott fejlesztési régiókhöz átlagban 5-6 megye tartozik, a székelyföldi térséget is magába foglaló Központi Fejlesztési Régiót 6 megye alkotja (Brassó, Szeben, Fehér, Maros, Kovászna, Hargita), központja a régió nyugati részében fekvő Gulaféhérvár. Ebben a regionális szerkezetben Hargita és Kovászna megye társadalmi-gazdasági szerepvállalása jelentős mértékben elmarad a jóval nagyobb népességgel, fejlett urbánus centrumokkal, sokkal jobb infrastrukturális adottságokkal rendelkező többi megye szerepétől. A Központi Fejlesztési régió nem jellemezhető területi identitással, a megyék között nincsenek korábbi együttműködési kapcsolatok, nem beszélhetünk a régió szintjén társadalmi-gazdasági kohézióról, illetve közös jövőképről sem (Kosztá 2004.233).

A fejlesztéspolitika szereplői ebben a kezdeti időszakban a megyék és a községek. Romániában a megyei szerkezet (NUTS 3-as szint) 1968-tól létezik jelenlegi formájában, a rendszerváltást követően ez a szerkezet nem változott. A megyei szerkezet társadalmi szinten is elfogadott erős adminisztratív és tervezési egység, működési formája választott önkormányzat, azonban az önkormányzat jogkörei – a romániai adminisztratív szerkezet erőteljes centralizáltsága következtében – nem nevezhető széleskörűnek. A megye területi szerkezetek fontos szereplői a kormányzatnak vagy a minisztériumoknak közvetlenül alárendelt megyei dekoncentrált intézmények (11 tevékenységi területen minden megyében 42 közintézmény működik, esetenként jelentős személyi apparátussal részben szervezési-irányítási, részben ellenőrzési jogkörrel). A megyei önkormányzat és a dekoncentrált kormányzati hivatalok munkáját a kormányzatot képviselő megyei prefektúra intézménye felügyeli.

A NUTS 3 szintet az adminisztratív egységként működő községek képviselik, amelyek egyben tervezési-fejlesztési egységek is. A községek szerkezete szintén 1968-ban alakult ki. Egy községhez azonban több település is tartozhat, sok esetben 2-3 település, de a székelyföldi térségben is van példa a tíz vagy annál több település magába foglaló községre. Néhány település az 1989-es rendszerváltást követően – népszavazás útján – önálló községgé vált, de a térség adminisztratív szerkezete érdemben napjainkig nem változott. A fejlesztéspolitikai tervezés és gyakorlat a megyei önkormányzathoz és a községi önkormányzatokhoz kapcsolódik. A fejlesztéspolitikai folyamatok szervezési-ellenőrzési központja a fejlesztési régió székhelye (Gyulafehérvár), illetve központi források igénybevétele esetén a főváros. A megyei önkormányzat saját költségvetéséből, saját hatáskörben kisebb volumenű pályázati lehetőségeket kínálhat az önkormányzatok és civil szervezetek számára. Ugyanezt megtehetik – saját forrásaik terhére, nyilván még kisebb mértékben – a helyi önkormányzatok a településein működő szervezetek, programok támogatása céljából. A nagyléptékű támogatási források döntő hányada infrastrukturális jellegű (utak, közműhálózat, középületek), a megyei és helyi források többsége a művelődési intézmények, egyesületek, programok, illetve a sportegyesületek támogatására irányult. A gazdasági élet szereplői közül az agrárvállalkozók és az agrárjellegű közösségi szerveződések (szövetkezetek, állattartó és egyéb termelő egyesületek, helyi termelők, fiatal gazdák, területalapú támogatást igénylők) lehetnek elsősorban a támogatási programok kedvezményezettjei. Ez a támogatási gyakorlat változóban van (start-up programok, fiatal vállalkozók ösztönzése), azonban a 2000-es évektől programszerűen működő fejlesztéspolitikai támogatások döntő hányada ebben a térségben az 1989 előtti időszakban felhalmozódott infrastrukturális hiányosságok pótlására irányult, és mind a tervezésben, mind a közéleti és szakpolitikai tematizációban napjainkban is ez az irányzat dominál.

b. Térségi endogén jellegű fejlesztéspolitikai folyamatok

A székelyföldi térségben olyan változási folyamatok is lejátszódtak az 1989-es rendszerváltást követően, amelyek a térségi népesség nagyobb részét érintették, alakították a megélhetés gazdasági-társadalmi feltételeit, de amelyek nem a fentiekben ismertetett fejlesztési-támogatási keretek és források eredményei. Ennek egyik szegmensét az 1962-es kollektivizálásakor megszüntetett családi földtulajdon visszaállítására, ennek kapcsán az önálló családi gazdálkodás újraindulása jelentette. A második fontos szegmenst a lokális léptékű közösségi erdővagyonok (közirtokosságok) visszaállítására és működtetése jelentette (ezzel a témával Tamás László tanulmánya foglalkozik jelen összeállításban, részletesebben lásd: Biró és Tamás 2021), Egyedi, csak erre a romániai térségre jellemző folyamat volt ezen kívül a kistérségi társulások létrejötte és működése az előtt, hogy ennek a szerveződési formának a hivatalos jogi-adminisztratív keretei az országban kialakultak volna (a folyamat ismertetését lásd: Mátéffy 2004, 2014, Koszta 2004). Ez a folyamat társadalomkutatók és magyarországi vidékfejlesztők, kutatók, egyetemi oktatók személyes együttműködése nyomán indult. A folyamat több évig tartó szakmai tudástransfer formáját öltötte. Ennek keretében készült el (még térségi megrendelő intézmény részvétele nélkül) a Csíki-medence helyzetelemzése és fejlesztési stratégiája a Miskolci Egyetem Regionális és Világgazdasági Tanszéke szakmai irányításával (Bódy és Kocziszky 1999). Egy éves képzési program indult 1999-ben kistérségi menedzserek képzése céljából a gödöllői Szent István Egyetem és a miskolci Egyetem oktatóinak részvételével, az Új Kézfogás Közalapítvány támogatásával, a tudástransfer folyamat részeként több szakmai rendezvényre, magyarországi tanulmányútra került sor. E folyamat eredményeként 15 kistérségi társulás szerveződött Hargita megyében, amelyek az Európai Unióhoz való csatlakozás előtti időszakban fontos szerepet játszottak a vidékfejlesztési szakmai tudás térségi meghonosításában, illetve a tényleges forrásbevonásban. Ennek a tudástransfer folyamatnak volt az eredménye a Vidékfejlesztés szak létrehozása az ekkor induló Sapientia Egyetem (az egyetemi alapszakok országos átstrukturálását követően Szociológia szakként működött tovább és működik ma is). Ez a folyamat a bottom-up típusú térségi szerveződés sajátos formája, amelynek eredményességéről azonban nem készültek

részletesebb elemzések. A kistérségi szerveződés Romániában a későbbiek során sem vált általánossá, Hargita megyében néhány kistérség mind a mai napig működik, a vidékfejlesztés regionális szervezetei keretei 2010-től a LEADER térségek, a székelyföldi tömbmagyar térséget ma 11 LEADER Akciócsoport fedi le.

Terep és kutatás

A régióstatistikák, a gazdasági mutatók adatsorai szigorú tények, amelyektől nem lehet eltekinteni, ugyanakkor a szakpolitikai, politikai diskurzus részét képezik, és nem utolsósorban a fejlesztéspolitikai tervezés megalapozását szolgálják. Jelen tematikus összeállításunk kérdése az, hogy a terepen dolgozó társadalomkutató – aki a rendelkezésre álló hivatalos adatforrások mellett, az információgyűjtés és feldolgozás egyéb módszereit is alkalmazva – mit tud hozzátenni a statisztikai megalapozottságú vidék képéhez? Miből és hogyan élnek, hogyan működnek ebben a térségben a családok? Melyek az életvitel meghatározó referenciapontjai? Milyen változási folyamatok indulnak és hogyan alakul az innovációs kezdeményezések útja? Milyen korlátok állnak a változások útjában és miben áll ezek társadalmi funkciója? A változások halogatása mögött milyen döntési rutinok, kulturális pattern-ek, attitűdök, tacit tudások, rutinossá vált magatartási minták állnak? Az Intézetünk keretében több mint három évtizede zajló társadalomtörténeti, kulturális antropológiai, szociológiai kutatásokból azokat a megfigyeléseket, összegzéseket emeljük ki jelzesszerűen, amelyek az elemzett térség működésében tartósan meghatározó szerepűnek mutatkoztak, és amelyek a fejlesztéspolitikai munkában is figyelemre tarthatnak számot.

- A térségi háztartások elemzése témakörében négy alkalommal készült nagymintás térségi szociológiai adatfelvétel (Bíró és Laki 2001, KAM 2004, 2011, 2014), ehhez több mint húsz lokális és tájegység szintű reprezentatív adatfelvétel is kapcsolódik. A válaszolók 85 százaléka jelezte azt, hogy a család pénzt nem tud megtakarítani, aktuális megélhetési problémái azonban nincsenek és életszínvonalát átlagosnak tartja. Ez az adat sűrítve utal a térségi háztartások több fontos jellemzőjére: a pénzkiváltó tevékenység meghatározó szerepére (hiszen a fizetések az országos átlagnál alacsonyabbak, és a lakosság egy jelentős hányada nem fizetésből él), a teljes napot kitöltő munkavégzésre, az életvitel közösségi normákhoz való igazítására, a megélhetés informális módozatainak fontos szerepére, nem utolsó sorban pedig a családi háztartások azon törekvésére, hogy önrendelkezők legyenek.
- A lokális (település) közösségek működésére irányuló vizsgálataink eredményei (Bíró et al. 2019) a szervezeti és működésbeli önállóságra törekvés egy másik dimenziójának a fontosságára hívják fel a figyelmet. A lokális identitás szerkezet megerősítésre irányuló igyekezet (szimbolikus térhasználat, közösségi szervezeti keretek kialakítása, helyi léptékű közösségi tudás – ehhez kapcsolatlan érték-és normarend – fenntartása) a térségi társadalmi szerveződés egy további olyan dimenziójára utal, amelyben az önállóságra törekvés mutatkozik meg. Ez a folyamat hangsúlyosan a községközpont településeken, illetve a nagyobb népességgel rendelkező településeken figyelhető meg, a térség rurális településeinek kétharmadában sokkal visszafogottabb mértékű. Intézetünk munkáján kívül a lokalitások terepmunkán alapuló holisztikus elemzése a térségi társadalomkutatói gyakorlatra nem jellemző, ezért az ilyen vonatkozású szakmai eredmények prezentálása is nehezen kivitelezhető.
- A külföldre irányuló munkamigráció (Bodó 2008, Oláh 2009b) valamilyen formája az elmúlt három évtized során – kevés kivételtől eltekintve – minden családot érintett vagy érint. A munkamigráció kutatásával folyamatosan foglalkoztunk. Erről a társadalmi jelenségről megbízható hivatalos információk nem állnak rendelkezésre, és a közéleti nyilvánosságban (beleértve a médiát is) szinte soha nem esik szó róla. A munkamigráció gyakorlata a kezdeti időszakban azt a modellt követte, amelyet a térség lakossága a két világháború közti időszakban az országon belül alakított ki (Oláh 2009b), ezt követően a

transznacionális migráció formái alakultak ki. A munkamigráció gazdasági haszna elsősorban a lakások építésében vagy felújításában, a foglalkozásváltásban, a gyerekek oktatási támogatásában csapódik le. Terepkutatásaink azt jelzik, hogy napjainkban a munkamigráció gyakorlata beépül a családok működésébe és az egyéni életvezetésbe, és ebben a formájában a térségi modernizáció, az innovációs folyamatok hordozója. Az így termelődő kompetencia többlettel azonban a térségi fejlesztéspolitikai szereplői egyelőre nem számolnak.

A térség leginkább ambivalensnek tekinthető társadalmi folyamata az iskolához és a tanuláshoz való viszonyulás alakulása. Az iskola és a tanulás szerepéről több részlelemzés és szakmai összegzés készült. A kisebbségi helyzetből adódóan a magyar nyelvű oktatás jogainak és kereteinek biztosításához a tanulást és az iskolát támogató társadalmi diskurzus kapcsolódik. A viszonyulásmódok mindennapi gyakorlatának vizsgálata azonban (Bodó 2004b, Túros 1995, Biró és Bodó 2020) azt jelzi, hogy az iskola és a tanulás társadalmi fontossága a lakosság körében fokozatosan csökken. Ugyanakkor az oktatás – már az elemi szintől kezdődően – a városokba koncentrálódik. A rurális iskolák szerepének, működésének olyan újrapozicionálása, amely a helyi fejlesztés szempontjából ártétkelne, újrapozicionálná az infrastruktúra, a felszereltség és az oktatási potenciál szerepét (Biró és Sárosi-Blága 2018b) a térségben egyelőre nincsen napirenden.

- A szimbolikus térhasználat erőteljes, sokszereplős térségi folyamata (lokális és térségi ünnepek, emlékmű és emlékhely avatások, intézmények és utcák névváltása, etnikai tartalmú ceremonikus események, médiatematizációk, kiadványok, jelképhasználati módok, kisebbségpolitikai nyilvános akciók) alig változó intenzitással, de módosuló társadalmi funkcióval (Bodó 2000) kísérte végig a térségben az elmúlt három évtizedet. Az Intézet kutatási programjai igyekeztek követni ezt a sokszínű, a térségi közéletben is gazdagon tematizált társadalmi folyamatot, a szakmai eredményeket összegző tanulmánykötet ismerteti (Bodó 2021). A szimbolikus térhasználat eseményei ebben a térségben a lokális vagy nagyobb léptékű közösségi identitásszerkezetek építésének közegei, ugyanakkor a közösségszervezés, a közösségi jellegű érték- és normaképzés terepe is, ebben a vonatkozásban ez a folyamat a térségi fejlesztéspolitikai gyakorlat részeként kezelhető. A térségi identitásszerkezet szimbolikus elemei fontos szerepet kapnak a közéleti-politikai tematizációban (különösen az autonómia téma kapcsán), a turisztikai desztinációk megjelenítésében, a település és térségmarketingben, a térségi termékek megjelenítésében, a település arculatok kialakításában is.
- A vállalkozói szegmens terepmunkán alapuló kutatása a rendszer váltás utáni években szerepelt prioritásként az intézet munkájában (Biró et al. 1994a, 1994b, Oláh 2006). A térségi gazdasági szektor teljes átalakulását eredményező privatizációs folyamat elemzése más megközelítési eljárásokat kínált, a 2000-es évektől fokozatosan újjászerveződő térségi munkaerőpiacról csak a háztartáskutatások szemszögéből gyűjtöttünk információkat. A terepmunkán alapuló megközelítésre azoknak az újszerű, fiatalok által indított vállalkozásoknak a megjelenése kínált alkalmat, amelyek működésében a „new economy” jellemzői mutatkoznak, és amelyek működési modellje lényeges mértékben eltér a térségi vállalkozási gyakorlattól (KAM 2020).
- A térség agrárszektorra a fölaprózott családi kisbirtokok dominanciája jellemző (olyan település is van, amelynek határa 25 000 földparcellából áll). A földkoncentráció folyamata lassú, a bérleti rendszer szerepe nem meghatározó, a szövetkezeti formák kialakulása az utóbbi években kezdődött el. Az üzemszerűen működő farmok (növénytermesztés, állattenyésztés száma a térségben nem jelentős. A 2011-es évtől kezdődően foglalkozunk éves tematikus elemzési programok formájában azokkal a kisléptékű agrárkezdeményezésekkel (Biró 2019a, Biró és Sárosi-Blága 2020) amelyek az ebben a térségben újszerűnek számító termékek és termelési technológiák bevezetésével változási folyamatot indítottak el. Ennek a változási folyamat az alakulását nagymértékben befolyásolták a térségen kívüli tényezők, az agrárszektor változásához sokszereplős tudástransfer folyamat is kapcsolódik (Biró és Magyar 2020).

- A térség fejlesztéspolitikai szemléletét és gyakorlat évtizedek óta az infrastrukturális beruházásokat célzó külső forrásbevonás (utak, közműhálózatok, középületek felújítása vagy építése) dominálja. Ezek volumenéhez és közéleti szerepéhez viszonyítva a bottom-up típusú fejlesztési kezdeményezések a beruházások mértéke és a társadalmi hasznosság tekintetében egyaránt háttérbe szorulnak (Bíró 2019b). Ez a téma az intézeti munkában – az önkormányzatokkal kialakított együttműködési keretek formájában – folyamatosan napirenden volt. A digitális eszközök térnyerése nyomán elindultak a térségben közösségi jellegű hálózatépítési kezdeményezések is.
- Sajátosan erre a térségre jellemző a közösségi erdővagyonokkal (közirtokosságok) való gazdálkodás megszervezése és működési módja. Ennek a vagyonformának a sajátosságát az adja, hogy kifejezetten lokális vagy kisebb léptékű, és több szinten is összekapcsolódik a helyi társadalom működési modelljével (társadalmi szerkezet, közösségi tudás, településideitás, gazdálkodás, intézmények és programok támogatása). A közirtokosságok jelenlegi működésének elemzésével Intézetünkben 2018 óta foglalkozunk programszerűen, a szakmai eredményeket összegző kiadvány a közelmúltban jelent meg (Bíró és Tamás 2021).

A fentiekben röviden jelzett kutatási programok egyfelől térségi társadalmi folyamatokra hívják fel a figyelmet, másfelől jelzik azt a terepközpontú szemléleti és módszertani keretet, amelyre jelen összeállítás anyagai támaszkodnak.

A változó vidéki térség folyamatos kihívást jelent a vidékkutató számára, a vidéki térségek fölértékelődéshez kapcsolódó, szemléletében és gyakorlatában is folyamatosan megújuló vidékkutatás ugyanakkor megújuló szemléleti keretet és gazdagodó módszertani eszköztárat kínál a kutatásához. Ezek a megközelítési módok már részben szerepet kaptak az utóbbi években végzett kutatásainkban, az ideáltípusokra alapozó elemzés segít megragadni a vidéki térség szereplőinek magatartási, cselekvési típusait (Bíró és Sárosi-Blága 2018a). A rurális térség vállalkozásainak működése kapcsán a helyi társadalomba való beágyazódás vizsgálata az innovatív kezdeményezések előtt álló lehetőségekre és korlátokra egyaránt felhívja a figyelmet. Az interjú szövegekben azonosítható script-ek olyan mögöttes tartalmakra utalnak, amelyek ismerete hozzásegíthet a magatartások értelmezéséhez. Az ebben a térségben is hasznosítható megközelítési módok száma nyilván ennél jóval nagyobb, ezeknek a székelyföldi vidékkutatási gyakorlatba való bevezetése minden bizonnyal előnyvel járna. A rurális terek újraértelmezésével kapcsolatos megközelítések (Boix 2015), a vállalkozás kutatás kontextuális és konstruktivista fordulata (Welter 2011, Korsgaard et al. 2015) a mintakövető innováció formáinak megragadását célzó tipológia kísérletek ismerete (Neumeier 2012, 2017), az újszerű vidéki kezdeményezések összerakásának (bricolage) folyamatát rekonstruáló megközelítések (Korsgaard et al. 2020) kipróbálása, hasznosítása előttünk álló szakmai kihívás. Bízunk abban, hogy a programszerű kutatómunka céljából kialakított, tudásmegosztásra és együttműködésre alapozó – ma még informális keretként működő – székelyföldi vidékkutatási klaszter hozzásegít az ehhez amunkához feltétlenül szükséges külső szakmai kapcsolatok kialakításához,

Irodalomjegyzék

- ALMSTEDT, A. – BROUDER, P. – KARLSSON, S. – LUNDMARK, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside* 4: 297–306. <https://doi.org/10.2478/euco-2014-0016>
- BÁRDI N. – PÁL J. (szerk.) (2016): *Székelyföld története III.* Székelyudvarhely.
- BENEDEK J. (szerk.) (2020): *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom.* Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár.
- BÍRÓ A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. *Térség* 1: 7 – 26.

- BIRÓ A. Z. (2018): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Gazdaság-Régió-Társadalom* 3: 88-97.
- BIRÓ, A. Z. (2019a): Szeklerland - What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis* 3-4: 129-151.
- BIRÓ A. Z. (2019b): Helyi fejlesztés – térségi érdek. Szempontok a helyi fejlesztés székelyföldi gyakorlatának újrapozicionálásához. In: Biró A. Z., Laczkó-Albert E., Sárosi-Blága Á. (szerk.) *Beruházás és/vagy közösségépítés. A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén*. Gyergyóremete helyi önkormányzata, F&F International, 11-36.
- BIRÓ A. Z. – BODÓ J. (2020): Iskolai oktatás egy vidéki társadalom szemszögéből. *Tér és Társadalom*, 34(4), 143-157. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3307>
- BIRÓ A. Z. – BODÓ J. – GAGYI J. – OLÁH S. – TÚROS E. (1994b): Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993 (helyzetelemző tanulmány) *Antropológiai Műhely* 5. 7-40.
- BIRÓ A. Z. – GAGYI J. – OLÁH S. (1994a): Gazdálkodási gyakorlat Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaság kialakulásában. *Antropológiai Műhely* 4. 7-39.
- BIRÓ A. Z. – KRÉZSEK E. – OZSVÁTH-BERÉNYI H. – ACZÉL ZS. – BIRÓ Z. Z. (2019): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség (2011). In: Bodó J. (szerk.) *Vidék és Társadalom. DOMUS csoportos kutatási programok*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda: Státus Kiadó, 39-72.
- BIRÓ A. Z. – KOVÁCS J. T. (2021): Az új vidékfejlesztési paradigma hatása a székelyföldi térségben. in press
- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2020): *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. – SÁROSI-BLÁGA Á. (2018a): Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások vizsgálatához. In: Biró A.Z., Magyar F. (szerk.) *Kísérlet vagy modell. Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. Csíkszereda: Státus Kiadó, 56-96.
- BIRÓ A. Z. – SÁROSI-BLÁGA Á. (2018b): Rurális iskolák – válaszut előtt? *Pro Scientia Ruralis* 3. 3-4: 105-147.
- BIRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses* 10: 77–93. <https://doi.org/10.2478/ausoc-2020-0004>
- BIRÓ A. Z. – TAMÁS L. (szerk.) (2021): *Közösségi vagyon – közösségi szerep. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek*. Nagykovács Közbirtokossági Szövetség, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- BODÓ J. (szerk.) (2000): *Miénk a tér. Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Helyzet könyvek, Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.
- BODÓ J. (2004a): „Így kollektivizáltak minket...” *Kulturálistantropológiai elemzés két székelyföldi településről*. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda: Pro-Print Kiadó.
- BODÓ J. (szerk.) (2004b): *ALMA – Access to the labour market*. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- BODÓ J. (2008): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest: MTA PTI.
- BODÓ J. (szerk.) (2021): *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó, Csíkszereda.
- BOIX, R. – CHAMPOLLION, P. – DUARTE, A.M. (2015): Teaching and Learning in Rural Contexts. *Journal of Education*, 3/2, pp. 28-47. <https://doi.org/10.25749/sis.7883>
- BÓDY P. – KOCZISZKY GY. (szerk.) (1999): *A Csíki-medence fejlesztési stratégiája*. Miskolc – Csíkszereda. Kézirat.
- Breviar Statistic (2002): Institutul Național de Statistică, Direcția Județeană de Statistică Harghita.

- CLOKE, P. (1997): Country backwater to virtual village? Rural studies and ‘the cultural turn’. *Journal of Rural Studies* 13 (4): 367-375.
- CSUTAK I. (2011): *Székelyföld EU-forrásokra alapozott fejlesztése. Támpontok egy átfogó fejlesztési tervhez*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- GERÉB L. (2004): A Székelyföld a román gazdasági-statisztikai térben. *LIMES Tudományos Szemle* 2. 25-40.
- HALFACREE, K. H. (2006): Rural space: constructing a three-fold architecture. In: Marsden, T. Cloke, P. – Mooney, P. (eds.) *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London, 44-62.
- HORVÁTH A. (2013): *Turizmusfejlesztés Székelyföldön (Hargita megyei szemszögből)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- HORVÁTH GY. (szerk.) (2003): *Székelyföld*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- ILYÉS F. (2004): Rövid helyzetkép a Székelyföld gazdaságáról. *LIMES Tudományos Szemle* 2. 41-58.
- INS – Institutul Național de Statistică. Direcția Județeană de Statistică Județul Harghita (2021): Anuar Statistic.
<https://harghita.inse.ro/wp-content/uploads/2021/05/AnuarStatisticHR-2021.pdf>
- KAM (2004): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2013): *Családok a székelyföldi térségben: identitás, jövőkép, társadalmi beágyazottság*. Kézirat.
- KAM (2020): *Vállalkozások reprezentációjának változása vidéki térségben*. DOMUS SZÜLŐFÖLDI PÁLYÁZAT. Kutatási jelentés (kézirat).
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. – TANVIG, H.V. (2015): Rural entrepreneurship or entrepreneurship in rural – between place and space. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 21(1): 5-26.
<https://doi.org/10.1108/IJEBR-11-2013-0205>
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. – WELTER, F. (2020): It’s right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints. *Entrepreneurship and Regional Development* 33(1):1-27. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479>
- KOSZTA CS. J. (2004): Kistérségi szerveződési folyamat Hargita megyében (1998-2002). In: Bodó J. (szerk.) *Székelyföldi mozaik*. Térség Könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, 231-263.
- KOVÁCH I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum, Budapest.
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón*. Európa Tanulmányok 6., Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- MÁTÉFFY M. (2004): A Hargita megyei kistérségi szerveződési folyamat öt éve. In: Biró, A. Z., – Koszta Cs. J., – Mátéffy M. (szerk.) *Vidékfejlesztés Hargita megyében*. Regionális Képzési Központ, Csíkszereda: Alutus Kiadó, 13-30.
- MÁTÉFFY M. (2014): *A vidékfejlesztéssel kapcsolatos tudásformák szerepe és változása Hargita megyében*. Doktori értekezés, kézirat.
- MORMONT, M. (1990): Who is rural? Or how to be rural: towards a sociology of the rural. In: Marsden, T. – Lowe, P. – Whatmore, S. (eds.) *Rural Restructuring*. David Fulton, London.
- MURDOCH, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies* 16(4): 407–419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- MURDOCH, J. – MARSDEN, T. (1994): *Reconstituting Rurality: Class, Community and Power in the Development Process*. London: University College London Press.

- NAGY B. (2013): *A turisztikai helymarketing Székelyföldön*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- NEUMEIER, S. (2012): Why do Social Innovations in Rural Development Matter and Should They be Considered More Seriously in Rural Development Research? – Proposal for a Stronger Focus on Social Innovations in Rural Development Research. *Sociologia Ruralis* 52(1), 48–69. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00553.x>.
- NEUMEIER, S. (2017): Social innovation in rural development: identifying the key factors of success. *The Geographical Journal* 183(1), 34–46. <https://doi.org/10.1111/geoj.12180>
- OLÁH S. (2006): *Szakmai szintézis a székelyföldi vállalkozói szféra másfél évtizedes változási folyamatairól a kutatási programok és szakmai publikációk eredményei alapján*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, kézirat.
- OLÁH, S. (2009a): Collectivization in the Odorhei District. In: Iordachi, C. – Dobrinicu, D. (eds.), *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*. Budapest, New York: Central European University Press, 229-249.
- OLÁH S. (2009b): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Bodó J. (szerk.) *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, 16-36.
- RAY, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis* 38(1): 3-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- SHUCKSMITH, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis* 50(1): 1-14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00497.x>
- TÖRÖK I. (2020): Fejlesztési régiók, regionális versenyképesség. In: Benedek J. (szerk.) *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom*. Iskola Alapítvány Kiadó, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 590-605.
- TÚROS E. (szerk.) (2005): *Igény a tanulásra? Térség Könyvek*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- VAN DER PLOEG, J. D. – RENTING, H. – BRUNORI, G. – KNICKEL, K. – MANNION, J. – MARSDEN, T. – DE ROEST, K. – SEVILLA-GUZMÁN, E. – VENTURA, F. (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis* 40(4): 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- VENCZEL J. (1937): A székely népfélesleg. *Hitel*. Kolozsvár, 1937
- WELTER, F. (2011): Contextualizing Entrepreneurship – Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice* 35(1): 165-84. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2010.00427.x>
- VENTURA, F. – BRUNORI, G. – MILONE, P. – BERTI, G. (2008): The rural web: A synthesis. In: *Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development*. (eds. Van der Ploeg J.D.- Marsden T.J.). Van Gorcum. Assen. 149-174.
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography* 31: 485 – 507. <https://doi.org/10.1177/0309132507079503>

Oláh Sándor

Rurális vállalkozások indulása a rendszerváltás után

A 2006-ban készült, mindmáig nem publikált elemzési anyag az 1989-es romániai rendszerváltást követő időszak székelyföldi falusi kisvállalkozásairól kínál holisztikus, szemléletes körképet. A személyes terepmunkán és interjú elemzésen alapuló tanulmány az ebben az időszokban induló kisvállalkozások társadalmi környezetét, a vállalkozások kiépítésének feltételrendszerét, a vállalkozók percepcióit és társadalmi szerepét a helyi rurális kontextusba ágyazottan ismerteti. Az elemzés publikálását – társadalomtörténeti értéke mellett – az is indokolja, hogy az ebben az időszokban kialakult, „barkácsolás” jellegű vállalkozásépítési gyakorlat a térségben napjainkig meghatározó módon van jelen. Az elemzést bevezető keretes szöveg jelen publikáció számára készült.

*Kulcsszavak: kisvállalkozások, rurális térség, társadalmi szerep
JEL – kód: O10, O35*

Rural enterprises after the change of regime

The analysis from 2006, which has not been published until now, offers a holistic and illustrative overview of small rural enterprises in Szeklerland in the period following the 1989 regime change in Romania. The study, based on personal fieldwork and interview analysis, describes the social environment of small business start-ups in this period, the conditions for business development, the perceptions and social role of entrepreneurs, embedded in the local rural context. In addition to its social-historical value, the analysis is also justified by the fact that the 'bricolage' enterprise-building practices of this period are still predominant in the region. The text introducing the analysis has been prepared for this publication.

*Keywords: small enterprises, rural area, social role
JEL – code: O10, O35*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.17>

A székelyföldi térség gazdasági vállalkozásainak rendszerében az 1989-es romániai rendszerváltás nagyon rövid idő alatt teljes mértékű átalakulást eredményezett. A korábbi centralizált, állami és szövetkezeti tulajdonú gazdasági szerkezetet – az állami tulajdonforma csökkenő mértékű továbbélése mellett – három új vállalkozási forma váltotta fel. Egyfelől az 1989 előtti gazdasági elitek magánvállalkozásai, amelyek döntő mértékben a korábbi időszakban szerzett szakmai kompetenciákra, kapcsolathálókra, valamint a privatizációs lehetőségek felhasználására alapoztak. Másfelől a külföldi beruházások formájában indult vállalkozásokra, amelyek térségi gazdasági és munkaerőpiaci szerepe nem jelentős mértékű. Harmadikként pedig a kisléptékű egyéni kezdeményezések nagy halmaza említhető, amelyek saját erőforrásokra alapozva, az esetek nagy többségében kísérleti jelleggel indultak, és elsősorban a térségi gazdasági és munkaerőpiaci szerkezet összeomlására adott válaszként – kiútkeresésként – értelmezhetők. Eddig publikálásra nem került elemzési anyagunk ennek a bottom-up módon szerveződő vállalkozói szegmensnek az első időszakát, az „indulás” körülményeit mutatja be. A rövidítésekkel közölt anyag azt vizsgálja, hogy a vállalkozói szegmens bottom-up oldala milyen társadalmi feltételek közepette, milyen rutinokra alapozódva alakult ki a térségben a rendszerváltás utáni első évtizedben, az akkori társadalmi környezet milyen kisvállalkozói

gyakorlatot és szerkezeteket termelt ki. A vidékkutatás fogalmai szerint egyértelműen a „barkácsolás” folyamata és gyakorlata ez az időszak. Az egyéni, családi vállalkozásokat, Kft-eket indító kezdeményezők a vidéki térben rendelkezésükre álló sokféle materiális és immateriális erőforrás (kontextus) elemeinek egymáshoz illesztésével próbálták összerakni az indulás minimális anyagi, kapcsolati, szakmai keretét. Ez a „konstruktivista” gyakorlat alapozta meg a vállalkozások létrehozására és működtetésére mindmáig jellemző térségi gyakorlatot, amelyben az innovációk és a korlátok naponta ütköznek vagy fölülírják egymást.

A térség gazdasági folyamataival foglalkozó, 2006-ban készített áttekintő jellegű elemzésünkben (Oláh 2007) a térségre vonatkozó kutatások szintézis jellegű áttekintése formájában ismertettük a rendszerváltás utáni első időszak folyamatait. A rendszerváltást követő egy-másfél évtized a székelyföldi térségben az elhúzó és ellentmondásos privatizációs folyamat időszaka, amelynek legfontosabb vonása az 1968-as megyésítést követően az ebbe a térségbe telepített ipari szerkezet és ahhoz kapcsolódó munkaerőpiac gyakorlatilag teljes összeomlása. A privatizációt követően csak nagyon kevés olyan nagyobb vállalkozás alakult, amely a korábbi ipari szerkezetre alapozva jelentős gazdasági szerepet képviselt volna, a külföldi tőke szerepvállalásának nem volt jelentősebb munkaerőpiaci hatása, a munkaerőpiacról kikerült térségi lakosság a családi agrárgazdaság (Laki és Biró 2001a, 2001b, KAM 2004, 2011), a külföldi munkavállalás (Bodó 1996, 2008, Oláh 1996) vagy a kisléptékű vállalkozói kezdeményezések (Biró et al. 1994, 1995) fele fordult. A térség gazdaságának 1989 előtti történetében az egyéni vállalkozások nem játszottak érdemleges szerepet. Az 1968-as országos területi átszervezés (megyésítés) után alakult ki az a szocialista ipari szerkezet, amely a térség korábbi, elsősorban önfenntartó családi gazdaságra alapozó gazdasági struktúráját és munkaerőpiacát új pályára állította. Ebben a szerkezetben azonban minden magánvállalkozási forma tilos volt (kivételt csak nagyon kevés magániparos jelentett, amelynek jellegzetes példája a fazekasok). Az 1989 előtti kommunista rezsim hiánygazdasága olyan mértékű családi erőforrás felhalmozást nem tett lehetővé, amely segítette volna a rendszerváltás után a vállalkozások indítását. Ezért jelentős mértékű gazdasági kiútkeresésként, egyfajta társadalmi innovációként értékelhetjük a több ezer kisvállalkozás indítására tett kísérletet. A térségi gazdasági szerkezet jellegét jól illusztrálja az 1999-es, 2000-es és 2001-es évek statisztikai adatait tartalmazó kimutatás (Breviar statistic 2002), amely szerint a 2000-es évben a nyilvántartásban szereplő 19 549 gazdasági egységből az állami és vegyes tulajdonú gazdasági egységek aránya alig 166 darab, kevesebb mint 1 százalék, ezek mellett 8200 magántulajdonú gazdasági társaság működött (42 százalék, ez az adat a Kft. típusú vállalkozásokra utal, a térségben kevés részvénytársaság alakult), a többség azonban családi vállalkozás (5029), illetve egyéni vállalkozás (6164). A kisméretű, egyéni-családi kezdeményezések nagy száma mutatja az erre az időszakra jellemző társadalmi kísérletezési trendet, amelynek elemzésével jelen tanulmányban foglalkozunk. A folyamat kísérleti jellegére utal az is, hogy a tárgyévben a több mint 8 ezer gazdasági társaságokból csupán 4874 aktív és több mint 4 ezer esetében az alkalmazottak száma kevesebb mint 10 fő (a családi és az egyéni vállalkozások többsége pedig önfoglalkoztató).

A terepmunka tapasztalatai azt jelzik, hogy a számok mögött meghúzódó vállalkozásalapítási és működtetési gyakorlat részletei is megérdemlik a szakmai figyelmet. Ez az időszak a maga sokszínű, kísérleti jellegű vállalkozásalapítási és vállalkozásműködtetési gyakorlatával olyan „alapozásnak” tekinthető, amelynek modellje mind a mai napig kimutatható a térségben. Kialakulásuk és működésük módja különbözik a nagyobb méretű, professzionális módon működtetett térségi vállalkozásokétól. Ennek a modellnek a mai változására utal az olyan újabb vállalkozások megjelenése, amelyek a „new economy” jellemzőit hordozzák (lásd: jelen kötetben az ezzel témával foglalkozó tanulmányt).

Bevezetés

A tanulmány szerzője az 1990 utáni székelyföldi falusi társadalomban beindult önállósodási folyamatok vizsgálata tárgyában 2004-ben interjú módszerrel folytatott felderítő jellegű terepmunkát. A székelyföldi falusi kisvállalkozások létrejöttének körülményeit, az önállósodási törekvések előzményeit, a vállalkozók cselekvéseit, döntéseit meghatározó mentális, habituális tényezőket, és a vállalkozások piaci szereplésének, társadalmi környezetének feltételrendszerét a kutató strukturált mélyinterjúkkal vizsgálta. Az interjúk – szám szerint 25 hosszabb interjú készült falusi környezetben működő vállalkozókkal – Hargita megye déli, délnyugati övezetében, az Alcsíki medence, a két Homoród, a Nagyküküllő és a Nyikó menti falvakban, valamint Korondon és Zetelakán készültek. A vizsgált vállalkozások mérete az önfoglalkoztató mikrovállalkozástól (amelyben csak a családtagok dolgoznak) a 25–30 főt foglalkoztató kisvállalkozásig terjed, a tevékenységi köröket tekintve, termelő és szolgáltató, illetve e két tevékenységet kombináló vállalkozásokról van szó. A kérdezett vállalkozók nemek szerinti megoszlása: 6 nő és 19 férfi. Képzettség szerinti megoszlása: egyetem 5 fő, középfokú iskolát (szakliceum, technikum) 6 fő, szakközépiskolát végzett 8 fő és általános iskolát 5 személy, egy személy képzettsége ismeretlen. A vállalkozásokban a családtagok 13 esetben vesznek aktívan részt, nemcsak munkával, hanem eszmei tulajdonrészrel is. A terepbejárásokon falusi vállalkozói szféra sokszínűségének, ágazati sokféleségének, a vállalkozói karriernek, piaci stratégiák, jövőképek változatainak azonosítására törekedtünk. A falusi vállalkozások létrejöttének, működésének, kapcsolati, termelési, piaci- és tőkeviszonyainak több változataról szereztünk ismereteket. A vállalkozókkal készült interjúk 17 esetben azok otthonában, 8 esetben a vállalkozás fizikai helyszínein (irodában, műhelyben) készültek. Beszélgetőpartnereink vállalkozása és otthona 10 esetben ugyanazon a telken található. E körülmények helyszíni megfigyelésekre is alkalmat adtak: lakáskörülményekre, társas kapcsolatok szintereinek megfigyelésére. Az interjúkban kérdezett vállalkozók 16 Hargita megyei településen élnek, értelemszerűen e falvakban lévő más vállalkozásokra is rákérdeztünk, sok esetben tanácsot kérve, kit kereshetünk fel, ki lehetne a vállalkozó ismeretségi köréből a következő beszélgető partner. Ily módon apró információk sokaságát – mint a helyi nyilvánosságban közismert, „amit mindenki tud” típusú adalékokat – jegyezhetjük fel olyan vállalkozókról is, akikkel nem készült interjú. A vállalkozások és a szűkebb társadalmi környezet – a falu társadalmi viszonyának kapcsolatát illetően két típus körvonalazható. Egyfelől, amelyekre a szűk keresztmetszetű kapcsolatok jellemzőek, ezek a „betelepülő” típusú vállalkozások. Ilyen esetekben a vállalkozás kapcsolati felülete a helyi társadalommal többnyire csak a munkaadó-helyi munkaerő viszonyára korlátozódik. Más vállalkozások esetében – ezek vannak többségben – komplex, sokrétű kapcsolat-szövevény alakul ki a vállalkozás és a helyi társadalom között (a vállalkozás helyi nyersanyagot vásárol fel, helyi munkaerőt alkalmaz és részben a helyi piacra is termel).

Vállalkozások indulása rurális környezetben

1.A falusi vállalkozók önállósodásának előzményeiről

A vállalkozóvá válásban még a pártállami időkben kezdett hobbitevékenységtől a véletlenül sokféle tényezőnek lehetett szerepe, de az interjúk alapján úgy látjuk különleges fontossága volt annak a családi, mikrotársadalmi miliónek, amelyben az önállóságnak, autonóm cselekvéseknek az értékrendben nemzedékek életgyakorlatát vezérlő hagyománya volt. Az önállóság igényének hagyománya, gyakorlati tapasztalatainak, megvalósításainak előzményei az egyéni/családi életvezetésben és az új lehetőségek felismerése, megragadása – beleértve az olyan saját erőforrásokat, mint a képzettség, munkahelyi kapcsolatok –, az önállósodás folyamatában esetenként egymást erősítő tényezők voltak. A szabad döntések lehetősége az önállósodás egyik legjelentékenyebb hajtóerejének bizonyult.

Természetesen nem minden induló vállalkozó mögött állt az önállósodás családi hagyománya: a kedvező gazdasági lehetőségek meglátásának, megragadásának egyéni képessége is indított el az önállósodás útján alkalmazotti státuszból embereket, családokat.

A falusi vállalkozók többsége a Székelyföldön mintakövető vállalkozó. A rendszerváltás utáni másfél évtizedben pékségek, tejfeldolgozók, deszkametsző fűrésztelepek, kiskereskedelmi vállalkozások, turistafogadásra berendezkedett családi vállalkozások minden tájörzetben létrejöttek. Úgy véljük, a hagyományos közgazdasági és szociológiai értelemben vett vállalkozó fogalom értelmében a falusi vállalkozóknak csak kisebb hányada tekinthető schumpeter-i értelemben is vállalkozónak (Schumpeter 1934 (1980), azaz innovátornak. Többségük mintakövető, üzlete, műhelye, kisüzeme mintáját szűkebb-tágabb környezetében induláskor megtekinthette. De vannak a schumpeter-i értelemben vett innovátor vállalkozók is: például a fűrészporral üzemelő kazánok gyártója, vagy a parabolaantenna gyártásában szabadalmaztatott újítással is rendelkező vállalkozás. Ezek a vállalkozások is falvakon működnek. A környezetével innovatívan gazdálkodó vállalkozói habitus azonban megfigyelhető az első pillantásra mintakövetőnek tűnő vállalkozásokban is.

1990-től a falusi térségekben is megjelent a piacon az állami és a magánszolgáltatók konkurenciája. Az állam kiszorult néhány olyan tevékenységi területéről, ahol hosszú évtizedekig monopóliumot élvezett. Így például a bejárt területen a tej- és húsfelvásárlásban és feldolgozásban egyértelmű a magánvállalkozások uralma. Jelentős piaci szegmenst uralnak a kisvállalkozók az élelmiszerpiacon is (kenyérellátás). Egy másik szolgáltatási terület, ahonnan az állam szintén kivonult, a mezőgazdasági gépszolgálat. Ezeket a változásokat azért fontos megemlíteni, mert részben a magánvállalkozások megjelenése, másrészt a háztartások, családi gazdaságok összességének piaci döntései nyomán következtek be. A családi gazdaságok eladásra szánt terményeikkel a jobb áron felvásárló, illetve olcsóbban szolgáltató gazdasági szervezetek mellett döntöttek (legyenek ezek magán-tejfeldolgozó kisüzemek, vagy az ekével, traktorral rendelkező szomszéd családi gazdaság), így a szóban forgó térségben a háztartások, kisgazdaságok számai, valamint a kisvállalkozók kezdeményezései léptek az állam gazdasági monopóliuma helyére.

2. Az önállósodók erőforrásai

a. A család

A családnak mint erőforrásnak a falusi vállalkozások indításában a kérdezettek körében a legjelentősebb szerepe volt. A családi erőforrások lehetnek: eladott, vagy hitelfedezetként betáblázott ingatlanok, a családtagok munkaereje, kapcsolati tőkéje, részvétele a vállalkozás megalapozásában, működtetésében. A vállalkozások indulásakor az erőforrások szűkössége volt jellemző. Ezért az indulásban, majd később a működésben, főleg a piacon maradásban a család *kapcsolati tőkéjének* igen fontos szerepe volt. Megfogalmazható hipotézis, hogy a családi erőforrásokat meghaladó szükséges pénztőke és a kapcsolati tőke jelentékeny hányada a székely falusi vállalkozásokba Magyarországról származott (vagy a vendégmunkán megtakarított pénzből, vagy a magyarországi partner tőkerészből).

Az induló falusi kisvállalkozások legfontosabb munkaerőforrása a családtagok munkaereje. A vállalkozásokban a családtagok dolgozhatnak főállásban, vagy ha más intézménynél, gazdasági szervezetnél alkalmazásban vannak a töredékidőt felhasználva besegíthetnek például az értékesítésben, a karbantartó vagy felügyeleti munkákban. A kézművességgel foglalkozó családi vállalkozásban, illetve az árufelvásárlással és forgalmazással foglalkozó kisvállalkozásoknál az esetek többségében természetes, hogy a család minden munkaképes tagja több-kevesebb időt dolgozik a vállalkozásban.

A nagycsaládi szervezetre, ennek patriarchális viszonyaira alapozott gazdasági szervezet sok példájával találkozhatunk a térségben. A család és a kis termelőszervezetek hasonló összefonódása előnyös minden résztvevőnek: a közös anyagbeszerzésnek alacsonyabb a költsége, az értékesítésben a nagy tételekben kötött szerződések biztonságot, kiszámíthatóságot jelentenek. Nemzedékek együttműködését családi keretben a vállalkozás sikeres működéséért a korondi

kiskereskedők, farkaslaki szénégetők, falusi vendégfogadással foglalkozó kisvállalkozók esetében is tapasztaltuk. Természetesen a tevékenységek sajátosságai határozzák meg az együttműködési formákat, a munkamegosztást.

b. Pénztőke

A vállalkozás indítására és a kezdeti időszakban a működtetésére fordított pénz leggyakrabban a családi tartalékokból, esetleg a család más kurrens jövedelemforrásainak befektetéséből jöhetett a vállalkozásba. A „termelünk/szolgáltunk és a jövedelmet visszaforgatjuk az újatermelésbe, lehetőleg őrizkedünk a hitelektől” modellt, a kilencvenes évek első felében általános volt a kisvállalkozások tőkeszükségletének biztosításában. A nyereség állandó visszaforgatása mellett erőforrás-növelő szerepe volt a vállalkozó túlmunkájának, a szigorú takarékoskodásnak, ennek része a gondosan beosztott alapanyag-fogyasztás.

Az induló tőkét a vállalkozók több esetben magyarországi vendégmunkával szereztek meg, vagy a magyar partner hozta a szükséges pénz jelentősebb részét. Néhány szakmában a magyarországi vendégmunka idején szerzett szaktudásnak is szerepe volt az önállósodásban: *„Amennyit ott kerestünk, még egy annyit a szakmai tapasztalat is megért. Ez az igazság.... A pénz pedig ebbe a szakmába úgy lehet keresni, ha benne dolgozol”* – mondta egy bútorasztalos vállalkozó.

A kisvállalkozók általában akkor fordultak bankkölcshöz, ha az induló vállalkozás tőkeigénye meghaladta a mozgósítható családi, rokoni erőforrásokat. A falusi vállalkozók nem megfontolások nélkül vágtak bele vállalkozásuk indításakor a bankhitelekbe. Azonban a kilencvenes évek elején az önállósodás eldöntésekor a hitelek törlesztési esélyeinek mérlegelésekor még hiányzott a gazdasági konjunktúra gyors változásainak tapasztalata: a vágató infláció és a rohamosan emelkedő kamatok. És arra sem számítottak a kisvállalkozók, hogy az állam tisztességtelen versenyhelyzetet teremthet a piacon, egyes közéleti cikkek termelésének, feldolgozásának támogatásával. Akik ebben az időszakban indultak és nagyobb hiteleket vettek fel, többen hitelcsapdába kerültek, voltak, akik megtorpanak, a hitelfedezetek áruba bocsátásával menekültek az adósságtól (ezeknek a kudarcoknak általában igen széles visszhangja volt, ami jelentékenyen hozzájárult a bankokkal szembeni általános bizalmatlansághoz). Másoknak a családot rendkívül megterhelő feltételek között sikerült törleszteni a kölcsönt.

Bár a drága hitelek és az infláció a kilencvenes évek elején-közepén elriasztották a kisvállalkozókat a bankkölcshöz, később az idegenkedést és óvatosságot a nyereséggel működő vállalkozások esetében legyőzte a vállalkozás folyamatos tőkeigénye. Bizonyos termelési kapacitás fölött a termelés-értékesítés zavartalan folyamatosságához, a piaci jelenlét biztosításához, kedvező piaci rések elfoglalásához, a gépek, berendezések vásárlásához ma már a falusi kisvállalkozók is banki hitelvonalakat használnak.

c. Kapcsolati háló

Az önállósodásban, piacon maradásban a kapcsolati háló is jelenthet támogatást, sőt, nehéz helyzetben mentőövet is. Az alább ismertetett, csőd felé süllyedő vállalkozásnak három tulajdonosa volt, talpra állításához a két társa tulajdonrészét kivásárló vállalkozó nem bankokhoz fordult, hanem a baráti kapcsolathálózatában mozgósítható pénztőkét használta. Ezt találta biztonságosabb és bizonyára olcsóbb megoldásnak. Kockázatot csak a tulajdonában lévő ingatlan hitelfedezetének mértékéig vállalt. *„Zuhantunk lefelé fokozatosan és elálltam – tehát világos volt, hogy tönkremegyünk – vagy hozzunk pénzt és megmondtam, hogy mennyit, mert akkor már egy hat év alatt egy tudásra ebben a szakmában szert tettem, hogy meg tudtam állapítani, hogy mi az, ami a túléléshez kell és mennyi pénzt kell befektetni, ahhoz, hogy megint helyzetbe kerüljünk, vagy pedig felejtjük el. Ők nem hitték, hogy a céget helyre lehet tenni, én felmértem, hogy mi az akkori vagyonom, amit pénzzé lehet tenni, annyit a barátaimtól kölcsön felkértem. Felmértem, ha mindent áruba bocsátok, akkor vissza tudom adni. Az egy irtózatos helyzet volt, azonnal kellett lépni. Akkor ezt megtettük, azután létezőnk.”* (40 éves vállalkozó férfi)

A vállalkozások nemcsak az informális kapcsolatokat hasznosítják, a formális intézményi hálózatok is nagyon fontosak lehetnek. Például a turisztikai vállalkozások sikeres piaci szerepléséhez nélkülözhetetlenek.

d.A munkaerő

Több falusi vállalkozó elégedetlen a helyi alkalmazottakkal. A leggyakoribb panasz, hogy képzetlenek és felelőtlenek, nem érzik magukénak a vállalkozást, nem érdekelték a minőségi munka végzésében és nehéz többlet teljesítményre ösztönözni. Ez alól kivételek azok a mikro-vállalkozások, ahol a tulajdonosok is közvetlenül részt vesznek a termelésben. Ezek a kisvállalkozók körültekintőek, óvatosak a munkaerő alkalmazásában, az új munkaerő hosszú próbaidőszak után lesz végleges alkalmazott. Ezekben a 3-6 főt foglalkoztató gazdálkodó szervezetekben igen mérsékelt a munkaerő fluktuációja, ellentétben a 15-30 alkalmazottal dolgozó vállalkozásokkal.

A nem egy esetben *paternalista jellegű* viszony a vállalkozók személyi beállítódásától is függ, de a kölcsönös egymásrautaltság felismerése, a szakképzett munkaerő hiánya is döntő lehet bizonyos szakmákban. Ebben a viszonyban az alkalmazottak időnként - főleg ünnepek előtt – plusz juttatásokban részesülnek, ez lehet pénzbeli prémium vagy természetbeni juttatás. Ezenkívül, „kölcsönösen segítjük egymást” – alapon az alkalmazott munkaidő alatt is megoldhatja személyes ügyeit, nehéz helyzetekben (pl. hozzátartozók halálesete), szociális támogatásban is részesülhet. A fenti példákkal ellentétben a vállalkozó-alkalmazott kapcsolatban egészen más jellegű, feszültségekkel terhes viszonyváltozatok uralkodóak.

A vállalkozó és alkalmazott közti konfliktusok okai a vállalkozók szempontjából például a technológiai fegyelem elhanyagolása, jelenléti problémák, kiszámíthatatlanság és nem egy esetben a lopás a vállalkozó tulajdonából. Ezek a viszonyulás-formák egyrészt folyamatos felügyeletet is igényelnének a vállalkozó részéről. A több alkalmazottal dolgozó, más menedzseri, beszerzési, értékesítési feladatokkal elfoglalt vállalkozók nem tudják állandóan követni a termelési folyamatot. Ennek különleges hátrányai vannak azon vállalkozások esetében, amelyek tevékenysége az élelmiszertermelés. Nem véletlen, hogy a legnagyobb bizalomhiányra utaló ellenőrzési móddal – a nem csekély befektetést igénylő kamerás követéssel – is ebben az ágazatban találkoztunk.

Úgy vélhető, hogy vállalkozók és alkalmazottak homlokegyenest ellenkezően látják szerepeiket a vállalkozásban. Ami bizalomhiánynak, érdektelenségnek, passzív viszonyulásnak minősül egyik oldalon, a másikon lehet jól felfogott érdek, talán rejtett, kiszámított érdekérvényesítés, szűk keretek között őrzött biztonság, a saját világ védelme, vagy ennek vágya. A profitnövelésben, bővített újratermelésben érdekelt vállalkozó és a családi gazdasága ügyeit ennél fontosabbnak gondoló alkalmazott közötti alapvető habituális különbségek feszültségeket, konfliktushelyzeteket okoznak. Egy vállalkozó szerint az alkalmazottak „*úgy élték meg a dolgot, mint egy pótlehetőséget, pótcselekvésként élték meg a munkahelyet, habár ott kellett üljének tíz-tizenkét órát is. Neki a fontosabb az állatja és a mező. S ez egy bizonytalanságot adott a vállalkozásnak, szerződést kötöttél az üzlettel, de fennállt bármikor a veszélye annak, hogy nem tudod leszállítani az árut, mert akkor borjazott a tehene s akkor nem jött be, mert neki az fontosabb volt. Ez egy ilyen bizonytalanságot adott, amikor már úgy kellett volna működni mint vállalkozás. Kellott volna szerződéseket kötni és be is kellett volna tartani. Úgy látom mindegyik vállalkozó küszködik ezzel a környéken és minden vállalkozásban a legbiztosabb munkaerő, az ő saját maga, a vállalkozó. Tehát az általános, hogy a munkaerő bármikor cserben hagyhatja.*”

A vállalkozó-alkalmazott kapcsolat személytelen, formális jellege egy mezőgazdasági vállalkozó szerint nem vezet eredményekre: „*Én próbáltam első pillanattól szigorúbban, de rájöttem, hogy nem lehet. Nagyon kell egy ilyen emberséges arcot is adni ennek az egésznek, tehát nem lehet egy ilyen alárendelt-főnök munkaviszony, kellett egy ilyen emberebb arcot adni az egésznek. Az a formális viszony, hogy én vagyok a munkaadó s te a végrehajtó, az nem ment.*”

A kisvállalkozók életmódja

A helyszíni megfigyelések és az interjúk alapján a falusi vállalkozók életmódjáról, fogyasztási szokásairól kétpólusú kép alakult ki. Van egy igen vékony falusi vállalkozó réteg, amelynek életmódjára, társas időtöltési szokásaira, lakáskörülményeire a tüntető fogyasztás emblémája ragasztható. A lakásépítkezési stílusuk látható, sportszervedélyeik és más szabadidő-töltési formáik a helyi nyilvánosság, a köztudat részei. Előrebocsátjuk, nem sikerült ilyen életmódot folytató vállalkozóval interjút készíteni, céltudatosan nem is törekedtünk erre, mivel a vizsgálatunknak ebben a szakaszában úgy véljük, hogy a falusi vállalkozók alapsokaságának egy töredékéről van szó. E vékony falusi vállalkozói réteg a vállalkozások mérete, éves forgalma, a forgótöke nagysága, országhatárokon is túlnyúló piaci kapcsolatai alapján már nem a gyakran önfoglalkoztató mikro- és kisvállalkozások kategóriájába tartozik: a székelyföldi gazdasági környezetben erős középvállalkozóknak minősíthető.

Úgy látjuk a falusi kisvállalkozók nagy többségének életvezetési, idő- és jövedelemhasználati, pénzkezelési szokásaira határozottan a felhalmozás szempontú aszkézis jellemző. Gondolkodásmódjuk, gyakorlati cselekvéseik elsődleges célja a vállalkozás gyarapítása, ennek megfelelően alakul a mindennapi megfeszített munkatempó, a családi és személyes fogyasztás. Általános gazdasági, gazdálkodási ideológia a kisvállalkozások másfél évtizedes történetében a nyereség állandó visszaforgatása a vállalkozás növekedésének, vagy piacon maradásának biztosítására. Némi túlzással azt lehet mondani, hogy a falusi kisvállalkozók többsége vállalkozása foglya. A vállalkozók évek óta nem voltak szabadságon, többségük úgy véli, hogy az ellenőrzés, a termelés nyomon követése nem ruházható át más személyekre, a vállalkozás gazdasági egyensúlya annyira bizonytalan, hogy ha huzamosabb ideig felügyelet nélkül marad, csődhelyzet állhat elő.

A vállalkozók időbeosztása, a munkaidőn kívüli tevékenységei, a családra, háztartásra, társadalmi kapcsolatok ápolására fordítható idő átstrukturálódott. Ez az átrendeződés különösen a nő vállalkozók esetében – akik a hagyományos szerepeiket a családfenntartásban, háztartásvezetésben továbbra is teljesíteni szeretnék – jelent új helyzetet. A falusi vállalkozásokban a munkaidőt és a pihenés idejét a lokális társadalmi kötelekekből fakadó elkötelezettségek, a hagyományos ünnepi szokásrend is szabályozza.

A kisvállalkozások piaci kockázatai, a jogbiztonság hiánya, a kis méretükből adódó sérülékenysége is következményekkel jár a vállalkozók pénz- és anyagkezelési gyakorlatára. A kisvállalkozó másként tekint a pénzre, mint a bérből élő alkalmazott. A kisvállalkozónak a pénz nem tartalékolásra, az újabb bevételig kitartó beosztásra szánt jószág, hanem a vállalkozása holnap, jövőbeni működtetésének eszköze. Pénzét áruba, nyersanyagba fekteti, ezzel hosszabbítja meg vállalkozása életét: *„A kisvállalkozó alulról építi magát föl. Amelyik ügyes – nem arra értem amelyiket a szülei jól elindítsák, hogy autó s ház jó sok áru, a tehetősebb szülők –, de amelyik ügyes s talpraesett feleség van mellette, azok ha elindulnak, alulról magát fel tudja építeni. Illetve nem lesz milliárdos, hogy ennyi-annyi tőkét euróban felhalmozzanak a bankokban, hanem magát föntartsa, megél, valamivel magát tudja gyarapítani s a gyermekét tudja iskoláztatni ezzel általában megelégedik a házat a saját maga szintjére kiépíti. Jó autót vesz, hogy legyen jó eszköze, mint a jó szakembernek. Jó eszköze legyen, üzlete legyen, álljon melléje s dolgozzon, mint régebb is, hogy minden faluban volt egy pap, kántor, egy kerekes, kovács, ezek megélnék, de nem lesznek multimilliárdosok. Állandóan pénzüik van az áruban, s anélkül, hogy valaki ráerőszakolná, tudja azt, hogy ha nem vetek, akkor nem aratok. Ebben a felfogásban dolgozunk.”*

Az interjúkból lesűrhető következtetésünk, hogy a vállalkozás és a háztartás pénzügyei a mikrovállalkozások esetében nem különülnek el. A kis- és középvállalkozások pénzforgalmában a rendszeres fizetési kötelezettségek pl. hiteltörlesztések bankok, más gazdasági szervezetek felé, az alkalmazottak munkabére kényszerítő tényezők a pénzmozgás pontos követésére. A fenti példában szereplő kiskereskedőhöz hasonlóan keveredik a háztartás és a vállalkozás pénze a kézműves vállalkozónál is, de ez utóbbinál lényeges különbség, hogy a pénzt nyersanyagba, vagy áruba fekteti: *„Ez úgy van, hogy egy fiókba rakjuk s mikor kell onnan vesszük ki. De hát nincs*

annyink, hogy megteljen a fiók, amikor annyi pénz összekerül, akkor azt inkább anyagba fektetem. Mert abba az anyagba a pénz áll. Mondjuk most már egyébre nem kell adjak mert hálistennek van minden felszerelés, ami kell. Van, amikor anyagot veszek, van, amikor árut készletbe, de inkább anyagot. Azt megveszem s leteszem s ha nekem olyan áru kell akkor eladom.”

A kisvállalkozások egyensúlyát körültekintő kalkulációval, gondos előrelátással lehet fenntartani. Egy kézműves ezt a gondolkodásmódot így foglalta össze: *„Hát egyszer az, hogy pénz kell s ész kell. Ezt úgy lehet felfogni, hogy ez olyan ez a mesterség, mint egy család, mikor már a padlóra lekerült nehéz felkerülni a padlóról. Ez ha nem úgy dolgozik, hogy jusson is, maradjon is, ebben minden nap haladni kell, ahhoz, hogy a lépést tudja tartani. Minden nap csinálni kell, ha egy nap kiesik már vége. Mert voltak s lesznek ezután is szegényebbek, egy kicsit gazdagabbak s még gazdagabbak, ez mindenütt így van. Ez minden szakágban úgy van, hogyha az ember nem úgy osztja be, ahogy kell akkor padló.*

A falusi vállalkozók társadalmi szerepei

A vállalkozás és a helyi társadalom viszonyában komplex, sokrétű kapcsolat-szövevény azokban az esetekben szövődik, amikor a vállalkozás helyi nyersanyagot vásárol fel, munkaerőt a helyiek közül alkalmaz és részben a helyi piacra is termel, illetve szolgáltatásokkal van jelen. A vállalkozások és a helyi társadalom kapcsolatában ebben az esetben több „viszony-variáns” termelődik. E kapcsolat-típusnak változatos átmeneti formái léteznek, a kapcsolatok tartalma attól is függ, hogy a vállalkozó milyen szerepeket vállal fel a helyi társadalmi életben. Ha a vállalkozásnak komplex, sokrétű kapcsolata van a helyi társadalommal a vállalkozó és a vállalkozás a társadalmi figyelem középpontjában van. A vállalkozó részt vehet a helyi társadalmi problémák megoldásában, ugyanakkor jelenléte, tevékenységei problémákat, feszültségeket is gerjeszhetnek. Ennélfogva a harmonikus, felhőtlen viszonytól, a többé kevésbé kelletlen elfogadásig, továbbá a kirekesztő, agresszív gesztusokig a falusi vállalkozóknak változatos viszonyulásformákról van tapasztalatuk. E viszony alakulása soktényezős, interaktív folyamat, szerepe lehet a személyes beállítódásnak éppúgy, mint a vállalkozás tevékenységéből, a vállalkozó ambícióiból következhető érdekütközéseknek. Alább a helyi társadalmi-gazdasági környezettel komplex, sokrétű kapcsolatban lévő, többnyire helyi születésű vállalkozókkal szembeni viszonyulás- és magatartásmód változatokat foglaljuk össze.

A *népszerű* vállalkozó esetében a lakóközösség és a vállalkozó között harmonikus a viszony, a mindennapi kapcsolattartás mellett a vállalkozó a közösség felé önzetlen gesztusokat tesz. (Erre a viszonytípusra találtuk a legkevesebb példát).

A *partner* vállalkozó szoros gazdasági kapcsolatban van a kis helyi termelőszervezetekkel – családi gazdaságokkal, háztartásokkal – a kapcsolat kölcsönösen előnyös is lehet, a gazdasági tartalom mellett magatartásvezérlő, mintaadó dimenziója is lehet.

Az *érdekkijáró* vállalkozó felelőssége a lokális közösséghez fűződő elkötelezettségében gyökerezik: érdekvédelmi, érdekkijáró szerepet vállal. A vállalkozó nyilvánvaló társadalmi szükségletre válaszol: a falusi intézmények vezetői sok esetben nélkülözhetik az állami intézmények bürokrátaival szemben a helyi érdekek kiharcolásához szükséges tudást, kommunikációs készségeket: *„A közbirtokossági mozgolódások amikor megkezdődtek kértek a falutársaim, hogy álljak bele és segítem, én el is vállaltam ezt a feladatot, már akkor megmondtam, hogy meddig. Addig, amíg az erdők visszakerülnek, azután nem. Ezt el is vállaltam addig amíg az erdők visszakerültek, amikor átírták a közbirtokosságnak akkor megköszöntem a bizalmat és elmentem. Az én szerepem ebben inkább ilyen faltörő volt, az erdészeti hivatalokkal, a mérnökökkel vagy a megyei erdészet elnökével én voltam, aki vitáztam. A többiek egyrészt románul nem tudtak, másrészt idegenek voltak ilyen környezetben. Visszafogottak voltak, szerényebbek, gátlásosabbak, természetesen nem lehet elvárni egy kőművestől, aki közbirtokossági vezető is, hogy kiálljon és egyenlő partnerként vitázzon a hivatalokban, érveljen a köz érdekében (vállalkozó férfi, egyetemi diplomával).*

A *mintaadó vállalkozó* a helyi közösség életgyakorlatában, például a környezethez való viszonyban, vagy a gazdálkodási mentalitás átalakulásában kisebb-nagyobb változtatásokat elindíthat.

A *támogató vállalkozó* általában a helyi közösségi rendezvények, művelődési események támogatója, gyakran kezdeményezője. Van vállalkozó, aki a közösségépítést programszerűen fontosnak tartja és szilárd támogatási elvei alakultak ki a közösségi cselekvések segítésére, mások alkalmasszerűen támogatják a helyi rendezvényeket.

A falusi vállalkozó és a helyi intézmények viszonya

A vállalkozó és a helyi formális intézmények (polgármesteri hivatal, iskola, egészségügyi intézmény, egyház) illetve ezek képviselői közötti viszony-változatok sokfélék lehetnek. A változatok skálájának két végpontján a *passzív* és *aktív* viszonyulás-típusokat találjuk. Kizárólag formális, passzív a viszony például a betelepülő vállalkozó és a helyi intézmények között: a vállalkozó eleget tesz törvényes kötelezettségeinek, befizeti az adót a helyi polgármesteri hivatalnak, egyébként nem érdeklődik a helyi ügyek, elzárkózik a kezdeményezésektől, támogatásoktól, üzleti, társadalmi kapcsolatai általában a lokális szférán kívüliek. Társadalmi, szabadidős tevékenységeit is a lokális szférán kívül alakítja (pl. jelentős befektetéseket igénylő amatőr sportversenyeken vesz részt, távoli üdülőkön nyaral). Esetleg megkeresésre támogathat helyi rendezvényeket, de el is utasíthatja az ilyen jellegű kéréseket.

A környezetével aktív viszonyt ápoló vállalkozó más helyi szereplőkkel közösen vagy önállóan kezdeményez olyan akciókat, amelyekkel a helyi közállapotokon, intézményes viszonyokon változtatni akar. A helyi intézményekkel együttműködhet, de súlyos konfliktusokba is bonyolódhat az intézményekben dolgozókkal. A konfliktusok, feszültségek okai változatosak lehetnek, mégis körvonalazható néhány jellegzetes helyzet. Ha a vállalkozó ötleteivel, kezdeményezéseivel, esetleg elvárásaival behatol a helyi intézmény felségterületére, akcióinak leggyakoribb következménye az intézmény képviselőinek, alkalmazottainak elutasító, elszigetelő viszonyulása. Bár ez a vállalkozói beállítódás élénk közösségi tevékenységekben, szociális, kulturális támogatásokban is gyakran kifejezi viszonyát a lokalitáshoz, a formális intézmények képviselőinek elutasító viszonyulásába az is belefér, hogy szükséghelyzetekben is (helyi rendezvények anyagi fedezetének előteremtése) inkább mellőzi a vállalkozót, nem keresik támogatását. Ez a vállalkozótípus gyakran motivált, hogy bekerüljön a helyi intézmények képviselőibe (elsősorban a helyi tanácsba), úgy gondolja így több eszközzel küzdhet céljaiért.

A vállalkozó ellenséges környezetben

A vállalkozók elbeszélései alapján úgy véljük, az önállósodókkal szembeni általános attitűd alakulásában településszintű különbségek vannak (további mikroszintű vizsgálatokkal kellene ezt a kérdést elemezni). Azokban a falvakban, ahol az önállósodásnak széleskörű hagyománya öröklődött, a vállalkozót kevésbé érik kirekesztő gesztusok, társadalmi elfogadásába kevésbé keverednek negatív viszonyulások, mint az önállósodás gyenge hagyományát örökölt falvakban. Az elutasításnak, ellenszenvnek a csendes irigységtől, akár az agresszív tettelegesséig terjedő formái is lehetnek:

A vállalkozók és a helyi társadalom viszonya összetett mikrotársadalmi jelenség: segítheti vagy akadályozhatja a vállalkozások létrejöttét, majd működését. A falusi önállósodók általános tapasztalata, hogy a székely falu általában nem vállalkozásbarát környezet, nemcsak az idegen, a helyi társadalomból felemelkedő vállalkozó is igen gyakran ellenséges gesztusokkal, viszonyulásokkal szembesül. Nem vonatkozik ez a megállapítás – vagy csak kisebb helyi társadalmi csoportok attitűdjére érvényes – azokon a településeken, ahol a vállalkozók száma, társadalmi, gazdasági súlya nagy (pl. Korond, Farkaslaka, Zetelaka), és meghatározó szerepük van a település gazdasági, társadalmi életében.

A vizsgálat néhány összefoglaló következtetése

A vállalkozások többsége induláskor elsősorban a családi és társadalmi kapcsolatokban mozgósítható erőforrásokra alapozott: családi megtakarításokra, családtagok munkaerejére, a rokoni, baráti, szomszédsági kapcsolatokból, vagy magyarországi vendégmunkán szerzett pénztökére, információkra. A család a vállalkozások működésének, piacon maradásának, állandó erőforrása. A kisvállalkozások többsége „önmagát építette fel” a nyereség folyamatos újra befektetésével. Ebben a folyamatban a vállalkozók életmódja (munkaidő, kapcsolattartási formák, családi munkamegosztás) átalakultak. A vállalkozói lét átrendezi a hagyományos családi szerepeket. A falusi kisvállalkozások többsége a lokális és regionális piacok szereplője: egymás között felosztották a piacot, ebben a folyamatban feszültségek és együttműködések egyaránt tapasztalhatók. Jó néhány falusi vállalkozó az országos piacon is jelentkező termékeivel eladóként vagy felvásárlóként. Ezek a vállalkozók a globális piaci versenyhátrányokkal szembesülnek. A kisvállalkozások sérülékenyek, gazdasági egyensúlyuk bizonytalan.

A falusi kisvállalkozás nem fejlődik nagyvállalkozássá: növekedésének korlátai összetett tényező-együttesben gyökereznek (gazdasági mentalitás, biztonságra törekvés, kockázatkerülés, munkaerő-piaci viszonyok, a termékek, szolgáltatások színvonala). A szerző azt a – további vizsgálatok középpontjába állítható – hipotézist veti fel, hogy a kisvállalkozások tömeges megjelenése (pontosabban nagyobb sűrűsége) ott tapasztalható, ahol a falvak lakói jövedelemszerzési, munkaerő-piaci előtörténetükben nem kötődtek szorosan csak a mezőgazdasági termeléshez, ahol az önállóságnak, a településről jövedelemszerző céllal történő kimozdulásának – az időszakos családon kívüli munkavállalásnak, kiskereskedelmi tevékenységnek, – vagy valamely helyi kézműves tevékenységnek nemzedékek óta öröklődő hagyománya van. Röviden: nincs nyomasztó súlya az alkalmazotti státusz múltjának, a helyhez kötöttségnek, a földrajzi mobilitás az életgyakorlat része volt nemzedékek óta.

A vizsgálat egyik, újnak számító felismerése az volt, hogy a székely falusi vállalkozók is tapasztalják a globális piaci versenyhátrányokat: termékeikkel a közép-európai és távol-keleti árukkal kell versenyezniük a hazai piacokon. A külföldi áruk versenye értékesítési és termelési stratégiák változtatására, rugalmas alkalmazkodási, adaptációs lépésekre kényszeríti a falusi vállalkozókat. A liberalizált piacon a külföldi termékek versenye, a falusi telephely hátrányai szintén korlátozó tényezői a vállalkozások fejlődésének. A bizonytalan piaci helyzetet – különösen a szűk piaci szegmensen jelen lévő kisvállalkozók – a több lábón állás stratégiájával, többféle tevékenységgel igyekeznek kivédeni. A falusi vállalkozók két eltérő logikájú rendszert kapcsolnak össze: a szociokulturális környezetet és a piacot. Gazdasági aktivitásaik egy része a piaci feltételek között, a másik a lokális társadalmi mezőben bonyolódik.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Z. – GAGYI J. – OLÁH S. (1994): Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdaság kialakulásában. *Antropológiai Műhely*, 4(1), 7-39.
- BIRÓ A. Z. – BODÓ J. – GAGYI J. – TÚROS E. (1994): Szocialista urbanizáció a hetvenes-nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében. *Antropológiai Műhely*, 2(5), 81-94.
- BIRÓ, A. Z. – BODÓ, J. – GAGYI, J. – TÚROS, E. – OLÁH, S. (1995): Economic Elite in the Székely Country – 1993. Summary of a Descriptive Report. *Review of Sociology*, 1, 143-155.
- BODÓ J. (szerk.) (1996): *Elementünk? Székelyföldi életutak*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- BODÓ J. (2004): „Így kollektivizált minket...” *Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről*. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

- BODÓ J. (2008): Diskurzusok és életutak a migráció tükrében. Scientia Humana, MTA PTI, Budapest.
- INS DIRECȚIA JUDEȚEANĂ DE STATISTICĂ HARGHITA (2002): Breviar Statistic Județul Harghita în cifre.
- KAM (2004): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001a): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. *Európa Tanulmányok 6.*, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- LAKI, L. – BIRÓ, A. Z. (2001b): On the Edge of Globalisation. *Central European Political Science Review*, 2(5), 185-218.
- OLÁH S. (1996): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Bodó J. (szerk.) *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 15-36.
- OLÁH S. (2004): Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940-1944. In: *Nemzet a társadalomban*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 133-150.
- OLÁH S. (2007): Szakmai szintézis a székelyföldi vállalkozói szféra másfél évtizedes változási folyamatairól a kutatási programok és szakmai publikációk eredményei alapján. Kézirat, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda.
- SCHUMPETER, J. A. (1934): *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Biró A. Zoltán, Sárosi-Blága Ágnes, Székely Kinga Katalin, Szász Mária-Magdolna, Nagy-Menyhárt Szidónia, Kovács Ottília-Enikő

Új vállalkozási modellek vidéki környezetben az új vidékfejlesztési paradigma kontextusában

Tanulmányunk vidéki kontextusban, a Székelyföld (Románia) példáján elemzi azt a kérdést, hogy hogyan és milyen mértékben mutathatók ki az új gazdaság (new economy) jelenségének komponensei az újszerű kisvállalkozásokban. A 2019-2020 között végzett kutatási programunkban 30 interjút - 17 nő és 13 férfi, 25-35 évesek - elemeztünk, amelyeket innovatív vállalkozások alapítóival és vezetőivel készítettünk. Témánk fontosságát az adja, hogy a vizsgált terület alapvetően vidéki, gazdaságilag marginális és hátrányos helyzetű Románia legtöbb régiójához képest. Az innováció lényege ebben az összefüggésben nem a csúcstechnológia alkalmazása, hanem a térségi társadalmi-gazdasági kontextushoz viszonyítva tapasztalt újszerűség.

A tanulmány a szakirodalmi szempontok bemutatása után elemzi az új gazdaság jellemzőinek 4 összetevőjét (1. A habitus elemeinek beépítése, 2. a személyes meggyőződések és értékek szerepe, 3. a reflexív magatartás szerepe, 4. a társadalmi közeg szerepe a vállalkozás fejlesztésében és működtetésében), amelyek a vállalkozók személyes jellemzőinek előtérbe helyezésével változást hoznak a térségi vállalkozói gyakorlatban.

Kulcsszavak: innovatív vállalkozások, vállalkozási modellek, társadalmi innováció, kontextuális fordulat, új gazdaság

JEL – kód: O10, O35

New enterprise models in rural areas in the context of the new rural development paradigm

Our study, based on the example of Szeklerland (Romania), analyses the question of how and to what extent the components of the new economy phenomenon can be found in innovative small enterprises in a rural context. In our research programme, conducted in 2019-2020, we analysed 30 interviews - 17 women and 13 men, aged 25-35 - with founders and managers of innovative enterprises. The importance of our topic is due to the fact that the area under study is essentially rural, economically marginal and disadvantaged compared to most regions of Romania. The essence of innovation in this context is not the application of high technology, but the novelty experienced in relation to the socio-economic context of the region.

After presenting the literature, the paper analyses the 4 components of the characteristics of the new economy (1) the incorporation of elements of individual habitus, 2) the role of personal beliefs and values, 3) the role of reflexive behaviour, 4) the role of the social context in the development and operation of the enterprise) that bring about change in the regional entrepreneurial practice by focusing on the personal characteristics of entrepreneurs.

Keywords: innovative enterprises, entrepreneurship models, social innovation, contextual turn, new economy

JEL – code: O10, O35

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.18>

Bevezető

A vidékkutatással és a vidékfejlesztéssel kapcsolatos szakirodalmi anyagok, illetve a vidékfejlesztés gyakorlatával foglalkozó szakértők korábban (és gyakran ma is) evidenciaként kezelik azt, hogy a vidéki térségek fejlesztéséhez feltétlenül külső források bevonására van

szükség (Terluin 2003, Bosworth és Atterton 2012, Stockdale et al. 2000) és ezek a külső források elsősorban anyagi támogatást, beruházást jelentenek, illetve technológiai és tudástranszfert.

Az új vidékfejlesztési paradigma (Van der Ploeg 1994, Van der Ploeg et al. 2000, Murdoch 2000, Ward 2002, OECD 2006, Bosworth és Willett 2011) előtérbe kerülése kapcsán érdemes más szemszögből is megvizsgálni ezt a témát. Az új vidékfejlesztési paradigma kapcsán a kutatók azt hangsúlyozzák, hogy a vidékfejlesztési folyamatban megnövekszik a helyi értékek és adottságok szerepe (lásd Ray 1998) előtérbe kerül a helyi aktorok, a helyi kezdeményezések szerepe (lásd Tisenkopfs 1999, Wellbrock és Roep 2015), és a vidékfejlesztés eredményességének indikátorai is megváltoznak. Nem a beruházások mértéke lesz a legfontosabb mutató, hanem az, hogy a vállalkozások esetében milyen mértékű a helyi lakosság foglalkoztatása (Capello 2007). Van der Ploeg és szerzőtársai öt területet definiálnak (új társadalmi igények és elvárások a mezőgazdaság és társadalom kapcsolatában, a vidékfejlesztés és az agrárfejlesztés új modellje, egyéni gazdálkodók és háztartások előtérbe kerülése, aktorok, szakpolitikák és intézmények), amelyek a vidékfejlesztésben mutatkozó paradigmaváltást hordozzák, ezek mindegyike a vidék endogén komponenseinek a jelentőségére hívja fel a figyelmet (van der Ploeg et al. 2000, 392-394). A paradigm turn kontextusában fölvethető az a kérdés is, hogy vidéki térségben hogyan célszerű értelmezni az innováció, az innovatív kezdeményezések jelentését és társadalmi szerepét (lásd például Pato 2020), és azt is, hogy a vidéki térség helyi aktorai milyen innovációs folyamatokat tudnak elindítani és működtetni.

Ebben a megközelítésben egy fontos aktor csoport lehet vidéki térségben az olyan vállalkozók csoportja, amelynek tagjai a vidék erőforrásaira (nyersanyag, értékek, táji adottságok stb.) alapozva, a vidéki társadalom igényeihez kapcsolódva olyan vállalkozásokat igyekeznek alapítani és működtetni, amelyek az adott vidéki térségben a működés modelljét és tartalmát illetően innovációnak minősülnek, és amelyek jellemzői a new economy jellemzőihez állnak közel.

Tanulmányunk egy 2020-ban végzett csoportos DOMUS kutatási program¹ eredményei alapján, rurális kontextusban, a székelyföldi térség példáján vizsgálja azt a kérdést, hogy az utóbbi időszakban indult, kisléptékű és innovatív vállalkozásokban milyen módon és milyen mértékben mutathatók ki azok a komponensek, amelyeket a szakirodalom a new economy jelenségkörhöz kapcsol.

Az elemzésbe bevont újszerű vállalkozások nagyobb számban az utóbbi években jöttek létre, kis méretűek, létrehozóik fiatalok, és működési modelljükben, illetve létrehozóik magatartásaiban és narratíváiban több olyan elemet is azonosíthatunk, amelyeket a szakmai megközelítések a „new economy” témaköréhez kapcsolódó elemzésekben (például Lash és Urry 1994, Henning 2001, Scott 2010, Czako 2001, Baji 2014, 2015) gyakran hangsúlyoznak. Ezek közt említhetjük többek között az adott társadalmi közeg adottságaira való alapozást, az innováció központúságot, a tudás szerepének növekedését, a társadalmi szerepvállalás és a társadalmi tematizáció módjainak változását (például Henning 2001, Damaskopoulos és Evgeniou 2003, Shields és Vivanco 2004, Drabenstott és Henderson 2006, Brown-Graham és Lambe 2008, Santos 2018).

Az innovatív, tudáscentrikus, személyorientált vállalkozási modellt a térségben ma még kevesen képviselik, és társadalmi megjelenítésük folyamata is az elején tart. Az innovatív vállalkozói modellek mentén szerveződő újabb kezdeményezésekben – a gazdasági eredményesség mellett – az explicit módon definiált társadalmi hasznosság, az alkalmi adományozáson túlmutató társadalmi szerepvállalás igénye és gyakorlata is megjelenik. A piacgazdaság működésével kapcsolatos aktuális szakmai megközelítések (Capello 2007) fontos felismerése az, hogy a gazdasági szegmens és az arra irányuló ideológiák/narratívák között szoros összefüggés van, és ezek az összefüggések újabban földrajzi-társadalmi terekhez is köthetnek. Ezt a törekvést véljük felfedezni az elemzés körébe vont vállalkozások esetében, többféle, de egyelőre sok esetben csupán kísérleti formában.

¹ „Vállalkozások reprezentációjának változása vidéki térségben” című csoportos DOMUS pályázat (2020). Támogató a Magyar Tudomány Akadémia.

A tanulmány a bevezető és a szakirodalmi szempontokat tartalmazó fejezet után összefoglaló jelleggel ismerteti a térségi kontextust, és new economy jellemzők négy olyan komponensét elemzi (1. a habitus elemeinek beépítése, 2. személyes meggyőződések és értékek szerepe, 3. a reflexív magatartás, 4. a társadalmi közeg szerepe a vállalkozás kialakításában és működtetésében), amelyek változást hordoznak a térségi gazdálkodási praxisban.

Szakirodalmi szempontok

Elemzésünk szakmai keretét két megközelítésre alapoztuk. Elsősorban azokra a szakmai munkákra, amelyek a „new economy” megjelöléshez kapcsolódó, az 1970-es években hangsúlyosan előtérbe kerülő paradigmaváltással foglalkoznak. Másodsorban pedig a társadalmi szolidaritás változásával, ezen belül a reflexív szolidaritás térnyerésével kapcsolatos elgondolásokra (az informális, nyitott kimenetelű együttműködés koncepciójával kapcsolatban lásd Sennet 2011, Baumann 2016, idézi Takács 2018, 170-173). Mindkét megközelítés kínál olyan elemzési és értelmezési szempontokat, amelyek az általunk vizsgált vállalkozók szemléletében és gyakorlatában, illetve a vállalkozások működésében kisebb vagy nagyobb mértékben, alkalmi vagy rendszeres jelleggel megfigyelhetők.

Az új gazdaság fogalma, pontosabban az ehhez kapcsolódó paradigmaváltás az 1970-es években került előtérbe az amerikai gazdaságban. Hatása ma már a gazdaság minden szintjén értelmezhető. Az új gazdaság témakörébe sorolható szakmai munkák nem alkotnak egységes elemzési és értelmezési szempontrendszer, de nagyon sok olyan szemléleti, módszertani megközelítést vázolnak fel, amelyek támpontokat kínálhatnak az új gazdaság első jeleit mutató vidéki térségek elemzői számára is. A „new economy” fogalmához kapcsolódó paradigmaváltással kifejezetten a vállalkozások működése értelmében foglalkozó szakmai anyagok (például Henning 2001, Damaskopoulos és Evgeniou 2003) alapján fontosnak tartjuk kiemelni az olyan szempontokat mint: az információ fontossága, új stratégiák és gyakorlatok, technológiai átalakulások, hálózatorientáltság, a vállalatok szervezeti és tudásteremtő képességei, emberi tőke fontossága a fizikai tőkével szemben.

A vállalatok működése szempontjából az új gazdaság fontos jellemzői közé sorolható a tudás előtérbe kerülése, a folyamat-orientált megközelítés, virtuális integráció (vertikális helyett), a vállalati kultúra és a személyi vezetés felértékelődése (Czakó 2001). Mindkét számbavétel több olyan elemet tartalmaz (például: az információ és a tudás szerepe, az emberi tőke fontossága, a virtuális integráció és mások) amelyek az általunk elemzett térségben is már tapasztalhatók, ha nem is paradigmaváltásként, de paradigmaváltási kísérletként.

Elemzésünk szempontjából szakmai hivatkozásként fontosnak tartjuk említeni Alan J. Scott (2010) sokat idézett tanulmányát. A szerző a „kulturális gazdaság” terminust használja, de a „culture turn” szellemében, illetve a termékek jelentéstöbbletének hangsúlyozása kapcsán (Lash és Urry 1994) ez a kifejezés a termelés és a munka új formáira, a „posztmodern javakra” vonatkozik. Ezzel kapcsolatban többféle megközelítés alakult ki fejlett és kevésbé fejlett gazdaságokban egyaránt, de a szerző szerint mindenképpen közös jellemző, hogy egyfelől magas szintű számítógépesítéssel, másfelől innovációval társulnak. Scott (2010) szerint ezzel magyarázható az, hogy az új gazdaság megjelenése is a magas humán tőkével rendelkező munkavállalók számának jelentős növekedésével járt együtt olyan funkciók tekintetében, mint az analitikus gondolkodás, az ítéliképesség és a döntéshozatal, az ötletek gördülékenysége, a társadalmi percepció, a másokkal való interakció képessége és fantáziaképesség, valamint az érdemi ismeretek és szakértelem. A termékek vonatkozásában mindez azzal jár együtt, hogy a gazdasági tevékenység termékei kulturális jelentéstöbbletre tesznek szert, a fogyasztó számára lehetővé teszik azt, hogy a termékkel (vagy akár a termék helyével, eredetével, készítési módjával) azonosuljon, annak kreatív tartalmát saját identifikációja érdekében hasznosítsa. Mindez együtt jár a flexibilis specializációval, a kézműves jelleg előtérbe kerülésével, nem utolsósorban azzal, hogy teret nyernek a kis cégek, előtérbe kerül a standardizáció helyett a munkaerő sokfélesége és specifikussága, a vállalkozók közti együttműködés és kölcsönös tanulás, az együttes jelenlétre

való törekvés (lásd: Baji 2014, 2015). Ebben a működési modellben gazdaság és kultúra, társadalmi és természeti környezet elemei kapcsolódnak össze, alkotnak működési keretet az innovatív vállalkozás létrehozása és működése, a vállalkozói szerep kialakítása számára. A vizsgált térségben ennek a folyamatnak sok elemét látjuk, bár még korántsem egységes működési modellbe rendeződve.

Külön szakmai feladatnak ígérkezik az új gazdaság jelenségekörének értelmezése a posztoszocialista régió vonatkozásban. Az új gazdaság értelemszerűen fontos lehetőségeket kínál, amelyek kihasználatlanok maradnak, ha nincs megfelelő intézményi infrastruktúra, amely lehetővé tenné az információs és kommunikációs technológiák (IKT) elfogadását, elterjesztését és produktív felhasználását. Annak ellenére, hogy az új gazdaság fogalmához társuló paradigmaváltás nemcsak globális, hanem a gazdaság minden szintjén értelmezhető, és fejlett, illetve kevésbé fejlett országok gazdaságára egyaránt hatással van, fontos hangsúlyoznunk, hogy a fejlődéshez való hozzájárulás mértékének szempontjából lényeges különbségek vannak. Ezt igazolja Piatowski (2002) posztoszocialista országok gazdaságára vonatkozó kutatása, amely bár egy régebbi munka, úgy gondoljuk, hogy a kutatási témánk vonatkozásában lényeges, és sok értelemben ma is aktuális szempontokra hívja fel a figyelmet. A hivatkozott szerző szerint az új gazdaság hozzájárulása a fejlődő országok gazdasági fejlődéséhez nem túl nagy, ugyanis ezekben az országokban a „régiz gazdaság” működése meghatározó. Piatowski (2002) tanulmányában egy új gazdasági mutatót (NEI) alkot meg, amely az átmeneti gazdaságok felkészültségének szintjét méri az IKT lehetőségeinek kiaknázására a hosszú távú gazdasági növekedés, illetve a fejlett országok felzárkózásának felgyorsítása érdekében. A szerző – 2002-ben – arra a következtetésre jut, hogy az elemzett országokban nincs „új” vagy „régiz” gazdaság: csak egy olyan gazdaság létezik, ahol még mindig érvényesek a régi fejlesztési modellek. Ez a tanulmány arra figyelmeztet, hogy az új gazdaság jeleinek számbavétele során nagy hangsúlyt kell fektetni a „régiz” gazdaság, mint kontextus ismeretére.

Bár az új gazdaság jelenségekörét kezdetben sok elemző a városi térséghez kapcsolta, mára már aktuálissá vált a vidéki kontextusban való elemzés is. Ilyen megközelítésre több amerikai szakmai elemzést is találunk. A „new economy” vonatkozásában több szakmai anyag foglalkozik a vidéki térségek, vidéki közösségek szerepével. Pontosabban azzal a kérdéskörrel, hogy a 21. századi változások értelmében a technológia szerepének felértékelődése által, hogyan járulhatnak hozzá a vidéki közösségek a nemzetgazdaság fejlődéséhez? (Shields és Vivanco 2004, Drabenstott és Henderson 2006, Brown-Graham és Lambe 2008, Santos 2018). Brown-Graham és Lamb (2008) cikke négy tételt kínál a hatékony gazdasági fejlődést elősegítő módszerek és intézkedések újragondolására vidéki gazdaságokban:

- Az innováció kulcsfontosságú a növekedés és a jólét ösztönzésében a mai globális gazdaságban.
- Az innovációkhoz jelentős tőkebefektetésekre van szükség.
- A fejlesztési erőfeszítéseknek az értékes természeti értékek védelmére kell törekedniük.
- A fejlesztés egy „kontakt sport”, amely a személyes kapcsolatok sűrű hálózatain keresztül a legeredményesebb.

A fentiekben jelzett négy szempont mindegyike (az új gazdaság általános jellemzői, a „régiz” gazdaság, mint kontextus figyelembevétele, az új gazdaság fejlesztéspolitikai lehetőségei vidéki térségben, Alan J. Scott meglátásai, 2010) kínál szakmai fogódzókat olyan helyzet elemzése esetén is, amikor az új gazdaság elemei térségi gazdasági innovációként, többnyire csak kezdeti-kísérleti jelleggel vannak jelen.

Módszertan

A tanulmány alapját képező kutatási program keretében alkalmazott módszer az interjú adatfelvétel, illetve a témához kapcsolódó térségi szakirodalmi anyagok összegyűjtése és elemzése, a térségi vállalkozási gyakorlat társadalmi kontextusának elemzése, valamint az elemzett témakörhöz kapcsolódó jogszabályok, támogatási politikák elemzése volt. A program

keretében 30 interjút – 17 nő és 13 férfi, 25-35 év közöttiek – készítettünk innovatív vállalkozások alapítóival, menedzsereivel. Az interjúalanyok kiválasztásában fontos szempontok voltak az alábbiak:

- a vállalkozás/kezdeményezés (1.) tudatosan vagy (2.) spontán módon, de explicit formában egy településhez (lokálitáshoz) vagy kisebb-nagyobb térséghez kapcsolódik, a tevékenység vagy a termék fizikai hellyel, társadalmi-földrajzi térrel kapcsolódik össze. Az összekapcsolódás formái: (a) a névben megjelenik a tér vagy a hely, (b) helyi-térségi adottság, érték, alapanyag hasznosítása, (c) helyi tudás, tapasztalat, hagyomány, (d) helyi munkaerő, (e) településfejlesztési cél vagy érdek, (f) helyi rendezvénybe való beilleszkedés, (g) helyi (település léptékű) közösségi érdek föl vállallása (pl. összefogni a helyi vállalkozókat, a helyi közösség érdekében kezdeményezni valamit, helyi fejlesztési szempont),
- környezeti értékhez kapcsolódik a vállalkozás vagy kezdeményezés, illetve arra alapoz, a környezet védelmét célozza vagy a környezetvédelmet a vállalkozásba beilleszti. Ez lehet természeti környezet, beépített (lakó) környezet,
- egészségvédelmi célok föl vállallása, azokhoz való kapcsolódás,
- előállítási (termelési, készítési) technológiák, eljárások végzésében a kézművesség, és az egyediség előtérbe helyezése a sorozatjelleggel vagy a gépi technológiákkal szemben,
- az átláthatóság, megbízhatóság követelményéhez való igazodás (megmutatni, hogy én hogyan dolgozom, milyen nyersanyagot használok stb.)
- a vásárlók irányába való viszonyulásban nem csak a termék jelenik meg, hanem az előállító/vállalkozó személyisége is. Ez lehet „termelői” szerep, „szervezői” szerep, „közéleti” szerep”, „szakmai” szerep, „képviselői” szerep.

Az interjúelemzés során továbbá alapoztunk Gergen és Gergen (1984) tézisére, amely alapján a környezethez képest innovatív tevékenységek esetén erős a közlési igény, és ezáltal olyan narratívák jönnek létre, amelyekben az innovatív csoport tagjai a saját környezetükhöz viszonyítva fogalmazzák meg saját tevékenységüket. Ez kapcsolatban áll azzal, hogy az elemzett esetekben az egyének a társadalmi tematizációt és a társadalmi beágyazódást kiemelten fontosnak tartják (Gergen és Gergen 1984).

A narratívák elemzésének módszerét alkalmazva a következő témákat elemeztük:

- a vállalkozás indításának okai és körülményei
- a térségi vállalkozói kontextus értelmezése
- a Strat-up modell összetevői (gyakorlatok, értelmezések)
- társadalmi reprezentációs célok, szükségletek, lehetőségek
- társadalmi reprezentációs kezdeményezések, gyakorlatok

Elemzés: „new economy” összetevők a térségben

Az elemzésbe bevont innovatív kezdeményezések kisméretű, legfeljebb 3-4 évvel 2020 előtt alapított vállalkozások. Tevékenységi körük a kézműves termékek előállításától az agrárinnovációig át a különféle szolgáltatásokig széles skálát fog át. Egyedi kísérletként jöttek létre (nem egymást közvetlenül ösztönözve), utólag keresik és találják meg egymást. Van néhány olyan kísérlet a térségben arra vonatkozóan is, amely a létrejött egyedi kezdeményezéseket szervezeti keretbe integrálja (inkubátorház jellegű szerveződés, már létező klaszter keretek kihasználása, új klaszter létrehozása), de ezek száma nagyon kevés. Ezen kívül működési keretként felhasználnak már működő szervezeti formákat (helyi termék vásárok, kézműves vásárok, civil szerveződések, start-up támogatások, szektorális agrártámogatások).

Azt vizsgáltuk, hogy az interjúalanyok szövegeiben, magatartásaiban, vállalkozás működtetési gyakorlatában, illetve a vállalkozás társadalmi megjelenítési gyakorlatában melyek azok az elemek, amelyek jelentős mértékben eltérnek attól a térségi kontextustól, amelyet a gazdasági szerkezet domináns modellje jelenít meg.

Az elemzőmunka során arra törekedtünk, hogy az utóbbi időszakban indult innovatív vállalkozások szerveződésében és működésében, illetve a vállalkozók célkitűzéseiben, magatartásaiban és cselekvéseiben azonosítsuk és elemezzük azokat az összetevőket, amelyek a “new economy” jelenségköréhez kapcsolhatók vagy azzal rokoníthatók. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az új gazdaság jegyeit a vizsgálatba bevont vállalkozások eltérő mértékben hordozzák, ezek az alkotóelemek esetenként kisebb vagy nagyobb mértékben vannak jelen.

A következőkben összefoglaló jelleggel ismertetjük elemzési eredményeinket, ezúttal is hangsúlyozva, hogy kisléptékű feltáró kutatási programról van szó, amelynek elsődleges célja nem lehet több, mint a vizsgált jelenség térségi szakmai és közéleti tematizálása. Elemzésünkben együtt tárgyaljuk a vállalkozói szerep kiépítését és működtetését, illetve a vállalkozás kiépítését és működtetését.

Négy témakörbe csoportosítva vizsgáljuk az új gazdaság paradigmájához kapcsolható elemeket:

- Az én szerepvállalása, a habitus elemeinek beépítési módozatai.
- Meggyőződések és értékek szerepe.
- Reflexív magatartás, értelmezői attitűd.
- A társadalmi közeg szerepe a létrehozásban.

1. Az én szerepvállalása, a habitus elemeinek beépítési módozatai

Az interjúalanyokkal rögzített szövegekben gyakran, sokféle nyelvi formában és sokféle tartalommal jelenik meg az “én”. A megjelenések egy része hivatkozási pont, más része a cselekvő én-t mutatja, egy további szövegrész az elemző, értékelő, reflektáló én-t. Az én megjelenésének és megjelenítésének gyakorisága és sokfélesége nem csupán a vállalkozások személy függőségére, intézményesültségük alacsony fokára utalhat, hanem olyan vállalkozásépítési és működtetési modellre is, amely a térségi gazdasági környezettől eltér. Az egyéniség, a személyes habitus szerepvállalása sokféle formában mutatkozik meg: *„Ebbe a tevékenységbe ötvöződhet egy csomó minden. Én elég nehezen tudok egy szádra rámenni (...) szappant készítek, de ez sem teljesen igaz, mert valójában, ha azt nézzük, nagyon szeretek sütni is... Nagyon szeretem a gyógynövényeket, és nagyon sok szappanban használom őket. Valójában arról van szó, hogy szeretek a kezemmel alkotni...A higiénia is eléggé fontos számomra.”* (1.sz. interjúalany)

A narratívákban az én megjelenésének az alábbi gyakran előforduló módozatait rögzítettük:

- A vállalkozás kialakulását sok esetben személyes jegyekből vezetik le. Jellemző példa erre a hobby, a kézügyesség, vonzódás valamihez.
- A személyi kompetenciák és adottságok több elemét tudatosan, explicit módon összekapcsolják a vállalkozói tevékenységgel. Nem csupán felhasználásról, funkcionális alkalmazásról van szó, hanem olyan modulszerű beillesztésről, amelynek eredményeként a vállalkozói tevékenységbe beillesztett személyes komponens személyes jellege (az én-hez tartozása) megmarad. Jellemző példa erre a szakmai képzettség során szerzett tudás, képesség elemeinek a vállalkozói tevékenységbe való beépítése és az ezekre a beépített elemekre való hivatkozás vagy az egyéni értékrendszer, meggyőződés egyes elemeinek a beépítése és az ezekre való hivatkozás.
- A vállalkozás működtetésében a formalizált viszonyok (vezetői pozíció vagy képviselői szerep pozicionálása, ehhez kapcsolódó narratívák működtetése, státusbeli és/vagy narratív síkon megfogalmazott distancia a vállalkozás egésze és a személyes szerep között) kisebb szerepet kapnak, ehelyett inkább az tapasztalható, hogy a személyiség és a vezetői szerep bizonyos értelemben “feloldódik” a vállalkozói tevékenységben. A vezetői szerep inkább animátor módjára próbál működni, kevésbé törekszenek arra, hogy a vállalkozás egészéhez vagy a tevékenységi folyamat egészéhez viszonyítva külső/felső pozíciót alakítsanak ki.

- A személyes részvétel (bevonódás) fontosságára utal az is, hogy a sikerélményt a munkavégzési folyamathoz is hozzákapsolják, nem csak a termékhez vagy a termék értékesítéséhez.

A vállalkozás és a személy között inkább azonosság van és nem képviselői viszony. A vállalkozó nem csupán tulajdonosként, nem csupán adminisztratív vezetőként jelenik meg (sok esetben ez nem is kerül említésre), hanem a vállalkozás működtetéséhez szükséges kompetenciacsomag egészének vagy nagy részének tulajdonosaként. “A vállalkozás az én személyiségem!” Ebben az öndefinícióban nem az anyagi természetű tulajdonlás hangsúlyozása kap központi szerepet (alapító, beruházó, profitáló), hanem inkább az egyéni cél, a stílus, az elkötelezettség.

2. Meggyőződések és értékek szerepe

Az interjúalanyok gyakran hivatkoznak olyan értékekre, illetve olyan elvekre és meggyőződésekre, amelyek a vállalkozás kialakításában és/vagy működtetésében meghatározó szerepet kapnak. Ezek olyan társadalmi értékekre utalnak, amelyek ebben a térségben az utóbbi időszakban kerültek előtérbe. Jellemző példái: a környezet védelme, a tömegtermeléstől és a tömegtermékektől való elfordulás igénye, az élelmiszerek előállításában és fogyasztásban az egészségvédelem prioritása, a természetes alapanyagok használata, a profitszerzés helyett/mellett a közösségi érdek hangsúlyozása, a kézműves termelés értékelése, közösségfejlesztés, helyi adottságok védelme. Ezek a közösségi értékek és meggyőződések a vizsgált térségben még nem jelennek meg átfogó mozgalomként, ennek tudható be, hogy az interjúalanyok szövegeiben az ilyen jellegű ideologikus tartalmak követendő célként, ismeretterjesztési feladatként is tematizálódnak. A saját vállalkozás ebben a beállásban társadalmi feladatvállalásként jelenik meg, esetenként kiemelt morális tartalommal vagy küldetésstudattal kiegészülve. Az interjúszövegek arra utalnak, hogy ezek az elvek, meggyőződések egyfelől erőteljesen megjelenített személyes tartalmak, a vállalkozói habitus és tevékenység alkotóelemei, másfelől pedig ezek az értékek és meggyőződések szélesebb körű társadalmi célként vagy igényként is megfogalmazódnak, amelyhez az interjúalany – megnyilatkozása alapján ítélve – igyekszik kapcsolódni. A vállalkozói társadalmi felelősségvállalás olyan formájával találkozunk ezekben az esetekben – eseteként csak törekvés, célkitűzés formájában, más esetekben gyakorlatként – amelyben a vállalkozás és a termék valamilyen közösségnek nevezett ügy/érdek képviselőjeként működik, illetve próbál működni. Az értékek és meggyőződések az interjúk szövegeiben utalások, normatív elvek hangoztatása vagy érvelések formájában egyaránt előfordulnak: *“A természetes dolgok sokkal jobbak, sokkal többet segítenek... (...) Én amúgy nagyon szeretném itt a nőket egy picit a tudatos bőrápolásra nevelni. Nagyon fontos az, hogy a bőrünkön keresztül mi szívódik fel a szervezetünkbe. Amúgy van igény rá. Kezdek azért tudatosabbak lenni az emberek. Igaz, hogy még idő kell és kis segítség, de már látom, hogy szükség van ilyen termékekre.”* (7.sz. interjúalany)

3. Reflexív magatartás, értelmezői attitűd

Az interjúalanyok szövegeinek jelentős része olyan önreflexiónak nevezhető, amelynek keretében a beszélők értelmezik a vállalkozás indítását, a fővállalt célokat, a termékek tervezését és előállítását, az értékesítést és a fogyasztókkal való kapcsolatot, a sikerességet vagy sikertelenséget, a tevékenység és a termék társadalmi elfogadottságát. A reflexió gyakorlatilag mindenre kiterjed, ami azonban még fontosabbnak mutatkozik az a reflexív gyakorlat folytonossága és rugalmassága (kreatív jellege). Ez azért tekinthető figyelemre méltónak, mert eltér a térségi társadalomra (és ezen belül a domináns vállalkozói gyakorlatra is) jellemző reflexív gyakorlattól. Ez utóbbi hangsúlyosan normatív jellegű és rendszerint oppozíciók mentén rendeződik (pozitív és negatív tartalmú állásfoglalások standard ismétlése, jellemző példa: “én jó vagyok, de a környezet rossz”, “cselekednék, de a körülmények nem engedik” stb.). Az elemzett vállalkozásokhoz kapcsolódó reflexiókban ezzel szemben ritka az oppozícióba való rendeződés ehelyett kereső, lehetséges forgatókönyvek közt válogató értelmezési attitűddel találkozunk. Ez

az értelmezési gyakorlat természetesen összefüggésbe hozható azzal is, hogy még új, alakuló vállalkozásokról van szó. Azonban az a két tényező, hogy a javítás, a módosítás lehetőségeivel számoló reflexió a már kialakított és jól működő gyakorlatra is kiterjed, illetve a beszélők fontosnak tartják a reflexió (a saját vállalkozás értelmezésének) részletes és nyilvános megjelenítését arra utal, hogy a vállalkozói működést jóval többnek tekintik, mint termék-előállítás és értékesítési folyamat. Ez a reflexív magatartás arra utalhat, hogy a vállalkozást a számukra releváns társadalmi közeg integráns részének tekintik (próbálják tekinteni), olyasvalaminek, ami működési modelljével, céljaival, értékeivel, habitusával lehetőleg bele kell illeszkedjen az adott társadalmi közegbe.

Az alábbi példák az explicit érvelésekre vonatkoznak, a tevékenység kisebb vagy nagyobb mértékű újrapozicionálási lehetőségeit mérlegelő folyamatos értelmezési gyakorlatra utalnak: *“...nekem úgy kezdődött ez el nyolc évvel ezelőtt, hogy én kezdtem odafigyelni a saját termékeimre, amiket használok. Találkoztam egy ilyen kozmetikumok alapanyagát tartalmazó adatbázissal, amit egy amerikai non profit szervezet állított össze. Egy teljes komplex adatbázisról van szó több mint tízezer bejegyzéssel és kíváncsiságból megnéztem, hogy mi van a samponomban és deomban és hogyan vannak besorolva és azt találtam, hogy eléggé ijesztő az egész. Egyidejűleg jött ez a trend is, hogy csináld magad trend, hogy elég könnyen elérhetőek bizonyos receptek az interneten. Én is kipróbáltam sok dolgot, amíg elértem idáig. Közben beiratkoztam egy online képzésre, ahol megtanultam részletesebben a dolgokat. Lassan-lassan így fejlődött ez a dolog. Utána is folyamatosan képeztem magam. Mindig a következő lépés hozta magát.” (17.sz. interjúalany)*

4.A társadalmi közeg szerepe a létrehozásban

A vállalkozás megtervezése, kialakítása, működtetése és a rá irányuló reflexió olyan folyamat, amely több szálon, többféle módon beépíti magába annak a releváns társadalmi környezetnek az elemeit, amelyben a szóban forgó vállalkozás működik. Általánosságban azt mondhatnánk, hogy a vállalkozások létrehozói felhasználják azokat a társadalmi és környezeti adottságokat (értékeket, érdekeket, igényeket) amelyek rendelkezésükre állnak. Az elemzett interjúszövegek azonban azt jelzik, hogy ennél többről van szó. Ha pontosabban akarjuk megragadni a társadalmi és környezeti kontextus szerepét, akkor inkább azt kell mondanunk, hogy a vállalkozók nem kiemelnek abból számukra hasznosítható elemeket és azokat vállalkozói elképzelésükhöz, gyakorlatukhoz igazítják, hanem a vállalkozást építik rá tartósan és strukturálisan a társadalmi, környezeti kontextus egyes elemeire. Nem csupán helyi adottságra (például nyersanyag), munkaerőre, fogyasztói igényre alapozzák a tevékenységüket, hanem olyan tényezőkre is, mint a társadalmi értékek és magatartások. Arra törekszenek – természetesen változó mértékben és változó sikerrel –, hogy vállalkozásuk a számukra releváns társadalmi és természeti környezet integráns része, annak mintegy “terméke” legyen.

Jellemző eljárások: ráhangolódás a helyi vagy térségi társadalom működésére, anyagok és termékek újrahasznosítása, a termék holisztikus jellege (tartalmazzon plusz információkat, ismereteket), a termék hasznossága vagy problémamegoldó jellege, a termék hozzákapcsolása eseményhez vagy közösségi élményhez: *“Próbálunk megoldásokat találni, nem csak elméletben, gyakorlatban is, és azokat gyakorlatba léptetni. Ha jól jönne a havi vásár szervezése, hogy ne legyen túl száraz a történet, össze kell kötni egy jó hangulatú családi nappal, ahol az emberek találkozhatnak, együtt lehetnek, tapasztalatot cserélhetnek, hogy a vásárlókat is vonzza. (...) Nem nehéz kitalálni, mert helyiként elég jól látjuk azokat a területeket, amiket kellene csinálni és amiket le tudunk fedni...” (12.sz. interjúalany)*

Összefoglalás

A tanulmány tárgyát képező kutatási program indítását az a megfigyelés ösztönözte, hogy bár a székelyföldi térség gazdasági szempontból, a vállalkozások száma, mérete, versenyképessége szempontjából Románián belül hátrányos helyzetben van, egyre több olyan vállalkozás és kezdeményezés indul, amely a vállalkozói szemlélet/habitus tekintetében eltér a térségre hagyományosan jellemző vállalkozói gyakorlattól, ami nem csak gazdasági, hanem társadalmi szempontból is innovációként értelmezhető. Ezáltal pedig egy valós fejlődési potenciált jelent a térség számára. Eddigi megfigyeléseink alapján ez a paradigmaváltás még az elején tart, és a váltási helyzet a térségi gazdasági folyamatok és vállalkozói szerepek alakulásával kapcsolatban új megközelítéseket tesz szükségessé.

A kutatási eredmények összegzéseként a következőket emelhetjük ki:

- A vizsgált innovatív vállalkozások működésében a térségi kontextushoz képest nagyon erős az ön szerepvállalása. A habitus elemeinek olyan beépítési módozatait figyeltük meg, mint például a vállalkozás kialakulásának személyes jegyekből való levezetése, a személyes kompetenciák összekapcsolása a vállalkozás működésével, személyes viszonyok fontossága a formális kapcsolatokkal szemben, a személyes részvétel fontossága.
- A személyes meggyőződések és az értékek egybefonódnak a vállalkozási gyakorlattal, és a termék-előállítási folyamatban, a termékben, illetve a termék megmutatásában is markánsan megmutatkoznak.
- A vállalkozói reflexiók jelentős része nem a termelési és működési folyamatra, vagy az értékesítésre irányul, hanem önreflexiónak minősül. Ezekben az önreflexiókban a beszélők értelmezik a vállalkozás indítását, a fővállalt célokat, a termékek tervezését és előállítását, az értékesítést és a fogyasztókkal való kapcsolatot, a sikerességet vagy sikertelenséget, a tevékenység és a termék társadalmi elfogadottságát.
- A vállalkozás működésében nagyon fontos a releváns társadalmi környezet, az azzal való kapcsolat, ami nem csak a társadalmi és környezeti adottságok, értékek beépítését jelenti, hanem a vállalkozás működésének adott társadalmi kontextusra való építését is. Az interjúalanyok arra törekszenek – természetesen változó mértékben és változó sikerrel – , hogy vállalkozásuk a számukra releváns társadalmi és természeti környezet integráns része, annak mintegy “terméke” legyen.

Elemzésünk alapján a székelyföldi térség vállalkozói mentalitásában/gyakorlatában egy társadalomközeli modell körvonalazódik a működés és a társadalmi megjelenítés terén egyaránt. Ennek a modellnek kiemelt jellemzője, hogy a térségben domináns hagyományos modellhez képest a gazdasági szegmens és a társadalmi közeg közti „idegenség” egyre inkább lebontódik, és a tevékenység és a vállalkozó társadalmi beágyazódásának gyakorlata több szinten, többféle formában működik egyidőben.

A new economy szemlélethez és gyakorlathoz kapcsolható komponensek és a reflexív szolidaritásra utaló elemek halmaza azt jelzi, hogy a vizsgált vállalkozások létrejöttében és működésében, illetve a vállalkozók céljaiban, tevékenységében és értékeléseiben körvonalazható egy innovatív paradigma, amely nagymértékben eltér a domináns térségi vállalkozói/vállalkozásműködési paradigmától. Ezek az innovatív elemek az egyes vállalkozásokban és vállalkozói tevékenységekben esetenként eltérő mennyiségben, eltérő módon vannak jelen.

További elemzésekre van szükség a részletek jobb megértése érdekében, illetve abból a célból, hogy ez a lényegét tekintve dinamikus és kreatív térségi folyamat milyen irányba tart. Kutatásunk eredményei a szakpolitikai tervezés és a társadalmi tematizáció terén egyaránt hasznosíthatók. Eredményeink lehetőséget kínálnak összetettebb, hosszabb távú, nagyobb célcsoportot érintő kutatások tervezésére és indítására, illetve a részterületekre irányuló kisebb tényfeltáró kutatások indítására is.

Irodalomjegyzék

- BAJI P. (2014): Az új gazdaság értelmezése a városi tér léptékeiben. In Dúll A. – Izsák É (szerk.) *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század tér fordulatairól*. Budapest: L'Harmattan.
- BAJI P. (2015): *Az új gazdaság térnyerése Budapest városközpontjában*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola, Budapest. <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/10831/30241/1/Doktori+%C3%A9rtekez%C3%A9s+Baji+P%C3%A9ter.pdf>
- BAUMANN Z. (2016): Szolidaritás: egy megtestesülni vágyó szó. *2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 3. 39-47.
- BOSWORTH, G. – ATTERTON, J. (2012): Entrepreneurial In-migration and Neoendogenous Rural Development. *Rural Sociology*, 77 (2), 254-279. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2012.00079.x>
- BOSWORTH, G. – WILLETT, J. (2011): Embeddedness or Escapism? Rural Perceptions and Economic Development in Cornwall and Northumberland. *Sociologia Ruralis*, 51(2), 195–214. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00533.x>
- BROWN-GRAHAM, A. – LAMBE, W. (2008): Measures and methods: four tenets for rural economic development in the new economy. *The Carsey School of Public Policy at the Scholars' Repository*, 46. <https://scholars.unh.edu/carsey/46>
- CAPELLO, R. (2007): A forecasting territorial model of regional growth: the MASST modell. *The Annals of Regional Sciences*, 4. 753-787. <https://doi.org/10.1007/s00168-007-0146-2>
- CZAKÓ E. (2001): Az új gazdaság sajátosságai és a vállalati működés. In: *Tudásalapú társadalom, tudásteremtés, tudástranszfer, értékrendváltás: III. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc, 137-145.
- DAMASKOPOULOS, P. – EVGENIOU, T. (2003): Adoption of New Economy Practices by SMEs in Eastern Europe. *European Management Journal*, 21(2), 133-145. [https://doi.org/10.1016/S0263-2373\(03\)00009-4](https://doi.org/10.1016/S0263-2373(03)00009-4)
- DRABENSTOTT, M. – HENDERSON, J. (2006): A new rural economy: a new role for public policy. *Main Street Economist*, Federal Reserve Bank of Kansas City, issue 4.
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*, 173-190. <https://works.swarthmore.edu/fac-psychology/897>
- GOFFMAN, E. (1959): *The presentation of self in everyday life*. Garden City, NY: Doubleday.
- HENNING, K. (2001): The Essence of the New Economy, *Kieler Diskussionsbeiträge*, 375, ISBN 3894562250, Kiel, Institut für Weltwirtschaft (IfW).
- JACK, S. L. – ANDERSON, S. L. (2002): The effects of embeddedness on the entrepreneurial process, *Journal of Business Venturing*, 17(5), 476–87. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(01\)00076-3](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(01)00076-3)
- KORSGAARD, S. – ANDERSON, A. R. (2011): Enacting entrepreneurship as social value creation. *International Small Business Journal* 29 (2), 135-51. <https://doi.org/10.1177/0266242610391936>
- LASH, S. – URRY, S. (1994): *Economies of Signs and Space*. London: Sage Publications 360 pp.
- MURDOCH, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies* 16(4), 407–419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm: Policies and Governance*. Paris: OECD Publications.
- PATO, L. (2020): Entrepreneurship and innovation towards rural development evidence from a peripheral area in Portugal. *European Countryside*, 12/2, 209-220. <https://doi.org/10.2478/euco-2020-0012>
- PIATOWSKI, M. (2002): The 'New Economy' and Economic Growth in Transition Economies. The Relevance of Institutional Infrastructure”, WIDER Discussion Paper 2002/62,

- United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER).
- RAY, C. (1998): *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*. Newcastle: Centre for Rural Economy.
- SANTOS, D. (2018): Towards a New Economy in Rural Areas. *Entrepreneurship and Structural Change in Dynamic Territories*, 189-200.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-76400-9_11
- SCOTT, A. J. (2010): Cultural Economy and the Creative Field of the City. *Geografiska Annaler Series B Human Geography*, 92(2), 115 – 130.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2010.00337.x>
- SENNET, R. (2011): Humanisme. *Hedgehog Review* (13.) 2.21-30.
- SHIELDS, M. – VIVANCO, C. (2004): *Rural Pennsylvania in the new economy: Identifying the Causes of Growth and Developing New Opportunities*. Center for Rural Pennsylvania.
- STOCKDALE, A. – FINDLAY, A. – SHORT, D. (2000): The Repopulation of Rural Scotland: Population and Threat. *Journal of Rural Studies*, 16 (2), 243–257.
[https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(99\)00045-5](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(99)00045-5)
- TAKÁCS E. (2018): *A szolidaritás alakváltozásai. Az együttműködés lehetőségei és gátjai a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- TERLUIN, I. (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 19 (1), 327–344. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00071-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00071-2)
- TISENKOPFS, T. (1999): Rurality as a Created Field: Towards an Integrated Rural Development in Latvia? *Sociologia Ruralis*, 39/3, 411-430. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00116>
- TOMKA B. (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó.
- VAN DER PLOEG, J. D. (1994): Styles of Farming. An Introductory Note on Concepts and Methodology. In (Van der Ploeg, J. D., Long, A. (szerk.) *Born from within. Practices and Perspectives of Endogenous Rural Development*. Assen: Van Gorcum. 7–30.
- VAN DER PLOEG, J. D. – RENTING, H. – BRUNORI, G. – KNICKEL, K. – MANNION, J. – MARSDEN, T. – DE ROEST, K. – SEVILLA-GUZMÁN, E. – VENTURA, F. (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- WARD, N. (2002): *Integrated Rural Development – A Review of the Literature*. Centre for Rural Research, University of Trondheim.
- WELLBROCK, W. – ROEP, D. (2014): The Learning Rural Area Framework: A Heuristic Tool to Investigate Institutional Arrangements which Support Collaboration in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*. 55/1. 106-124. <https://doi.org/10.1111/soru.12049>
- WELTER, F. (2011): Contextualizing Entrepreneurship - Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35 (1), 165-84.
<https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2010.00427.x>.

Tamás László

A székelyföldi erdővagyon és erdőgazdálkodás mint endogén erőforrás

A tanulmány A Székelyföld fejlődési és fejlesztési lehetőségeinek elemzésével foglalkozik a székelyföldi közösségi erdővagyon, erdőgazdaság mint értékes adottság vonatkozásában. A térségi közösségi erdővagyon, elsősorban a közbirtokosságok jogi-adminisztratív helyzetének alakulása, a térségi szervezeti keret ismertetése, valamint az erdővagyon mennyiségét és gazdasági értékét jelző mutatók összefoglalása alapján körképet kínál ennek a gazdasági szegmensnek a mai helyzetéről.

*Kulcsszavak: Székelyföld, erdőgazdaság, vidékfejlesztés, közbirtokosság
JEL – kód: O13, Q23*

Forest property and forest management in Szeklerland as an endogenous resource

The study deals with the analysis of the development and development opportunities of Szeklerland in terms of the Szekler community forest property and forest economy as a valuable resource. Based on the development of the legal-administrative situation of the community forest property in the region, the description of the regional organisational framework and a summary of economic indicators indicating the quantity and economic value of the forest property, it offers a general picture of the current situation of this economic segment.

*Keywords: Szeklerland, forestry, rural development, public property
JEL – code: O13, Q23*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.19>

Bevezetés

A székelyföldi térség fejlődési, fejlesztési lehetőségeivel foglalkozó szakmai és közéleti anyagok gyakran visszatérő motívuma az, hogy ennek a vidéki területnek értékes adottságai vannak, és a legfontosabb feladat azoknak a megoldásoknak a megtalálása, amelyek elvezetnek ezeknek az értékes adottságoknak a hasznosításához. Ez különösen gyakran fordul elő a székelyföldi erdővagyon, erdőgazdaság vonatkozásában. Az erdővagyon kapcsán az ilyen jellegű témafelvetés indokolt, hiszen a térség becsült teljes erdővagyonának (647 418 ha) nagyobb része, több mint kétharmada térségi szereplők tulajdonában van, és ebben a vagyonrészben meghatározó szerepe van az egyes települések szintjén szerveződött helyi közbirtokosságoknak, amelyeknek hagyományos és mai célkitűzései között kulcsfontosságú szerepe van annak, hogy az erdővagyon a közösség érdekeit kell szolgálja. A „kiútkeresés”, a hasznosítás megfelelő formáinak keresése – fejlesztési igényként és társadalmi elvárásként – a közbirtokosságok újbóli megszerveződése (2000-2005 közötti időszak) óta folyamatosan napirenden van. Ennek a jelentős volumenű gazdasági, természeti és társadalmi potenciálnak a hasznosulását és fejlesztését több tényezőcsoport befolyásolja. A környezetvédelem globális fölértékelődése az erdőkkel kapcsolatos tevékenység újra-pozicionálásához vezetett, az erdők ügye globális és kisebb léptékben is közüggé vált (lásd „az erdő mindenkié” szlogen térnyerését), a szakpolitikai tervezés és szabályozás az erdővagyonnal való foglalkozás gyakorlati oldalát is újrafogalmazta. A globális tényezők mellett Székelyföldön a társadalmi hagyományhoz és a lokális közösségi érdekekhez köthető tényezők is fontos szerepet kapnak. Nem utolsó sorban pedig az állami szabályozások szerepét is figyelembe kell venni, amelyek – romániai viszonylatban – egyelőre nem tudnak

eltekinteni a közösségi és magánerdővagyonok működését befolyásoló centralizációs törekvésektől.

Amennyiben a székelyföldi közbirtokosságok erdővagyonára úgy tekintünk, mint egy sajátos társadalomtörténettel és – és ennek nyomán – sajátos mai működési modellekkel rendelkező vidéki térség gazdasági, társadalmi, kulturális és természeti potenciálja, akkor a vidékkutatás szemszögéből szakmai feladatunk az lehet, hogy számba vegyük ennek a vidéki adottságnak a fontosabb jellemzőit, az ezzel kapcsolatos fejlesztési, kiútkeresési (társadalmi és gazdasági innovációs) törekvéseit, nem utolsósorban pedig azokat a külső és belső korlátokat, amelyek a változási folyamatokat és a változtatási törekvéseket befolyásolják. Jelen tanulmányban csupán arra vállalkozom, hogy fölvezöljek néhányat azokból a fontosabb társadalomtörténeti, működési és gazdasági jellemzőkből, amelyek ennek a sajátos térségi adottságnak a mai helyzetét és működési módozatait meghatározzák. A székelyföldi közbirtokosságok történetéről, korábbi társadalmi szerepéről, az újra indulás körülményeiről sok szakmai anyag jelent meg (Oroszi 1995, Kádár 1993, 1994, Imreh 1973, Garda 2002). Ezek egy része korabeli dokumentumok, történeti források alapján körvonalaz képet a közbirtokosságok működéséről, más részük az erdőgazdálkodás egy-egy részterületének alapos feldolgozását kínálja, de fontos témakört képeznek a szakpolitikai, fejlesztéspolitikai megközelítések is (Bedő 1874, Pethő 1903, Fodor 1938, Csiby 1939, Imreh 1944, Antal 1979, Bárh 2010). 2020-ban került sor első alkalommal olyan szakmai kutatási programra, amely terepmunka, interjúsorozat, esetelemzések révén a mai helyzet körvonalazására tett kísérletet. Ez a munka és az ebben a keretben született kiadvány (Biró és Tamás 2021) szakmai elemzések, illetve a térségi erdőgazdaság meghatározó szereplőivel készített interjúsorozat révén kínál körképet ennek a gazdasági tényezőnek a mai helyzetéről. A tanulmány első része az erdővagyon jogi-adminisztratív helyzetének alakulását foglalja össze röviden. A második rész a térségi szervezeti keretéről ad tájékoztatást. Az erdővagyon mennyiségét, gazdasági értékét a harmadik részben ismertetett gazdasági mutatók körvonalazzák. A tanulmány záró fejezete a fentiekben jelzett kutatási program eredményeit foglalja össze röviden.

Társadalomtörténeti meghatározottság, adminisztratív keretek

Mint minden közösségi vagyonforma és közösségi gazdálkodási mód, a térségi közbirtokosság is sok alkotóelemből álló, komplex gazdasági-társadalmi jelenség. Célzerű számba venni azt a társadalomtörténeti utat is, amelyet ez a vagyonforma és gazdálkodási mód az elmúlt évszázadokban bejárt. A székelyföldi erdővagyon és az erdőgazdálkodás társadalomtörténeti folyamatai szorosan kapcsolódtak a jogi-közigazgatási szabályozás alakulásához. A XVI. és XVII. századbeli forrásmunkák jegyzőkönyvek formájában adnak hírt a térségi közbirtokosságok működéséről, a falutörvények dokumentumai pedig a szervezeti keretéről és szabályokról. Azokról a keretéről, amelyek az 1781-ben megjelent II. József-féle erdőrendtartási szabályozás előtt a térségi közbirtokosságok működését a helyi közösségek számára meghatározták. Az 1781-es szabályozás tekinthető az első állami jellegű erdészeti intézkedésnek, amely az erdők gondozását közügyként kezeli. Ezt követően az 1871-es arányosítási, birtokrendezési törvény játszott fontos szerepet a térségi erdővagyon helyzetének alakulásában. A térségi erdőgazdálkodásban fontos lépés volt a Székely Akció, amely a székelyföldi térség átfogó fejlesztési koncepciója és támogatási gyakorlata keretében az erdőgazdálkodás kérdéskörével is foglalkozott (Balaton 2006). Az 1921-es romániai földbirtokreform, valamint az ezt követő jogszabályok és rendelkezések teljesen más, az esetek többségében a közbirtokosságokra nézve hátrányos jogi-adminisztratív kereteket hoztak létre és működtettek (Garda 2002, Bors 2003). Az 1940-1944 közti időszakban ismét sor került – a nehéz háborús körülmények és a hadigazdálkodás feltételei mellett is – székelyföldi fejlesztési programokra, beruházásokra (Oláh 2004), azonban az 1948-ban elindult romániai államosítási folyamat (ebben a keretben a közbirtokossági tulajdonformák és szervezeti keretek felszámolása 1951-ig tartott) több évtizedre megszüntette a közösségi alapú erdőgazdálkodást. Az 1989 decemberi romániai politikai-társadalmi fordulatot követően a mezőgazdasági területeket részben visszaszolgáltató 18. számú törvény (1991)

részlegesen visszaszolgáltatta a magánerdőket a volt tulajdonosoknak, és 2000-ben megjelent a közbirtokossági tulajdont visszaszolgáltató 1. számú törvény, amelynek rendelkezései szerint a közbirtokosság egy elidegeníthetetlen és oszthatlan tulajdonforma, amelynek alapegysége az 1 ha arányjog, vagy ettől eltérő területi egység. A közbirtokossági vagyontulajdonosai pedig az 1948-as államosításkor a telekkönyvek tulajdonlapján szereplő, vagy ezek hiányában az utolsó faelosztási nyilvántartókban szereplő személyek vagy azok örökösei. Ennek a szabályozási keretnek a folyamánként újra alakulnak – a korabeli dokumentumok alapján – a székelyföldi térségben is a közösségi erdővagyon kezelő szervezeti formák és tulajdonosi szerkezetek. A közbirtokosságok mai működésében meghatározó szerepe van a Román Kormány 2000 évi 26. számú Kormányrendeletének, amelynek alapján a közbirtokosságok működésére is az egyesületi törvény előírásai vonatkoznak. Ez saját státútum, működési szabályzat megalkotását teszi szükségessé, a közbirtokosságokat meghatározott időszakra választott helyi menedzsment vezeti, a döntési és felügyeleti jogköröket a tagságból álló közgyűlés gyakorolja, a szakmai feladatokat – megbízás alapján – a közbirtokosságok által létrehozott ún. magánerdészeti, vagy állami erdészeti látják el. A közösségi erdővagyonok működtetése egységes országos szabályozási keretben zajlik, amely az 1989-es romániai rendszerváltást követően mindmáig erőteljesen centralizált és bürokratikus jellegű.

Az erdőgazdálkodás témakörével külön dokumentum, a 2018-2027-es Nemzeti Erdészeti Stratégia foglalkozik. A szakmai és a közpolitikai diskurzus korántsem esik egybe, azt is mondhatjuk, hogy a szakértői és a mindenkori kormányzati álláspontok között több eltérés, különbség is van. A kormányzati érvelések és a szakmai elemzések (Abrudan et al. 2009) egyaránt jelentős eredményként értelmezik a magán és közösségi tulajdonformák visszaállítását, az erdőgazdálkodás terén történt privatizációt (fakitermelés, feldolgozás, kereskedelem). A szakmai megközelítések azonban hangsúlyosan kiemelik az erdőgazdálkodáshoz kapcsolódó szabályozások merev, túl bürokratikus jellegét. A jogi-adminisztratív keretek majdnem teljes egészében csak irányító és ellenőrző jellegűek (Nichiforel et al. 2019), a közpolitikai tervek és intézkedések nincsenek tekintettel az aktuális társadalompolitikai helyzetre, nem veszik figyelembe az erdőgazdálkodás előtt álló kihívásokat. Az erdőgazdálkodás különféle szereplői között inkább konfliktus van, mintsem együttműködés. A témában megjelent egyik legfrissebb szakmai publikáció, amelyet neves szakemberek csoportja készített (Nichiforel et al. 2019) a szakmailag megalapozott, reális jövőképet hiányolja.

Tulajdonformák, szervezeti keretek a térségben

A térségi erdőtulajdon kisebb része magán-, nagyobb része közösségi tulajdonban van. A közösségi tulajdon tekintetében a közbirtokossági tulajdonforma a domináns, emellett vannak még egyházi/felekezeti, iskolaszéki, valamint községi (önkormányzati) erdőbirtokok. A székelyföldi közbirtokosságok az esetek többségében egy-egy településhez kapcsolódnak, de több esetben egy településen több közbirtokosság is van. A közbirtokosságoknak a hagyományos székek szerinti és megyék szerinti eloszlását az alábbi táblázat mutatja be:

1.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok tájegységek és megyék szerint

Table 1: Compossesorates of Szeklerland by microregions and present-day counties

Tájegységek	Közbirtokosságok száma	Megye
Csíkszék és Kászonok	49	Hargita
Gyergyószék	14	Hargita
Udvarhelyszék	74	Hargita
Erdővidék	18	Kovászna
Kézdiszék	37	Kovászna
Orbaiszék	16	Kovászna
Sepsiszék	38	Kovászna
Marosszék	12	Maros
Összesen	258	

Forrás: Saját szerkesztés

Megjegyzés: Gyergyószárhegyen és Gyergyóújfaluban kisméretű társulás formájában, egyesületi keretben további 34 személynév megjelölésű tulajdonforma működik, hasonló jogi keretek között. A magán erdőbirtokosságok kisebb tájegységek szerint létrehozták (a 26/2000 Kormányrendelet [3] által előírt formában) az erdőbirtokosi szövetségeket, más néven uniókat. Az erdőbirtokosi uniók elsődleges szerepe, hogy megteremtse a jogi lehetőséget az erdészeti szakmai feladatokat ellátó magánerdészetek (15 szervezeti egység) létrehozására. Az egyesületi formában működő 13 unió lefedi a Székelyföld erdőbirtokosi körét, a tájegységek szerint szerveződött minden egyes unió a maga során szakmai, érdekegyeztetési, cselekvési keretet kínál az egyéni és közösségi erőtulajdonosok számára. Az uniókba szerveződő erdőbirtokosok és a magánerdészetek együttese képezi azt a térségi erdőgazdálkodási hálózatot, amely a székelyföldi erdővagyon gondozásában és hasznosításában meghatározó jelentőséggel bír.

2.táblázat: Székelyföldi közbirtokossági uniók

Table 2: Unions of compossesorates in Szeklerland

	Név	Térség
1	Csíki Közbirtokossági Unió	Csíkszék
2	Csíkszeredai Közbirtokosságok Egyesülete	Csíkszék
3	Erdővidék Erdő és Legelőbirtokosi Szövetség	Erdővidék
4	Fehérnyikó Közbirtokossági Szövetség	Udvarhelyszék
5	Feketeügy Egyesület	Kézdiszék
6	Görgény Térségi Közbirtokosságok Egyesülése	Gyergyószék
7	Küküllő Erdő és Legelőbirtokosi Egyesület	Udvarhelyszék
8	Libán Közbirtokossági Unió	Gyergyószék
9	MIKES Egyesület	Sepsiszék
10	Murgó Közbirtokossági Egyesület	Erdővidék
11	Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség	Udvarhelyszék
12	Orbai Egyesület	Orbaiszék
13	Veresvíz Egyesület	Kézdiszék

Forrás: Saját szerkesztés

A magán erdőgazdálkodás kialakulásának a kezdetén (2002-ben), a magán erdő-gondnokságok a létrehozott uniók fiók szervezeteként [1] működtek, tehát jogi személyiséggel rendelkező civil szervezetként. Időközben az erdőrendtartási törvény változásával a magánerdészetek ajánlott működési jogi kerete a versenyszférában alkalmazott társasági törvény [2], a civil fiókszervezeti forma is tovább él, mint megtúrt forma. A törvénymódosítás értelmében a magánerdészetek

többsége átalakult kereskedelmi társasággá, korlátolt felelősségű társasággá vagy részvénytársasággá, egy része továbbra is civil egyesületi formában működik. Az évek során kialakult horizontális és vertikális kommunikáció, valamint az erdőgazdálkodásban lokálisan kialakult jó gyakorlat elterjesztése, a koordináció érdekében időközben megalakult az erdőbirtokosok és gazdálkodók székelyföldi szövetsége a *Székelyföldi Erdőgazdák és Erdőtulajdonosok Szövetsége* (mozaikszóval A.P.A.P.E.T.), egy jogi személyiséggel rendelkező koordinációs civil szervezet. A romániai magyar erdőgazdálkodás integrálása érdekében az elmúlt években létrejött a Romániai Magyar Erdészeti Egyesület Fórum, amely a romániai magyar erdőgazdálkodás összes szereplőjét igyekszik összekapcsolni. A jogi személyiséggel nem rendelkező fórum célkitűzései között szerepel: a helyi erdészeti stratégia kialakítása, ajánlások megfogalmazása a politikum és a hatóságok irányába, egységes szakmai és módszertani szemléletmód megvalósítása az erdőgazdálkodásban, a helyi szereplők tevékenységének összehangolása globális együttműködési projekteknél stb. Székelyföldi léptékben jelentős és innovatív lépés annak a részvénytársaságnak a megalakulása, amely 59 alapító közbirtokosság részvételével jön létre, és amely mindenekelőtt a piaci szerepvállalás és érdek-érvényesítési keretként kíván működni. A kezdeményezés aktualitását és integráló hatását fémjelzi a közbirtokosságok részéről tapasztalt újabb és újabb részvényjegyzési igény. A kialakított szervezeti keretek lehetőséget kínálnak érdekképviseleti és szakmai szervezetekkel való együttműködésre (Romániai Erdőgazdák és Gazdálkodók Szövetségével (AAP), Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság Erdészeti Szakosztálya, magyarországi Magyar Erdőgazdák és Gazdálkodók Szövetsége (MEGOSZ), Országos Erdészeti Egyesület).

Erdővagyon és gazdálkodás

A székelyföldi – ezen belül a közbirtokosságok által tulajdonolt – erdővagyon gazdasági értékének és térségi gazdasági szerepének az alapos vizsgálata még várat magára. Ennek elsődleges oka abban keresendő, hogy ez a térségi erdővagyon önálló lokális, intézményi vagy egyéni gazdasági szereplők sokaságaként működik, és ezidáig nem jelentkezett olyan térségi intézményi szereplő, amely rendelkezne a rendszeres összegző és elemző munkához szükséges személyi, anyagi, logisztikai adottságokkal. A következőkben a rendelkezésre álló hivatalos adatok alapján néhány olyan gazdasági paramétert ismertetünk röviden, amelyek rálátást adnak a térségi közbirtokossági erdővagyon fontosabb jellemzőire.

A székelyföldi erdőterületek legnagyobb része is a közbirtokosságok kezében összpontosul. A romániai és a térségi közvéleményben egyaránt gyakori közkeletű vélekedéstől eltérően Romániában az erdő borította területek nagysága a romániai rendszerváltástól máig tartó időintervallumban nem csökkent, hanem növekedett (erdőtelepítések). A teljes erdővagyon nagysága az országban 6 449 417 hektár, amiből 6 604 206 hektár erdőfelület, 154 789 hektár egyéb, az erdővagyonhoz tartozó terület (2020-as adat), ez a terület 3 százalékkal volt nagyobb, mint a rendszerváltáskor. A három székelyföldi megye (Hargita, Kovászna, Maros) az erdőterületek nagyságát véve figyelembe az országos rangsor első felébe tartozik.

3.táblázat: Hargita, Kovászna és Maros megye az erdőterületek nagyságát figyelembe vevő országos rangsorban

Table 3: The counties of Harghita, Covasna and Mures in the national ranking based on the size of forest areas

Országos rangsor	Megye	Erdőfelület hektár	Részarány az országos erdővagyonból %
7	Hargita	260 122	4,03
11	Maros	217 231	3,37
20	Kovászna	170 065	2,64

Forrás: Saját szerkesztés

4.táblázat: A székely megyék erdőfelületének alakulása 1990 – 2020 között
 Table 4: Development of the forest area of the Szekler counties between 1990 - 2020

Megye	1990	2020	Változás %
Hargita	228 000	260 122	+ 32,1
Kovászna	160 000	170 065	+ 10,9
Maros	206 300	217 231	+ 10,1

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet (INS) adatai alapján

Amint a táblázatból egyértelműen kitűnik, a médiában „keringő” adatokkal ellentétben az utóbbi három évtized során mindhárom megyében növekedett az erdő borította területek nagysága. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Maros megye esetében az erdőterületek nagyobb része nem tartozik a székelyföldi közbirtokosságok rendszeréhez. Ezt figyelembe kell venni minden olyan adatsornál, amely a hivatalos statisztikai nyilvántartások alapján megyesoros adatokat tartalmaz. A székelyföldi közbirtokosságok összterületére csak becslés jellegű megközelítések állnak rendelkezésre. Állami erdőtulajdon Hargita és Kovászna megyében is van, a nem állami tulajdonban lévő erdőterület a három megyében kb. 430 ezer hektárra tehető, ebből a közbirtokosságok által birtokolt erdőterület nagysága megközelítőleg 320 ezer hektár. Erre az erdőterületre nézve nem állnak rendelkezésre összesített hivatalos gazdálkodási adatok. Ezt az összesítést és szakmai értelmezést az egyes közbirtokosságok egyedi adataiból lehet elkészíteni, ez a munka a Nagyküküllő Közbirtokossági Szövetség kezdeményezésére, az A.P.A.P.E.T.-el, valamint Romániai Magyar Erdészeti Egyletető Fórummal együttműködve folyamatban van. Az alábbi megyesoros gazdasági adatok a három székelyföldi megye teljes erdővagyonára vonatkoznak. A közbirtokosságok gazdálkodására vonatkozó adatok összesítése folyamatban van, ebből közlünk tájegységek szerinti összegzéseket. A térségi erdővagyon gazdasági szerepére utal többek között a fakitermelés alakulása is. A fakitermelés országos léptékben a hivatalos kimutatások szerint 2020-ban 19 654 ezer köbméter volt. A tíz legnagyobb fakitermelő megye adja az országos fakitermelés 53 százalékát. A székelyföldi megyéknek az országos fakitermelésből való részesedése 18 százalék.

5.táblázat: A 2020-ban Romániában kitermelt fa mennyiségének, a székelyföldi megyékre eső részaránya (ezer köbméter)

Table 5: Share of the volume of wood harvested in Romania in 2020 in the Szekler counties (thousand m³)

Megyék	Fakitermelés 2020-ban (ezer köbméter)	A megye részaránya a teljes romániai fakitermelésből
Hargita	2 091	11%
Maros	768	4%
Kovászna	570	3%

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet (INS) adatai alapján

A faexport értéke 2020-ban – ezer euróban kifejezve – országos léptékben 1 621 385 ezer euró volt. A három megye országos részesedését az alábbi táblázat foglalja össze.

6.táblázat: A 2020-ban Romániából exportált faanyag értékének, a székelyföldi megyékre eső részaránya (ezer euró)

Table 6: Share of the value of wood exported from Romania to Szekler counties in 2020 (thousand euros)

Ssz.	Megye	Exportált fa értéke (2020, ezer euró)	Részarány
6	Maros		5%
9	Hargita	36 286	2%
10	Kovászna	12 695	1%

Forrás: Saját szerkesztés a Nemzeti Statisztikai Intézet (INS) adatai alapján

A közbirtokosságok két nagy bevétel típusal gazdálkodhatnak: egyrészt a gazdálkodási (üzemi) bevételek, másrészt pedig a terület alapú támogatások. A gazdálkodási bevételek nagysága azt mutatja meg, hogy az egyes közbirtokosságok milyen mértékben kezelik az erdőt bevételi forrásként, hogyan gazdálkodnak vele.

A hat székelyföldi terület gazdasági jellegű bevételei az elmúlt 6 évben a következőképpen alakultak:

7.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok üzemi bevételei területi bontásban (2015-2020, lej/Euro)

Table 7: The income of Szekler compossesorates by seats (2015-2020, lej/Euro)

Székek		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alsó-Háromszék	RON	11 570 428	13 517 689	19 141 459	21 823 234	19 822 733	18 765 686
	EUR	2 376 151	2 776 048	3 930 969	4 481 709	4 070 878	3 853 798
Csíkszék és Kászónok	RON	34 989 225	40 525 788	45 067 922	58 647 443	51 098 148	65 198 774
	EUR	7 185 531	8 322 542	9 255 334	12 044 080	10 493 726	13 389 488
Felső-Háromszék	RON	5 211 735	10 108 883	12 060 985	15 750 509	12 071 444	11 606 983
	EUR	1 070 303	2 076 002	2 476 893	3 234 589	2 479 041	2 383 658
Gyergyószék	RON	5 575 299	6 105 240	4 998 367	6 607 385	4 264 256	3 882 057
	EUR	1 144 966	1 253 797	1 026 485	1 356 920	875 725	797 235
Maroszsék	RON	6 288 260	6 757 810	8 290 772	9 985 936	7 984 566	7 220 140
	EUR	1 291 383	1 387 812	1 702 627	2 050 753	1 639 743	1 482 758
Udvarhelyszék	RON	15 590 426	19 180 171	22 796 849	24 690 515	22 783 022	35 064 864
	EUR	3 201 714	3 938 919	4 681 655	5 070 546	4 678 815	7 201 065
ÖSSZESEN	RON	79 225 373	96 195 581	112 356 354	137 505 022	118 024 169	141 738 504
	EUR	16 270 048	19 755 120	23 073 963	28 238 597	24 237 928	29 108 002

Forrás: Saját szerkesztés a Román Pénzügyminisztérium portáljának adatai alapján

Összesítve, székelyföldi közbirtokosságok a 2015 – 2020 időszakban együttesen több mint 685 millió RON üzemi bevételt könyvelhettek el, ami meghaladja a 140 millió Eurót.

8.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok üzemi tevékenységből származó profitrátája az üzemi bevétel bázisán, százalékban kifejezve, területi bontásban (2015-2020)

Table 8: Profit rate from operating activities of Szekler compossesorates on the basis of operating income, expressed as a percentage, by seats (2015-2020)

Székek	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alsó-Háromszék	2,55	17,84	27,61	22,30	16,64	14,38
Csikszék és Kászonok	-2,15	2,80	0,01	0,68	-9,90	0,24
Felső-Háromszék	12,37	38,45	35,74	29,90	19,54	18,73
Gyergyószék	0,36	3,21	-2,00	-13,25	-7,93	-3,13
Marosozék	16,67	16,42	17,86	17,43	3,08	7,54
Udvarhelyszék	1,90	11,18	11,83	12,58	6,90	16,37
Súlyozott átlag	2,77	11,31	12,17	10,14	1,76	7,89

Forrás: Saját szerkesztés a Román Pénzügyminisztérium portáljának adatai alapján

A táblázat elemzése nyomán azonnal szembetűnő tény, hogy a székelyföldi közbirtokosságok üzemi (gazdasági) tevékenysége során megvalósított haszonkulcs, térben és időben az átlagtól rendkívül nagy értékeltérést mutat (Gyergyószék -13,25%, Felső Háromszék +38,45). A székelyföldi szintű, a teljes üzemi bevétel szerint súlyozott átlag, térségi szinten, mint minden átlagolás már szűkebb intervallumban mozog (1,76% – 12,15%). A közbirtokosságok tulajdonát képező nem erdőterületek (legelő és kaszáló) után igényelt EU-s támogatások fontos pénzügyi forrást jelentenek a közbirtokosságoknak, az erdőgazdálkodás jövedelmét kiegészítendő, vagy éppen alternatív tevékenységként farmgazdaságokat működtető birtokosságoknak. Az alábbi táblázatban az egyes székek közbirtokosságai által a legelőterületek után kapott terület alapú támogatás alakulását mutatjuk be:

9.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok terület alapú támogatásai területi bontásban (2015-2020, lej/Euro)

Table 9: Area-based subsidies for Szekler compossesorates, by seats (2015-2020, lej/Euro)

Székek		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alsó-Háromszék	RON	4 172 035	5 794 926	7 459 174	6 946 133	7 372 980	7 429 015
	EUR	856 786	1 190 070	1 531 847	1 426 486	1 514 145	1 525 653
Csikszék és Kászonok	RON	28 549 419	27 044 072	31 306 901	31 492 212	34 035 445	37 361 455
	EUR	5 863 026	5 553 882	6 429 314	6 467 370	6 989 659	7 672 702
Felső-Háromszék	RON	4 169 209	3 184 563	4 436 838	2 004 042	1 857 573	1 196 091
	EUR	856 206	653 995	911 167	411 558	381 479	245 634
Gyergyószék	RON	1 770 820	1 917 416	1 912 821	1 801 276	2 299 198	1 739 742
	EUR	363 663	393 768	392 825	369 917	472 173	357 281
Marosozék	RON	434 107	299 264	434 784	546 602	138 623	275 557
	EUR	89 150	61 458	89 289	112 252	28 468	56 590
Udvarhelyszék	RON	29 204 784	27 640 255	30 900 781	30 134 062	35 020 651	30 429 397
	EUR	5 997 614	5 676 316	6 345 911	6 188 455	7 191 985	6 249 106
ÖSSZESEN	RON	68 300 374	65 880 496	76 451 299	72 924 327	80 724 470	78 431 257
	EUR	14 026 446	13 529 489	15 700 353	14 976 040	16 577 909	16 106 965

Forrás: Saját szerkesztés a Román Pénzügyminisztérium portáljának adatai alapján

Összesítve, székelyföldi viszonylatban a közbirtokosságok a 2015-2020 közötti időszakban együttesen több mint 442 millió RON terület alapú támogatásban részesültek, ami hozzávetőlegesen 90 millió Euró bevételt jelent. A következőkben a Székelyföld közbirtokosságai által megvalósított összes nyereség alakulását mutatjuk be. Az összes nyereség tartalmazza az üzemi nyereség mellett a terület alapú támogatásokból megvalósított nyereséget is, míg az üzemi nyereség ténylegesen csak az erdőgazdálkodási tevékenységből (faanyag értékesítése, facsemete termelés, az erdő nem fás termékeinek az értékesítése, szolgáltatások stb.) megvalósított eredményt mutatja meg. A közbirtokosságuk, jövedelmük átlagosan több mint 60%-át gazdasági tevékenységből nyerik, de a terület alapú támogatásból kapott összegek számviteli és adózási szempontból nonprofit bevételnek számítanak, ezért a közbirtokosság éves eredményét már nem profitként, hanem tevékenységből származó többletként (szufficit) definiálhatjuk.

10.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok által megvalósított összes nyereség alakulása területi bontásban (2015-2020, lej/Euro)

Table 10: Evolution of total profits realised by Szekler compossessorates, by seats (2015-2020, lei/Euro)

Székek		2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alsó-Háromszék	RON	90 657	2 559 321	6 560 635	5 028 741	3 908 756	2 720 104
	EUR	18 618	525 593	1 347 319	1 032 723	802 718	558 612
Csíkszék és Kászónok	RON	1 152 575	4 027 204	7 294 266	6 368 414	5 100 327	8 424 145
	EUR	236 698	827 043	1 497 980	1 307 844	1 047 424	1 730 017
Felső-Háromszék	RON	1 554 407	4 159 334	6 329 112	4 836 949	2 267 964	2 241 239
	EUR	319 219	854 178	1 299 772	993 336	465 758	460 270
Gyergyószék	RON	189 896	429 591	45 723	176 720	57 553	379 331
	EUR	38 998	88 223	9 390	36 292	11 819	77 901
Marosszék	RON	1 209 554	1 302 564	1 787 866	2 138 273	264 826	744 952
	EUR	248 399	267 500	367 164	439 125	54 386	152 986
Udvarhelyszék	RON	5 149 588	6 257 640	9 829 842	5 779 272	7 432 993	6 017 676
	EUR	1 057 541	1 285 095	2 018 697	1 186 855	1 526 470	1 235 815
ÖSSZESEN	RON	9 346 677	18 735 654	31 847 444	24 328 369	19 032 419	20 527 447
	EUR	1 919 472	3 847 631	6 540 322	4 996 174	3 908 576	4 215 601

Forrás: Saját szerkesztés a Román Pénzügyminisztérium portáljának adatai alapján

Összesítve, székelyföldi viszonylatban a közbirtokosságok a 2015-2020 közötti időszakban együttesen több mint 20 millió RON nyereséget könyveltek el, ami több mint 4 millió Euró nyereséget jelent.

11.táblázat: Székelyföldi közbirtokosságok tevékenységből származó többlete (szufficit) az összbevétel bázisán, százalékban kifejezve, területi bontásban (2015-2020)

Table 11: Activity surplus (sufficit) of Szekler compossesorates on the basis of total income, expressed as a percentage, by seats (2015-2020)

Székek	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Alsó-Háromszék	0,58	13,25	24,66	17,48	14,37	10,38
Csíkszék és Kászonok	1,81	5,96	9,55	7,07	5,99	8,21
Felső-Háromszék	16,57	31,29	38,36	27,24	16,28	17,51
Gyergyószék	2,58	5,35	0,66	2,10	0,88	6,75
Marosszék	17,99	18,46	20,49	20,30	3,26	9,94
Údvarhelyszék	11,50	13,37	18,31	10,54	12,86	9,19
Súlyozott átlag	6,34	11,56	16,87	11,56	9,58	9,32

Forrás: Saját szerkesztés a Román Pénzügyminisztérium portáljának adatai alapján

12.táblázat: Összefoglaló táblázat a székelyföldi közbirtokosságok üzemi tevékenységből származó profitrátája, valamint éves tevékenységükből származó többlete (szufficit) az összbevétel százalékos arányával, a 2015-2020 közötti időszakban

Table 12: Summary table of the profit rate from operating activities and annual operating surplus (sufficit) of Szekler compossesorates as a percentage of total revenue, 2015-2020

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Üzemi profitráta %	2,77	11,31	12,17	10,14	1,76	7,89
Össztöbblet ráta %	6,34	11,56	16,87	11,56	9,58	9,32

Forrás: Saját szerkesztés

Székelyföldi erdőgazdaság – hogyan tovább?

A közbirtokosságok mai működési gyakorlatát elemző szakmai program tanulmányai és interjúanyagai (Bíró és Tamás 2021) több olyan tényre felhívják a figyelmet, amelyek segíthetik ennek a nagyon fontos térségi vagyonszövetség rendszernek a szakmai értelmezését és fejlesztési lehetőségeinek számbavételét. A székelyföldi közösségi erdőtulajdonok összessége – a térségi adottságok, gazdasági erőforrások viszonylatában – jelentős gazdasági súlyt képvisel. Célszerű hangsúlyozni azonban, hogy társadalmi szerepük ennél jóval több és nagyobb, és ez a társadalmi szerep két szinten is működik. Helyi léptékben a közösségi erdőtulajdonok – szervezeti formájuk és működési módjuk révén – a lokális társadalom inherens részét képezik. Ez azt jelenti, hogy gazdasági szerepük mellett (évi rendszeres anyagi jövedelmet jelentenek a tulajdonosoknak a tulajdonolt jogok arányában) szerepük van a lokális léptékű közösségi tudás, kapcsolatháló, diskurzus, közösségi identitás fenntartásában és újratermelésében is. Térségi adottságként kiemelt fontosságú természeti értéket gondolnak, szerepük van a foglalkoztatásban, a környezetvédelemben, a vízgazdálkodásban, a feldolgozó ipar bázisát jelentik, szerepük van a sajátos székely kulturális értékek létrehozásában, fenntartásában, a természetjárásban, desztinációként szolgálnak a turizmus több típusa számára. A közösségi erdőgazdálkodás működtetése révén olyan alapvető térségi társadalmi modellt működtetnek, amely egyike a térség legrégebbi és legfontosabb társadalmi hagyományainak, és amely a globalizáció világában értéként újra előtérbe került.

A többféle értéket és többféle funkciót hangsúlyozó holisztikus megközelítés azonban a térségi erdőtulajdonosok körében korántsem általános, de nem jellemző ez a megközelítés a hétköznapi és a nyilvános diskurzusokra sem. A kutatási program keretében készült interjúsorozat anyagai

azt jelzik, hogy gyakorlatilag csak az erdőgazdálkodásban közvetlenül érintett szakmai szereplők (erdőmérnökök, közbirtokosságok és uniók vezetői) egy kisebb része az, amely a székelyföldi erdővagyon a maga egészében szemléli és értelmezi, fejlesztési lehetőségeit térségi kontextusban mérlegeli. Ennek a helyzetnek az okai kézenfekvők. Amint azt a tanulmány előző fejezeteiben jeleztük, a közbirtokosságok hagyományosan lokális szervezetek, és működési céljaik, módozataik elsősorban a helyi társadalom (jogtulajdonosok köre) igényei szerint formálódtak, a tulajdonformák visszaállítását követően pedig ennek a működési modellnek a rehabilitálása volt az elsődleges lokális célkitűzés. Ennek eredménye az, hogy térségi szemszögből nézve minden közbirtokosság „szigetszerűen” működik, elsősorban saját településben, saját vagyonban, saját működési módban gondolkodik. Ehhez a működési modellhez és hagyományos társadalmi rutinhoz viszonyítva a térségi léptékű megközelítés az erdőgazdaság szereplői számára rosszabb esetben irrelevánsnak tűnik, jobb esetben olyan újításnak, szerveződési és együttműködési lehetőségnek, amelynek értelmét, hasznosságát a térségi szereplők csak fokozatosan fogadják el. Ennek az újításnak a lépései közé tartozik a közbirtokossági uniók működése, a térségi képviseletet ellátó székelyföldi szervezeti keret megalakulása, a közös termékértékesítést célzó közös gazdasági részvénytársaság létrehozása.

Az eddig elvégzett, alapozó jellegű tényfeltáró munka alapján azt mondhatjuk, hogy a közbirtokosság vagyonszerkezete és intézményrendszere a térségi erdőgazdaság legfontosabb szereplője, amely – a helyi adottságokból adódóan – működése tekintetében sokféle, ugyanakkor a sokféleség mögött egész sor közös jellemzőt találhatunk. Ezek a közös jellemzők kiinduló alapot és lehetőséget kínálnak ahhoz, hogy kialakuljanak az együttműködés további térségi formái és módozatai akár olyan mértékben is, hogy – a helyi közbirtokosságok helyi érdekek szerinti eredményes működtetése mellett – sor kerüljön közös térségi fejlesztési stratégia és cselekvési terv kialakítására. A székelyföldi erdővagyon és erdőgazdaság egészének egy szemléleti keretben való értelmezése szükségessé teszi, hogy a térségi erdővagyon és a térségi erdőgazdálkodási gyakorlat mellett a harmadik meghatározó komponensre, a társadalmi összetevőkre is figyelem irányuljon. A tapasztalat azt mutatja, hogy az olyan társadalmi összetevők, mint a társadalomtörténeti alapozottságú tudásformák, az érték- és normarendszerek, a kulturális patternek, a narratívák erdővagyonnal kapcsolatos térségi értelmezéseket és magát az erdőgazdálkodási gyakorlatot is jelentős mértékben befolyásolják. Ezek a társadalmi összetevők a tervezéssel, fejlesztéssel foglalkozó szakemberek szemében sok esetben akadályt, korlátot jelentenek. Nem mellékes kérdés, hogy – a vidékfejlesztés mai paradigmái szellemében – van mód és eszköz arra, hogy ezeket a korlátokat hasznosítható endogén térségi adottságként lehessen kezelni? Az alábbi rövid számbavétel (részletesebb kifejtését lásd: Bíró 2021, Sárosi-Blága 2021) csupán problémafelvetésként kezelhető, jelzi annak a szakmai munkának a tartalmát, amelyet a térségi erdőgazdaság fejlesztése érdekében el kell majd végezni.

- A közbirtokosságok működésében a tagság autoritása (közgyűlés, folyamatos közösségi véleményformálás és diskurzusteremtés) olyan tényező, amelyet a helyi vezetők nem hagyhatnak figyelmen kívül.
- A közbirtokosságok működésében a helyi közösség igényei és céljai szerint alakított működési módnak prioritása van a térségi léptékű hálózati szerveződéshez vagy akár a helyi innovációs kezdeményezésekhez képest.
- Az erdő-kép tartalmát illetően (mi az erdő, kié az erdő, mire való az erdő) és az erdővagyon értelmezése és hasznosítása értelmezésében a térségben széleskörű konszenzus van, amely egyfelől tacit tudásként működik (alakítja a cselekvést) másfelől alkalmas eszköz a változásokkal, változtatási szándékokkal szembeni explicit érvelésre. E konszenzus alapja az a meggyőződés, hogy az erdő megtartható és beosztással értékesíthető (eladható) vagyonhalmaz. A vagyon újratermelése magának az erdőnek a feladata. „Gazdálkodás” kifejezés alatt észszerűnek tartott felhasználást kell érteni.

(„Nem az én munkám termel (beruházás), hanem a természet (nekem), amit én adhatok el.)

- Az erdővagyonhoz való viszonyulásban kulcsfontosságú elem a tulajdonosok oldalán az, hogy a tulajdonosi részhányad olyan rendszeres bevételt biztosít, amely a tulajdonos oldalán járadékként tematizálódik. Ez a bevételi forrás a térségi családok működésében nem jövedelem, hanem egyfelől rendszeres és kiszámítható többletforrás, másfelől a háztartás működéséhez hozzárendelhető biztonsági tartalék. Ez az alapállás kizárja a kockázatot és változásellenességet generál.
- A lokalitás centrikusság a közbirtokosságok működésében (tevékenységben, tervezésben, értékelésben) „pontoszerű” (szigetyszerű) működést eredményez, ez megnehezíti a tényleges együttműködések kialakulását.
- A lokális jelleg (szerveződés, működés) az erdővel kapcsolatos hétköznapi, közéleti és szakmai tematizációra is hatással van abban az értelemben, hogy a lokális működés kínálja a közzé tehető információkat, ehhez viszonyítva a térségi léptékű megközelítés szokatlan, indokolatlannak vagy irrelevánsnak tűnik.
- Egyelőre nem áll rendelkezésre olyan térségi léptékben készített szakmai, szakpolitikai tudásanyag és értelmezés, amely felhasználható lenne a változtatási, az innovatív elgondolások és programok kivitelezési lehetőségeinek, hasznosságának mérlegeléséhez.

Jegyzetek

- [1] A 46/2008 számú, Erdészeti Törvénykönyv (Legea 46/2008, Codul silvic)
- [2] A kereskedelmi társaságokra vonatkozó 31/1990 számú Törvény (Legea nr. 31/1990 privind societățile)
- [3] A civil szervezetek működésére vonatkozó 26/2000-es Kormányrendeletet (Ordonanța nr. 26/2000 cu privire la asociații și fundații)

Irodalomjegyzék

- ABRUDAN, I.V. – IORAS, F. – MARINESCU, V. – IOENSCU, O. – HORODNIC, S.A. – SESTRAS, R. (2009): Developments in the Romanian forestry and its linkages with other sectors. *Notulae Botanicae Horti Agrobotanici Cluj-Napoca*, 37(2), 14-21. <https://doi.org/10.15835/nbha3723468>
- ANTAL I. (1979): Kísérletek a székelyföldi közbirtokosságok megreformálására. *Korunk*, 6, 488–492.
- BALATON P. (2006): A székely akció története, 1902-1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására. Debreceni Egyetem, PhD értekezés.
- BÁRTH J. (2010): Székely közbirtokosságok a 20. század első felében. *Acta Acad. Agriensis, Sectio Historiae* XXXVIII (2010) 51–63.
- BEDŐ A. (1874): A székelyföldi erdők ügyében. *Erdészeti Lapok*, 345-349.
- BIRÓ A. (2017): Szemelvények a Csiki Magánjavak történetéből. In: Biró Z.Z. (szerk.) *Csiki Magánjavak. Hagomány és küldetés*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 19-127.
- BIRÓ A. Z. – TAMÁS L. (2021): *KÖZÖSSÉGI VAGYON – KÖZÖSSÉGI SZEREP. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. (2021): Helyzetkép 2020 – a székelyföldi erdőgazdaság szereplői és működési modelljei. In: Biró A. Z. és Tamás L. (szerk.) *KÖZÖSSÉGI VAGYON – KÖZÖSSÉGI SZEREP. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek*. Csíkszereda, Státus Kiadó. 33-73.

- BORS R. (2003): A közbirtokosságok szerepe és fejlesztésük lehetőségei Székelyföldön. *GAZDÁLKODÁS*, XLVII. évfolyam 3. sz. 41–93.
- CSIBY A. (1939): *A székely közbirtokossági vagyonok eredete, történelmi és jogi fejlődése [...]*. Gheorgheni, 1939.
- FODOR P. (1938): A székely közbirtokosság néhány időszerű kérdése. *Hitel*, 1938. 2. sz., 126–134.
- GARDA D. (2002): *A székely közbirtokosság I–II*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- GUVERNUL ROMÂNIEI MINISTERUL APELOR ŞI PĂDURILOR (2017): *Strategia Forestiera Nationala 2018-2027*.
http://www.mmediu.ro/app/webroot/uploads/files/2017-10-27_Strategia_forestiera_2017.pdf
- IMREH I. (1944): A székely közbirtokosságaink kialakulása. *Székelység*. Székelyudvarhely, 1944. május.
- IMREH I. (1973): *A rendtartó székely falu*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- KÁDÁR ZS. (1993): Székelyföldi erdészeti- és faipartörténeti jegyzetek. *Erdészettörténeti Közlemények XI*.
- KÁDÁR ZS. (1994): A Székelyföld erdészettörténete. *Erdészettörténeti Közlemények XIV*.
- NICHIFOREL, L. – ORBAN, A. – STANCIU, G. – STANCIU, E. – SFÎRLOGEA, S. – SCRIBAN, R.-E. – POPA, B. – NICOLAESCU, D. – MELU, R. – DRĂGOI, M. – COVRIG, I. – BLUJDEA, V. – BOURIAUD, L. – BABAN, A. – VLAD, R. (2019): Viziune și principii de dezvoltare a politicii forestiere din România 2020-2030. *Bucovina Forestieră*, 19(2), 173-181. <https://doi.org/10.4316/bf.2019.022>
- NICHIFOREL, L. – KEARY, K. – DEUFFIC, P. – WEISS, G. – THORSEN, B. J. – WINKEL, G. – AVDIBEGOVIĆ, M. – DOBŠINSKÁ, Z. – FELICIANO, D. – GATTO, P. – GORRIZ, M. (2018): How private are Europe's private forests? A comparative property rights analysis. *Land Use Policy*, Elsevier, 76(C), 535-552.
<https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.02.034>
- OLÁH S. (2004): Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In Fedinec Cs. (szerk.) *A nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 133–150.
- ONU (Organizatia Națiunilor Unite) (2015): *Agenda 2*.
- OROSZI S. (1995): Emlékezés a székely közösségek erdőire. *Erdészettörténeti Közlemények XVII*.
- PETHŐ GY. (1903): *Az erdő- és faipar az erdélyi részeken és a Székelykérdés*. Budapest.
- SÁROSI-BLÁGA Á. (2021): Közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlata. In Biró A. Z. és Tamás L. (szerk.) *KÖZÖSSÉGI VAGYON – KÖZÖSSÉGI SZEREP. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek*. Csíkszereda, Státus Kiadó. 89-98.

Székely Kinga Katalin – Biró A. Zoltán

Rurális identitás és turizmus – vállalkozók szemszögéből

A tanulmányban azt vizsgáltuk, hogy a székelyföldi turisztikai vállalkozók milyen térségi identitáselemeket tartanak értékesnek, fontosnak, és hogy ez a viszonyulás hatással van-e a turisztikai kínálat jellegére, a szolgáltatások megjelenítésére. A tanulmány során röviden ismertetjük a székelyföldi turizmus történetét, jelenlegi helyzetét, kitérve részletesebben a megjelenítési gyakorlatra. Majd pedig összefoglaljuk, az interjúk kutatás során rögzített narratívákban regisztrált identitáselemekkel kapcsolatos vizsgálataink eredményeit.

Kulcsszavak: identitáselemek, turisztikai szereplők, autentikusság, Székelyföld
JEL – kód: Z32, L83

Rural identity and tourism - through the eyes of business operators

In this study, we investigated which elements of regional identity are considered valuable and important by tourism entrepreneurs in Szeklerland and whether this attitude has an impact on the nature of tourism offer and the presentation of services. The study briefly describes the history and current situation of tourism in Szeklerland and describes in more detail the presentation practices. Then, we summarise the results of our investigations on the identity elements registered in the narratives recorded during the interview research.

Keywords: identity elements, tourism actors, authenticity, Szeklerland.
JEL – code: Z32, L83

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.20>

Bevezetés

A tanulmány a székelyföldi turisztikai szektorban működő vállalkozások vezetőivel (a továbbiakban – vállalkozók) készített interjúsorozat alapján vizsgálja azt a kérdést, hogy a turisztikai ágazat legfontosabb érdekgyazdái, a vállalkozók a térségi identitásszerkezet elemkészletéből milyen identitáselemeket tartanak fontosnak, értékesnek. A téma elemzésének aktualitását jelzi az a tény, hogy a térségi szakmai, szakpolitikai, közéleti és hétköznapi diskurzusokban a turizmus témaköre gyakorlatilag folyamatosan jelen van, legyen szó a jelenlegi gyakorlat pozitívna vagy negatívna tartott jellemzőiről, a térség turisztikai adottságairól vagy a fejlesztési lehetőségekről. Ennek egyik magyarázata lehet az, hogy ennek az ágazatnak nagyszámú és sokféle térségi szereplője van, ugyanakkor a turizmus olyan gazdasági ágazat, amelynek a működése a szélesebb körű közönség számára is látható, tapasztalható, véleményezhető. Az ágazat működésének térségi megítélése – legyen szó szakmai (Horváth 2003, 2013, Kiss et al. 2013, Nagy 2013, Tóth-Batizán 2020) vagy hétköznapi megítélésről – ambivalens jellegű. Ennek lényege az, hogy egyfelől értékeli a látható, tapasztalható eredményeket, másfelől pedig azt hangsúlyozzák, hogy a térség nagyobb turisztikai potenciállal rendelkezik, (ezalatt térségi természeti, történelmi, kulturális adottságokat értenek) mint amennyi ebből ma hasznosul, ezért a térségi turizmust elsősorban fejlesztési lehetőségként, fejlesztési feladatként kell értelmezni. A szakmai megközelítések is sokféle szempontból próbálják megragadni a székelyföldi turizmus vizsgálatát, az elmúlt időszakban több témakörben is folytak kutatások. Átfogó képet nyújtanak a székelyföldi turizmusról Kiss – Barna – Deák (2013) illetve Tóth-Batizán (2020) kutatásai, amelyek a statisztikai adatok elemzése mellett többfajta módszer segítségével járják körbe az ágazat különböző aspektusait. A turizmus fejlesztési lehetőségei és annak szerepe Székelyföld

versenyképességének növelésében több tanulmány esetében is központi kérdés (Horváth 2013, Madaras 2013, Nagy 2013, Nenciu 2012, Sólyom et. al. 2014, Székely 2016, Tózsér – Bánhidai 2016, Vofkori 2001). A falusi turizmusról, ennek lehetőségeiről és feltételeiről is több anyag született (Benedek 1998, Gábos 2005, Horváth 2008). Tofan és Niță (2014) az elmúlt két évtized során bekövetkezett változásokat vizsgálták a szálláshelyek tekintetében.

Van azonban a turizmus gyakori tematizációjának egy ritkábban említett ösztönző tényezője is. Ennek az ágazatnak a működése (programok, megjelenítési gyakorlat) és a róla folyó diskurzus egyaránt szoros kapcsolatban van a térségi identitás szerkezetek alkotóelemeivel (legyen szó székelyföldi léptékű, kisebb tájegységhez, lokalitáshoz, szimbolikus értékű kiemelt helyhez vagy eseményhez kapcsolódó identitásról). Ezek az identitás szerkezetek a székelyföldi térségben a turizmus működésétől függetlenül is léteznek, folyamatosan gazdagodnak. A térségi identitás szerkezetek összetétele, működése jóval nagyobb és szélesebb társadalmi szegmenst fog át, mint a turizmussal foglalkozó vállalkozói tevékenység. A vállalkozói gyakorlat az identitás szerkezetek kontextusában szerveződik és működik, és ez az egész-rész viszony a turisztikai ágazat számára – implicit vagy explicit formában – társadalmi ismertséget, legitimitást termel, támogatja és igazolja a turisztikai ágazattal kapcsolatos térségi tematizációt.

Az ágazat fejlesztésének egyik fontos kérdése lehet az, hogy a térségi turizmus legfontosabb érdekgyazdái, a vállalkozók hogyan viszonyulnak a térségi identitás szerkezetek elemeihez, amelyek endogén térségi adottságként rendelkezésükre állnak? Mit, mennyit és hogyan tartanak fontosnak ebből az elemkészletből? Törekednek-e arra, hogy ők maguk is foglalkozzanak olyan új identitás elemek kialakításával, amelyek beépíthetők szakmai programjaikba és megjelenítési gyakorlatukba, vagy megelégednek a rendelkezésre álló, egyébként gazdag elemkészlet hasznosításával?

Megítélésünk szerint a térségi identitás szerkezetekhez való viszonyulás módja hatással lehet a szolgáltatások tartalmára és arra, hogy ezeket a szolgáltatásokat hogyan kommunikálják, népszerűsítik a célcsoportok irányába. A marketingkommunikációval és megjelenítési gyakorlattal kapcsolatban a kutatási eredmények azt mutatják (Székely 2021, Nagy 2019, Erős 2013) hogy a szakmai tudás terén még hiányosságok vannak, illetve a térségi turisztikai szereplők anyagi lehetőségei korlátozottak, nem tudnak érdemben beruházni a kommunikációba. Ez azonban önmagában aligha ad magyarázatot a megjelenítési gyakorlat hiányosságaira. A térségi turizmus online vagy offline kommunikációjában (legyen szó az értékek, adottságok, programok, szolgáltatások megjelenítéséről, akár vendéglátási programok, események szervezéséről és lebonyolításáról) fontos szerepe van annak is, hogy a térségi turizmus legfontosabb érdekgyazdái (szálláshelyek, vendéglátó egységek, turisztikai programok tulajdonosai és szervezői) mit tekintenek ebben a vidéki térségben olyan megmutatható értéknek, adottságnak, amelyek vonzerőt jelentenek, és amelyekre véleményük szerint turisztikai programokat lehet fölépíteni.

A tanulmány alapjál vizsgáló kutatásunk arra irányult, hogy a térségi turizmus legfontosabb érdekgyazdái, az ágazat vállalkozói körében folytatott interjúk adatfelvétel anyagai alapján (a.) *körvonalazzuk a térségi adottságoknak azt a halmazát, amelyet a vállalkozók a turisztikai tevékenységben hasznosítható elemkészletnek tartanak*, illetve (b.) *megvizsgáljuk azt, hogy a narratívákban ezekhez az elemekhez milyen mértékben, milyen módon kapcsolódnak az autentikusság ismérvei*. Az ezzel kapcsolatos szakmai ismeretek hozzásegíthetnek a turisztikai vállalkozók gyakorlatának jobb megértéséhez, illetve megjelenítési gyakorlatuk szakmai támogatásához is.

Globális és térségi kihívások

A vidéki térségek turizmusának elemzéséhez hasznos szempontokat kínálhatnak azok a megközelítések, amelyek a vidéki térségek változására, fölértékelődésére, a ruralitás újraértelmezésére (Marsden et al. 1993, Van der Ploeg et al. 2000, Woods 2007), illetve a vidékreprezentációs gyakorlatban mutatkozó új trendekre hívják fel a figyelmet. Ennek a folyamatnak része a vidékkel kapcsolatos diskurzusok változása (Mormont 1990). A fordulat

elemzői azt hangsúlyozzák, hogy kibővül a vidék definíciójával foglalkozó ágensek köre, a vidéki térségekhez kapcsolt diskurzus tartalmi elemeit, az ebben a diskurzusban érdekelt társadalmi, gazdasági szereplők igyekeznek a maguk érdekei szerint alakítani (Cloke 1997, idézi Kovách 2012, 23). A vidékre egyre inkább úgy kell tekinteni, mint társadalmilag létrehozott és fenntartott diszkurzív kategóriára. A vidéki térségek újradefiniálása dinamikus és kreatív folyamat, több szereplője is van (fejlesztéspolitikai szakértők, a regionális politika művelői, a turisztikai vállalkozók, a térség iránt érdeklődő turisták, vidékkutatók, médiatematizációk, események és rendezvények, gazdasági szereplők). Ebben a folyamatban nem csupán a vidékről alkotott kép újraalkotása zajlik, hanem változik, bővül a vidéki térség identitásának tartama, szerkezete is. Egy adott térségben az ott élő emberek azonosulási és cselekvési lehetőségeket keresnek és találnak a maguk számára olyan formában, amelyek érzelmeik és érdekeik mentén alakítanak ki egyéni és közösségi kötődéseket (Ray 1998).

Ennek a fordulatnak számos eleme a székelyföldi térségben is kimutatható és elemezhető (Bíró 2020), jelen tanulmány gondolatmenete szempontjából azonban ez a megközelítés azért mutatkozik fontosnak, mert ráirányítja a figyelmet a turizmusban érdekelt vállalkozásoknak a vidékreprezentációban játszott fontos szerepére.

A térségi identitásalkotási folyamat része lesz az is, ahogyan a térségi turisztikai szereplők különféle hordozókon és módokon megjelenítik a térségi identitás alkotóelemeit, illetve olyan eseményeket, programokat szerveznek és bonyolítanak le, amelyek keretében a résztvevők tényleges kapcsolatba kerülnek a térség identitását alkotó komponensekkel (táj, helyszínek, események, ételek stb.). Mindkét tevékenységet (kifele irányuló megjelenítés, gyakorlati tapasztalat biztosítása) igyekeznek úgy végezni, hogy az bele legyen ágyazódva a vidéki térség természeti-társadalmi környezetébe, hiteles, autentikus legyen, az adott térség részeként jelenjen meg. Ez, az identitásteremtésben játszott szerep eredményezi azt, hogy a turisztikai ágazat szereplői – a vidéki térség működése szempontjából – jóval többek, mint sikeres vagy kevésbé sikeres gazdasági szereplők. Amennyiben a vidéki térségekre úgy tekintünk – a fentiekben jelzett vidékértelmezési fordulat alapján – mint helyi adottságok készletére, akkor a területi töke fogalmába a vidéki térségre jellemző identitás szerkezetek is beletartoznak (Basile és Cavallo 2020). Ez azonban nem csupán azzal a következménnyel jár, hogy a turisztikai ágazat szereplői a gazdasági tevékenységük során hasznosíthatják ezeket az endogén értékeket, hanem azzal is, hogy ők maguk nem csupán a térségi identitás felhasználói, hanem meghatározó termelői és újratermelői is. Ebben a tekintetben a turizmusban érdekelt vállalkozók – amennyiben elég sokan vannak és aktívak – legalább olyan mértékben alakítói a vidéki térség versenyképességének (ha nem még nagyobb mértékben!), mint gazdasági tevékenységük révén. Identitástermelő szerepük gyakorlati módozatait pedig alapvetően az határozza meg, hogy miként viszonyulnak a térségi identitás szerkezetek elemeihez, mit gondolnak, tudnak az autentikusságról, annak objektív és szubjektív kifejeződési módozatairól, a helyi érdekgazdák személyes szerepvállalási lehetőségeiről (Sidali és Hemmerling 2014).

Az autentikusság kérdése és annak értelmezése már régóta napirenden van a turizmus szakirodalmában, MacCannel már 1976-ban megfogalmazta, hogy a turisták, utazásaik során az autentikus élményeket keresik (idézi Urry 2002). Számos megközelítés és meghatározás született az autenticitást illetően, nem célunk ezeket most részletesen tárgyalni, csak témánk szempontjából fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az autentikusság értelmezése meghatározó lehet az identitáselemek kialakulásában. Kiemelnénk Castéran és Roederer (2013) tanulmányát, amelyben a különböző autenticitás megközelítéseket három csoportba sorolta. A modernista megközelítés szerint az autenticitás egy tárgyi attribútum, vagyis az autentikus élményt az úticélok, az eredeti vagy rekonstruált tárgyak megtapasztalása fogja adni. A konstruktivista szempont szerint az autenticitás egy értelmezési folyamatból eredő társadalmi konstrukció, azaz a turisták saját hiedelmeinek, elvárásainak és preferenciáinak vetülete. Míg a posztmodernista nézőpont dekonstruálja az autentikusságot és azt mondja, hogy a turizmusban nem releváns az autentikusság kérdése (Reisinger és Steiner 2006, Wang 1999 idézi Castéran és Roederer 2013).

A térségi identitás szerkezet mint kínálat

Az általunk vizsgált térségben is azt tapasztalhatjuk, hogy a turisztikai vállalkozók tevékenysége nagymértékben támaszkodik a térségi identitás szerkezet alkotóelemeire. Ez az identitás szerkezet – etnikai elemei mellett – tartalmában hangsúlyosan vidéki, rurális jellegű. Az identitás szerkezetre való alapozás azért is kézenfekvő, mert a székelyföldi térségben az 1989-es romániai rendszerváltást követően többszintű, sokszereplős térségi identitásépítési folyamat indult be (lásd ezzel kapcsolatban: Bodó és Biró 2017), amely, az utóbbi egy-másfél évtizedben jelentős mértékben fel is erősödött. Ez a hangsúlyosan téralapú identitásépítési folyamat formális és informális szinten egyaránt zajlik, a lokális vagy még kisebb léptékű közösségi eseményektől a vallási ünnepeken át a közintézmények és közéleti szereplők által szervezett, térségi léptékű eseményekig több szinten és sokféle formában jut kifejeződésre.

A folyamatnak három egymást kiegészítő, erősítő dimenziója van. Az egyiket a téma kutatói – az ezzel a téma körrel foglalkozó, a térségi kutatásokat összegző tanulmánykötet: Bodó (2021) – rehabilitációs folyamatnak nevezik, lényege abban ragadható meg, hogy a térségi szereplők a megjelölés vagy az újjászervezés révén igyekeznek visszaállítani azokat a térbeli megnevezéseket (tájegységek, települések, utcák, terek, épületek, szimbolikus helyek neve), illetve intézményeket, amelyeket a korábbi, romániai kommunista rezsim az etnikai diszkriminációs politika részeként hivatalosan tiltott vagy megszüntetett (jellemző példa, hogy az 1980-as évek második felében a térség településeinek magyar nevét a sajtóban nem szabadott leírni). Az identitásépítési folyamat másik dimenzióját az új identitás elemek létrehozása jelentette (szimbolikus helyek megjelölése szobrokkal, emléktáblákkal, kopjafákkal, új események, ünnepek és intézmények létrehozása). Mindkét dimenzióhoz (rehabilitáció, új elemek kialakítása) nyilvános szimbolikus funkciót betöltő rendezvények, közösségi ünnepek kapcsolódtak, amelyek az identitásépítési folyamathoz és külön-külön az alkotó elemekhez is ismertséget, társadalmi legitimitást és – ami a turisztikai ágazat szempontjából fontos – területi alapú és etnikai jellegű közösségi értéktartalmakat rendelnek. Ez a rehabilitált és újonnan kialakított térségi identitáskészlet tájlelemeket, történelmi elemeket, kulturális-életmódbeli elemeket egyaránt magába foglal. Ez a folyamat abban a tekintetben kedvező a turisztikai ágazat szereplői számára, hogy a szolgáltatások kialakításában és működtetésében, illetve azok megjelenítésében komplex, sokelemű térségi identitáskészletre támaszkodhatnak.

Fontos fejlemény témánk szempontjából, hogy a rendszerváltás utáni időszakban domináns rehabilitációs folyamatok, illetve a későbbiek során előtérbe kerülő bővítési, gazdagítási folyamatot követően, az utóbbi időszakban olyan fejleményeknek lehetünk tanúi, amelyek új trendekre utalnak (Bodó és Biró 2017, 156-157). Egyfelől előtérbe kerülnek az integráló, általánosan jellegű, a térség egészére és etnikai jellemzőire utaló szimbolikus formák és tartalmak. Másfelől pedig – a használat oldalán – egyre nagyobb szerepet kap az individualizáció, az egyedi, egyéni viszonyulás, az ideológiai elemek helyett az érzelmi komponensek kerülnek előtérbe. Mindkét változási folyamat erősítheti a turizmus és az identitás szerkezetek közti kapcsolódásokat. Ezekre a kapcsolódásokra a tanulmány elemzési részében térünk ki részletesebben.

Turizmus a térségben – előzmények és mai helyzet

A tanulmány előző részében két olyan tényezőt említettünk, amely a térségben a turizmus elemzését és sokirányú tematizációját támogatja. Ezek egyike a térségi identitás szerkezettel való strukturális kapcsolat, és ebből adódóan ennek az ágazatnak a vidék-kép építésében, illetve az identitás szerkezetek építésében játszott szerepe. A másik fontos tényező ennek az ágazatnak a szerepe a térség gazdaságában, a foglalkoztatási szerkezetben. Az alább következő rövid és jelzésértékű összefoglalóban arra törekszünk, hogy tájékoztatás formájában jelezzük a turisztikai ágazat térségi gazdasági fontosságát.

Az 1989-es rendszerváltás utáni időszak fejleményeinek és a mai helyzetképnek az értelmezéséhez elsősorban arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a turizmus ma domináns

formájának ebben a térségben 1989 előtt nem volt előzménye, nem halmozódhatott fel ezzel kapcsolatos szakmai tudás, és nem alakulhatott ki olyan, mindennapi tapasztalatokra alapozó tacit tudás sem, amely ebben az ágazatban a rendszerváltás után hasznosítható lett volna. Ezért a térségi társadalomtörténet és gazdasági kontextus felől nézve a turisztikai ágazat kiépülés és működése vidéki térségben zajló, követéses típusú (Mayer 2020) társadalmi és gazdasági innovációs folyamatként értelmezhető. Jelentős hagyománya az úgynevezett fürdőtelepeknek van (Borszék, Szováta, Kovászna, Tusnádfürdő) ahol a gyógyturizmus kezdeti formái már a XIX. században megjelentek, a szocialista iparosítással és urbanizációval párhuzamosan pedig – szállodák építését követően – a dolgozók tömeges nyári üdültetésének fogadó felületeivé váltak. Ebben a szerkezetben az egyéni/családi vendégfogadás formái csak ezeken az üdülőhelyeken alakulhattak ki, és főleg csak a szállás biztosítására korlátozódtak, többnyire nem hivatalosan működtek. A külföldi turisták jelenléte teljesen hiányzott ebben a térségben, a külföldiek családi keretben történő vendéglátása pedig szigorúan tiltott volt.

Az 1989-es rendszerváltást követően az állami üdültetés gyakorlata megszűnt, az üdülőtelepek szálláshelyei feleslegessé váltak, az épületek nagy része amortizálódott, kisebb része az elhúzódo privatizáció során magántulajdonba került. A térségben egyre nagyobb jelentek meg a turisták, elsősorban Magyarországról, akik már nem az üdülőhelyeket célozták meg. Magyarországi, ausztriai, svájci tapasztalatok alapján indult be a térség sok településén a panziók építése, egyes falusi településeken a turistacsoportokat fogadó helyi családi hálózatok kialakulása, a családi vendégfogadás sokféle hivatalos és nem hivatalos formája, és a későbbiek folyamán kialakultak a turisták számára kínált programok is. A turisztikai szálláshelyek és vendéglátóhelyek fejlesztése mellett az attrakciók megjelenítése, kommunikálása is elkezdődött, így az évek során egy-egy desztinációnak egyre meghatározóbb szerep jutott. Például Csíksomlyó a nemzetközi vallásturizmus egyik célpontjává vált vagy a Szent Anna-tó, Békási-szoros felkerültek a kötelező természeti látnivalók listájára. A megnövekedett népszerűség pedig hatással volt a környező települések idegenforgalmára is.

Az ágazat rendszerváltás utáni konszolidációja a 2000-es évek fordulójára tehető. A turisztikai szektor működését meghatározó jogszabályi keret átalakítása, a szigorúbb statisztikai nyilvántartás bevezetése is ehhez az időszakhoz köthető, ettől kezdve állnak rendelkezésre olyan adatok, amelyek alapján a turizmus szerkezete és társadalmi szerepe jobban megbecsülhető. A hivatalos nyilvántartások kerete az adminisztratív státusszal rendelkező megye és a község, ezért a székelyföldi térség egészére vagy a nem községközpont településekre vonatkozóan az elemző csak becsléseket tehet. Maros megye tömbmagyar térségében (Küküllő-mente, Nyárádmente) Szováta szerepe meghatározó, a többi 82 településen a turizmus szerepe minimális. Kovászna megyében továbbra is megmaradt Kovászna város meghatározó, országos léptékű szerepe a szív-és érrendszeri megbetegedések gyógyítása terén, ezért a megye turisztikai adatait ennek a városnak a férőhely- és vendégéjszaka adatai döntő mértékben meghatározzák.

Hargita megye esetében azonban a régi üdülőtelepek mellett számos településen alakultak ki turisztikai szolgáltatások. A környék turisztikai erejét elsősorban a meglévő természeti adottságok (hegyvidék, gyógyvizek, tiszta levegő, mofetták, természeti kincsek) adják. A megye és környéke számos természetes attrakcióval rendelkezik, ilyenek pl. a Szent Anna-tó, a Gyilkos-tó, a Békási szoros, az Egyes-kő vagy a Vargyas-patak szurdokvölgye. Ezek mellett megjelennek az épített attrakciók is, mint a Mikó-vár, a csíksomlyói Mária-kegyhely, a parajdi sóbánya, az ezeréves határ vagy akár a Nyergestetői Székely Hősök emlékhelye. Ezek a fő látnivalók mellett azonban fontosak azok az elemek is, melyek gazdagítják, élményszerűbbé teszik a turisztikai programokat, tematikus utakat, pl. történelmi műemlékek, templomok népművészet, a hagyományos életforma, a sajátos gasztronómia, mondák, legendák, jellegzetes népi építészet.

A meglévő adottságok alapján kiemelt szerepet kap a falu- és ökoturizmus, a gyógyturizmus, valamint a kulturális, ezen belül pedig a vallási turizmus, az utóbbi években pedig egyre inkább az aktív és kalandturizmus is kialakulóban van. A megyében számos történelmi és nemzeti műemlék, vallási emlékhely, múzeum és templom, népművészeti érték és hagyomány fellelhető, jelenleg azoknak a turistáknak a száma a legmagasabb, akik ezeket a helyeket látogatják főleg a

május-szeptemberi időszakban. A vallás turizmus egész évben működik, és főként Csíksomlyó a fő célpont, az utóbbi időben ehhez csatlakozott Csíkszentdomokos is a Márton Áron kultusz révén. A pünkösdi búcsú alkalmával pedig a gyimesi települések is célponttá válnak (ezeréves határ meglátogatása).

A falusi turizmus vonzerejét a hagyományos életmód, a vidéki ízek, a szívélyes vendéglátás adják. Jövedelem-kiegészítés céljából a térségben egy erősödő faluturizmus hálózat van kialakulóban. Zetelaka, Farkaslaka, Korond településeken nagyon erősen érzékelhető ez a folyamat. A szolgáltatások színvonala, minősége nagyon változó, szálláshelyek tekintetében is a magánházaktól kezdve, a modern panziókon keresztül egészen a felújított hagyományos paraszti házakig találunk kínálatot. A kínált programok, egyéb szolgáltatások még sok esetben azonban hiányosak.

Az ásványvizekben és gyógyvizekben gazdag vidék számára a gyógyturizmus számos lehetőséget tartogat. Jelenleg Tusnádfürdőn, Parajdon, Borszéken működik kezelő, illetve wellness központ, emellett pedig felújított népi fürdőket is találunk, de ezek esetében gyakran problémát okoz a karbantartás. A térség természeti környezete és klímája kedvez az aktív turizmusban rejlő lehetőségeknek: hegymászás, vadászat, túrázás, kerékpározás, kalandturizmus, téli sportok, extrém sportok stb. Sok település közelében van lehetőség sielésre (Hargitafürdő, Madarasi Hargita, Varság stb.), off-road és motoroszázán túrákra, lovastúrákra.

A szálláshelyek számának tekintetében Hargita megye országos szinten az 5. helyet foglalja el, a maga 401 szálláshelyével. Többségében (229) agroturisztikai panziókat és hagyományos panziókat (90) működtetnek a helyi vállalkozók, a szállodák száma viszonylag alacsony (20), és ezek főleg a nagyobb városokban és régi üdülőtelepeken működnek (Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Tusnádfürdő és Székelyudvarhely). A szálláshelyek típusa is jól tükrözi, hogy a megyei turizmus főleg a falusi turizmusra van berendezkedve (lásd. 1. táblázat).

1. táblázat: Hargita megyei szálláshelyek megoszlása szállástípusok szerint

Table 1: Distribution of accommodation in Harghita County by type of accommodation

Szállástípusok	2000	2005	2010	2015	2021
Szállodák	14	18	22	24	20
Hostelek	0	2	4	5	14
Motelek	6	7	7	5	5
Menedékházak	14	11	12	28	27
Panziók	7	45	61	97	90
Agroturisztikai panziók	39	193	156	178	229

Forrás: Saját szerkesztés az Országos Statisztikai Hivatal (INS) adatai alapján (2021)

Továbbá megfigyelhető, hogy a szálláshelyek száma folyamatos növekedést mutatott az utóbbi 20 év során, akárcsak a szálláskapacitás, azaz a férőhelyek száma (2. táblázat). 2021-ben több mint kétszer annyi szálláshely működött a megyében, mint 2000-ben. A 2008-as gazdasági válságot követően volt ugyan egy enyhe visszaesés, de 2015-öt egy gyors és intenzív fejlődési időszak követte. Országos szinten Hargita megye az erős középmezőnyhöz tartozik a szálláshelyek növekedésének tekintetében, közelítve az országos átlagot.

2. táblázat: Hargita megyei szálláshelyek és férőhelyek számának alakulása 2000-2021

Table 2: Evolution of the number of accommodation establishments and accommodation places in Harghita County 2000-2021

	2000	2005	2010	2015	2021
Szálláshelyek száma	171	301	281	357	401
Szálláshelyek kapacitása (férőhelyek)	7256	7644	6909	8547	9180

Forrás: Saját szerkesztés az Országos Statisztikai Hivatal (INS) adatai alapján (2021)

Az utóbbi évek során a Hargita megyei turistaforgalom is növekvő tendenciát mutatott, 2019-ben közel háromszor annyi turistaérkezést tartottak számon, mint a 2000-es évek elején (lásd 3. táblázat). Növekedni látszik a külföldi turisták száma is, míg 2010-ben 19366 turista érkezett a határon túlról, 2019-ben ez a szám 53549 volt. A külföldi turisták a megyébe látogatók 22,5%-át teszik ki, ez magasabb, mint az országos átlag. Valószínűsíthető, hogy ezen vendégek jelentős arányát a magyarországi turisták alkotják.

3. táblázat: Turistaérkezések és eltöltött vendégéjszakák száma Hargita megyében

Table 3: Tourist arrivals and nights spent in Harghita County

	2001	2005	2010	2015	2019
Turistaérkezések száma	85672	85207	76871	157659	237386
Eltöltött vendégéjszakák száma	356905	311165	207625	417129	530988

Forrás: Saját szerkesztés az Országos Statisztikai Hivatal (INS) adatai alapján (2021)

A fent ismertetett adatok is jelzik, hogy az utóbbi években Hargita megye turizmusát a növekedés, a változás, a dinamizmus jellemezte, és igazolják azokat az állításokat, melyek szerint ez a szektor jelentős gazdasági fejlődési potenciállal rendelkezik és fontos térségi ágazattá nőheti ki a magát a megfelelő támogatás segítségével.

Turisztikai vállalkozások kommunikációs gyakorlata

A térségi turisztikai szereplők kommunikációs, megjelenítési tevékenységéről több elemzés is született az elmúlt évek során. Nagy (2019) azt vizsgálta, hogy a székelyföldi települések kontextusában van-e összefüggés a turizmus forgalmi adatai és az online jelenlét között, Tóth-Batizán (2020) értekezésében érintette azoknak az online és offline felületeknek az elemzését, amelyek a székelyföldi turizmus piacához kapcsolódnak, illetve a székelyföldi turizmust promotálják. Horváth-Nagy (2021) a háromszéki kastélyok és kúriák tulajdonosainak, működtetőinek kommunikációját vizsgálta meg, a különböző online és más csatornákon, míg Székely (2021) a turisztikai szereplőknek a világvjárvány okozta helyzetre adott kommunikációs válaszait elemezte. Korábbi kutatások is érintették a témát, Erős (2013) Székelyföld vendéglátó egységeinek online marketingkommunikációs szokásait kutatta. A közös következtetése ezen kutatásoknak, hogy mindegyik többek között kitér a megjelenítési gyakorlat hiányosságaira és az ezen a téren észlelhető lemaradásokra.

Mindezek ellenére megállapítható, hogy az utóbbi néhány évben tapasztalhatóan megváltozott a turisztikai vállalkozók körében a kommunikációs és megjelenítési tevékenységekkel szembeni attitűd (ezt támasztják alá az interjúk során tett kijelentések is), egyre növekszik azoknak a száma, aki fontosnak tartják a vállalkozás menedzsmentjének ezt a vetületét is, törekednek arra, hogy kialakítsanak egy többé-kevésbé egységes, jól megkülönböztethető arculatot, ami segítségével vizuálisan is beazonosíthatóvá válhatnak, és egyre inkább elfogadják a marketingkommunikáció szerepét az értékesítés során. A gyakorlatban ez azonban nem mindig mutatkozik meg, sokkal erősebb a szándék, mint a tényleges megvalósítás.

A székelyföldi turisztikai vállalkozások mérete, működési formája (egyéni vagy kis- és középvállalkozások) többek között a kommunikációs és értékesítési tevékenységet is befolyásolja, ugyanis ezeket a feladatokat az esetek többségében, humán erőforrás hiányában és a szűkös erőforrásokra hivatkozva a tulajdonosok, vagy valamelyik megbízott alkalmazott látja el, aki nem rendelkezik a megfelelő szakmai felkészültséggel. Ennek következtében hiányzik a tudatos, következetes kommunikáció. Elmondásuk szerint keveset költenek a promóciós tevékenységekre, megjelenítési eszközökre, leginkább az online csatornák alkalmazása a jellemző, ezt egyrészt az is indokolja, hogy költséghatékonyabb, másrészt pedig eredményesebben érhető el így a turisták, mint a hagyományos marketingkommunikációs eszközökön keresztül. Vannak vállalkozók, akik

a honlapok, közösségi oldalakon való jelenlét mellett szórólapokat meg médiahirdetéseket is igénybe vesznek, meg néha részt vesznek turisztikai vásárokon, kiállításokon, de a kommunikáció meghatározó része az online térben zajlik, ezért a továbbiakban az online kommunikációs tevékenységre térünk ki bővebben.

Az online jelenlét nagyon sokféle és változó, úgy intenzitás, mint tartalom szempontjából. Saját honlappal nem rendelkezik minden vállalkozás, ellenben a Facebook közösségi oldalt szinte mindenki használja, néhányan próbálkoznak az új tartalmegosztó csatornákkal is (Instagram, Tik-Tok), de ez nem jellemzi az általános gyakorlatot.

A közösségi oldalakon zajló kommunikáció esetleges, van vállalkozó, aki évek óta nem töltött fel új tartalmat, mások évente néhány alkalommal bejelentkeznek, de van olyan is, ahol megfigyelhető a szándék egyfajta folytonosság fenntartására. Leginkább az egyirányú kommunikáció jellemző, hiányzik az interaktivitás, a bevonó-jellegű, mobilizáló tartalmak megosztása és egyáltalán az önálló, saját tartalom. Fényképeket ugyan készítenek (ezek minősége szintén nagyon változó), de videók, animációk, hosszabb szöveges leírások nem születnek. Egy-egy szó, kijelentő tömondat kíséretében kerülnek a fényképek megosztásra. Ez a „szükszavúság” jellemzi a honlapok tartalmát is, ahol többségében csak a minimális, általános ismertető szövegekkel találkozunk. A honlapok funkciójukat tekintve csak a megjelenítésre, informálásra alkalmasak, mert további online műveletekre (foglalás, fizetés, chat) nincs lehetőség. Összességében megállapítható, hogy többnyire statikus, ingerszegény és interaktivitást mellőző, pusztán tájékoztató jellegű oldalak. A megfelelő megjelenítés is problémát jelent bizonyos esetekben, mert a weboldalak nincsenek optimalizálva okos eszközökre.

A személyes jelleg szinte teljesen hiányzik, úgy a weboldalak, mint a közösségi csatornákon közzétartalmakból. A tulajdonos, a „házigazda” személye teljesen rejtve marad az érdeklődők előtt.

A kommunikáció nyelve magyar, néhány honlapon van ugyan angol meg román nyelvű tartalom is, de sok hiányosság mutatkozik. A nem magyar ajkú turisták számára így nagyon korlátozott azoknak az információknak a mennyisége, amelyekre az online térben kereshetnek rá.

Számukra főleg a szállásközvetítő oldalak (pl. Booking, Travelminit, Tipadvisor) nyújtanak tájékoztatást, amelyeken a turisztikai szolgáltatók többsége jelen van. Illetve a Visit Hargita oldala, amely egy olyan, a megye önkormányzat kezdeményezésére létrejött program, ami Hargita megye turisztikai látványosságait, helyeit, szálláslehetőségeit gyűjti össze és főleg az online térben, valamint telefonos alkalmazáson keresztül igyekszik promoválni a térség turisztikai szolgáltatásait, és különböző közös programok, kezdeményezések által építeni Hargita megye turisztikai desztináció márkáját a belföldi és külföldi turisták körében. Ez az oldal három nyelven kínál információkat az érdeklődők számára.

Mint már jeleztük, a kommunikációra való hajlandóság és gyakorlat nagyon változó képet mutat, több tényező is hatással van arra, hogy ez miként alakul, a vállalkozók szakmai képzettsége, attitűdje, IKT eszközökhöz való viszonyulása, a vállalkozások mérete, a rendelkezésre álló erőforrások csupán csak néhány közülük.

Elemzés

Interjúorozatunk célja az volt, hogy egy hosszabb távú kutatási program alapozásaként ismereteket szerezzünk a vállalkozók interpretációjáról a térségi turizmus helyzetével, működési módjaival, pozitívna és negatívna tartott jellemzőivel, az ágazat fejlesztésének lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban. Turisztikai vállalkozások tulajdonosait, vezetőit kerestük fel és kérdeztünk az általános székelyföldi, illetve szűkebb, térségi turisztikai helyzetről, saját vállalkozásuk működéséről, együttműködési és kommunikációs tevékenységeikről. Összesen 15 turisztikai szereplővel készült interjú, volt köztük szálláshely szolgáltató, turisztikai vendéglátóhelyet működtető vállalkozó, programszervező és olyan is, aki többféle turisztikai szolgáltatást kínál vendégeinek. A megkérdezett vállalkozók vagy egyéni, vagy kis- és közép vállalkozások üzemeltetői.

Az interjúk során rögzített narratívák egyik fontosnak mutakozó jellemzője az, hogy az interjúalanyok a térségi turizmust elsősorban az identitáselemekre való hivatkozással definiálják vagy jellemzik. A „székelyföldi turizmus” szókapcsolathoz elsősorban nem gazdasági, szervezeti, munkaerőpiaci, támogatáspolitikai, tudásszerzési asszociációk társulnak, hanem olyan identitáselemek, amelyek a térség egészét, egy kisebb tájegységet, egy lokalitást vagy kiemelt fontosságú helyet jelenítenek meg. A feldolgozott anyagban 191 olyan identitáselemet regisztráltunk, amelyek az interjúalanyok interpretációiban egyértelműen térségi identitásszerkezetek alkotóelemeinek tekinthetők. A skála rendkívül széles, a természeti szépségektől („mesés téli hegyek”) a helyi hagyományokon („szüreti bál”) és a történelmi nevezetességeken („történelemben gazdag táj”) át a rendezvényekig („lovass napok”) és a gasztronómiáig („jó székely pálinka”, „varsági puliszka”) sok minden említésre kerül, az esetek többségében mögöttes tartalomra utaló index-típusú megjelölés formájában, más esetekben narratív szerkezetbe foglalva. A következőkben röviden összefoglaljuk az elemhalmaz vizsgálatával kapcsolatos eredményeinket.

a) Új identitáselemek

Az interjúkban említett identitáselemek döntő hányada, több mint 80%-a olyan elem, amely a turisztikai vállalkozások tevékenységétől függetlenül is létezik, a térség inherens adottságaként értelmezhető (természeti, történelmi, életmódbeli alkotóelemek). Jóval kisebb mértékben említenek olyan alkotóelemeket (az említések 16,7%-a), amelyeket ma már a térségi identitásszerkezetek részének tartanak, de a turisztikai ágazat működése termelte ki. Jellemző példák erre: minipark, pályák, hószánázás, gasztronómiához kapcsolódó nyilvános események – pl. hagymafesztivál – kemping hely, kalandpark, tanösvény, halastó, zarándokközpont, túraútvonal). A tereptapasztalat alapján azt mondhatjuk, hogy az utóbbi másfél-két évtized során kialakított új elemek száma ténylegesen nagyságrendekkel nagyobb és a turisztikai programokban a szerepük is egyre növekszik. Ennek ellenére az interjúalanyok interpretációiban nem jelennek meg jelentős mennyiségben, a válaszolók nem ezeket tekintik a térségi vonzerőt kifejező/hordozó kulcsfontosságú identitáselemeknek.

b) Identitáselemek és térbeliség

Az identitáselemek elemzéséhez kapcsolódó második megfigyelésünk az alkotóelemek térbeli szerepéhez kapcsolódik. Az esetek nagy többségében olyan megjelölésekkel találkozunk (az említések kétharmada sorolható ide), amelyek általános jellegűek, arra utalnak, hogy a székelyföldi térségben bárhol fellelhetőek, a térség egészére jellemzőek. Megfogalmazásuk módja alapján azonban nem köthetők fizikai helyhez. Jellemző példák: gyönyörű hegyek, fürdők, a falu hagyományai, gyógyvízforrások, pálinka, parasztházak, szép helyek, szép tájak, szokások, történelmi helyek. Jóval kisebb mértékben hivatkoznak olyan identitáselemekre (az említések 21%-a), amelyek egy-egy tájegységhez vagy lokalitáshoz kapcsolódnak. Amint azt a tanulmány előző részében jeleztük, a szimbolikus helyek és értékek rehabilitációs folyamata, illetve az erre ráépülő identitásépítési folyamat nagyon sok lokális térbeli hely szimbolikus megjelölését és közösségi használatát eredményezte. Ezeknek csak töredéke jelenik meg fontos identitáselemként a vállalkozók interpretációiban. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a rurális térségben működő vállalkozók egyes esetekben megemlítik a közvetlen környezetükben fellelhető helyi vagy tájjellegű identitáselemet, de mellette jóval nagyobb hangsúlyt adnak az előző csoportba sorolható, általános jellegű elemeknek. Az interjúszövegekben megemlítésre kerülnek a térség kiemelt szimbolikus értékkel rendelkező helyei is, amelyeknek közismert neve és térben pontosan meghatározható helye van (pl. Szent-Anna tó, Csíksomlyó, Nyergestető, Gyimesek, Madarasi Hargita), azonban ezeknek a kiemelt szimbolikus helyeknek az említése is elmarad az általános jellegű identitáselemek említése mögött. Az identitáselemeknek ez a megoszlása azt jelzi, hogy a vállalkozók a térség egészét jelképező, általánosító jellegű, fizikai térhez nem kötött, differenciált

tartalmat nem hordozó identitáselemekre tekintenek úgy, mint amelyek a térség egészének értékeit, adottságait leginkább kifejezik.

c) *Identitáselemek jellege*

Fontos információt hordoz az identitáselemek tartalmi tagolódása is. Az említések fele természeti-táji adottságokhoz, földrajzi helyekhez kapcsolódik. Az életmód, kultúra, gasztronómiai témakörhöz sorolható az említések valamivel több mint negyede. A történelmi helyek említési aránya nagyon kicsi (14 identitás elem). Programokra, rendezvényekre, eseményekre, aktivitást tartalmazó elemekre az említések 20%-a vonatkozik. Az interjúanyagokban szereplő identitáselemeknek ez a megoszlása is arra utal, hogy a vállalkozók a térség eleve adott természeti-társadalmi adottságait tekintik a térségi identitás fontosabb hordozóinak, ezek előtérbe állításával vélik megjeleníteni a térségi vonzerőt.

d) *Identitáselemek kontextusa*

Az identitáselemek narratív közegben való megjelenítési módja is hordoz fontos információt témánk szempontjából. Az identitáselemek háromnegyede a szövegekben önállóan jelenik meg abban az értelemben, hogy nem kapcsolódik hozzá értelmező, magyarázó, szemléltető szöveggörnyezet. Az interjúalanyok úgy említik ezeket az identitáselemeket, mint amelyek jelentése közismert, nem szorul részletezésre, magyarázatra. Nem helyezik az identitáselemet olyan narratívába, amely részletesebben kibontaná, meghatározná, tapasztalhatóvá, ikonikussá tenné az identitáselemet. Nem ritka, hogy az identitáselemhez egy jelzőt kapcsolnak (szép, csodálatos, mesés stb.), ezek azonban nem specifikálják térben, időben, cselekvésben az említett identitáselemet, hanem annak általános, képviselési jellegét erősítik. Ez a megjelenítési gyakorlat arra utal, hogy a beszélők szerint az említett szimbolikus értékű identitáselem jelentéseinek gazdag tartalma mindazok közösségi tudásában, tapasztalati világában benne van, akik ezzel az identitáselemmel találkoznak. Nincsen szükség annak megjelenítésére, hogy a szóban forgó identitáselem valóban a térség hiteles, autentikus képviselője. Az interjúszövegekben az identitáselemek egynegyed részénél találunk példát arra, hogy a narratív struktúra az említett elem tartalmának pontosításával, annak ikonikussá tételével is foglalkozik valamilyen formában.

e) *Identitáselemekhez kapcsolódó narratívák*

Az identitáselemekhez kapcsolt szövegrészek (ilyen eljárásra kevés példa van) amellet igyekeznek érvelni, hogy az identitáselem valóban hitelesen képviseli a térségi értékeket, a vele való találkozás, a térséggel való találkozás autentikus élményét kínálja. Ezeknek a narratíváknak a részletes elemzése meghaladja tanulmányunk kereteit, az alábbiakban arra idézünk példákat, hogy az interjúalanyok milyen módon törekednek narratív kontextusba helyezni az identitáselemeket. A narratívaformálás típusainak körülhatárolásához további anyaggyűjtésre is szükség van.

- Szubjektív véleménnyel való hitelesítés: „*Egy kincsnek tartom Székelyvarságot.*”
- Az általános megjelölés fokozása: „*Székelyföldet mindig úgy kell jellemezni, hogy valami más, valami új, valami olyan, ami máshol nincs.*”
- Az általános megjelölés szinonimák formájában való ismétlése: „*Székelyföld gyönyörű és a természeti adottságainak köszönhetően rengeteg lehetőséget kínál.*”
- Az értékek normatív jellegű kijelentéssel való igazolása: „*... minél több embernek el kellene jönnie és annál több embernek továbbadnia, hogy milyen szépségek vannak itt és milyen élményeket szereztek.*”
- Oppozíciókra alapozó igazolás (urbánus – rurális): „*Szép erdős vidékek, amely a nagyvárosi emberek számára nagyon különleges élményt tud nyújtani.*”

- Kevés esetben, de van példa a kontextusteremtő narratívára is: „*Van egy olyan nap, hogy szőttesek vasárnapja, búzaszentelő nap, április végén. Ha valaki abban az időben érkezik, akkor láthatja, ahogy a hölgyek kivonulnak népviseletben. Az egy hatalmas nagy látványosság.*”

f) *Identitáselemekhez való viszonyulás*

Elemzésünk utolsó moduljaként azt emelnénk ki, hogy az identitáselemek megjelenítésében, kommunikációjában a vállalkozó személye (aki a programokat megtervezi, megszervezi, a szolgáltatások megjelenítését meghatározza vagy önmaga végzi) nem jelenik meg. Gyakorlatilag nincsen példa arra, hogy a vállalkozó személye, egyénisége szerepet kapna az identitáselemek hitelességének, autentikusságnak igazolásában. Ennek a jelenségnek kétféle magyarázata is lehetséges. Egyfelől az, hogy a vállalkozók bíznak az identitáselemek szimbolikus, képviseleti, megjelenítő erejében, és nem tartják indokoltnak a személyes igazolást (ahogyan nem tartják indokoltnak a részletesebb tartalmi kibontást sem, lásd az előző megállapításokat). De magyarázat lehet az is – és ezt több szövegrészlet igazolja –, hogy a részletesebb tartalmi kibontás, a személyes részvétel, az autentikusság igazolása azokban az egyedi konkrét programokban kap teret, amikor a vállalkozó személyesen találkozik, kapcsolatba lép, foglalkozik a turistákkal (gasztronómiai eseményt menedzsel, személyesen túrát vezet, történeteket mesél). Jellemző példák erre: „*Az első nap csinálunk egy csillagtúrát, ahol a falut megmutatom. Ne csak az erdőt lássák és a hegyeket.*”, „*Már a kezdetekkor cél volt, hogy a helytörténeti dolgokkal is megismertessem a turistákat...*”, „*Terepjárókkal bejárható útvonalakat kínálunk. Ezek többnyire hegyi útvonalak. Három féle van: történelmi, kulturális és kalandtúrák.*” Az idézett példák arra utalnak, hogy a konkrét programokba beillesztett élmények pótolják a megjelenítésből hiányzó narratívát és személyes hitelesítést, az autentikusságot a vállalkozók nem megjelenítik, hanem termelik („*Jöjjenek ide, majd itt helyben megtapasztalják!*”).

Összegzés

Az interjúalanyok szövegei alapján a térségi turisztikai tevékenység elsősorban a térségi identitásszerkezet természeti-kulturális komponenseire támaszkodhat, kevésbé a programokra. A térségi identitás általános jellegű, szimbolikus értékű elemei (a térség jellegének egészét hordozó tulajdonságok és természeti adottságok) a legfontosabbak. Az identitásszerkezet helyi, regionális alkotóelemei kisebb szerepet kapnak. Egyediesítés helyett az általánosításnak, a kiemelt identitáselemek jelképes, képviseleti szerepének van prioritása.

Az autentikusság kiemelése nem hangsúlyos, az interjúalanyok szövegei arra utalnak, hogy a beszélők szövegeiben a fontosnak tartott identitáselemekhez automatikusan hozzárendelődik a hitelesség, az autentikusság, ez utóbbit nem kell külön definiálni. Az autentikusság helyett elegendő az identitáselemre hivatkozni.

Ahol az autentikusság jelzése megjelenik ott a nyelvi manőverek sokfélék, kevés esetben áll össze a hitelességet, autentikusságot igazoló narratíva. A kommunikáció során nem kap szerepet a vállalkozó személyisége, az „én” nem jelenik meg olyan kontextusban, ami a hitelességet, az autentikusság bizonyítékát hordozná. Az autentikusságot igazoló szerepet a vállalkozó nem a megjelenítésben, hanem a térségbe érkező turistákkal való személyes foglalkozások keretében, konkrét turisztikai programokhoz rendelt cselekvésekben, közvetlen interakciók formájában igyekszik működtetni.

A térség identitásának szerkezete, és annak mai hasznosítási módja részben magyarázat lehet arra, hogy a hangsúly a kommunikációs tevékenység során is az általános jellegű identitáselemeken van, a részletek ikonikus megjelenítése kevésbé fontos a vállalkozók számára, az autentikus jelleget nem a megjelenítéshez kapcsolt narratívák révén igyekeznek biztosítani, hanem a turistákkal való interakció során. Mindez magyarázattal szolgálhat arra is, hogy a megjelenítési gyakorlat szakmai szempontból nézve hiányos, esetleges, a vállalkozók kevés időt, energiát, pénzt

fektetnek a kommunikációba, illetve a megjelenítéssel kapcsolatos szakmai kompetenciák megszerzésébe. Sőt, egyes esetekben meg is fogalmazzák, hogy a megjelenítést, az online jelenlétet nem is tartják igazán fontosnak, nem „elmesélni” szeretnék a térséget, hanem az ide érkezőknek „személyesen megmutatni”. További elemzéseket igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy ez a gyakorlat milyen mértékben, és milyen módon támogatja, vagy akár korlátozza a térségi turisztikai ágazat fejlődését. A térségi identitászerkezetek és a turizmus kapcsolatának ebben a tanulmányban tárgyalt témakörével arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a vállalkozók konstruktív szerepköre – amelynek az identitáskészlethez való viszonyulás csak egyik komponense – a vidékkutatás egyik termékeny és hasznos területe lehet.

Irodalomjegyzék

- BASILE, G. – CAVALLO, A. (2020): Rural Identity, Authenticity, and Sustainability in Italian Inner Areas. *Sustainability*, 12:3, 1-22. <https://doi.org/10.3390/su12031272>
- BENEDEK H. J. (1998): Turizmus és helyi társadalom. A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében. In: *A turizmus mint kulturális rendszer*. (szerk.: Fejős Z.) Budapest: Néprajzi Múzeum, 103–110.
- BIRÓ A. Z. (2020): Székelyföld – Milyen vidék? *Pro Scientia Ruralis*, 5:1-4, 221-242.
- BODÓ J. – BIRÓ A. Z. (2017): Szimbolikus térhasználat változó szerepben. *Replika*, 105. 147-161.
- BODÓ J. (szerk.) (2021): *Szimbolikus térhasználat. Székelyföldi változatok*. Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Státus Kiadó.
- CASTÉРАН, H. – ROEDERER, C. (2013): Does authenticity really affect behavior? The case of the Strasbourg ChristmasMarket. *Tourism Management*, 36. 153–163. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2012.11.012>
- ERŐS L. (2013): Székelyföld vendéglátó egységeinek online marketingkommunikációs szokásai. *Erdélyi Múzeum*, 75:3, 128-141.
- GÁBOS E. (2005): A fenntartható faluturizmus feltételei. *Magyar Kisebbség*, 9:3-4, 315-328.
- HORVÁTH A. (2003): Turizmus. In: *Székelyföld - A Kárpát-medence régiói I.* (szerk.: Horváth Gy.) Pécs–Budapest: MTA RKK – Dialóg Campus Kiadó, 254–278.
- HORVÁTH A. (2008): Falusi turizmus – vidékfejlesztés. *Korunk*, 19:6, 31-36.
- HORVÁTH A. (2013): *Turizmusfejlesztés Székelyföldön - Hargita megyei szemszögből*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- HORVÁTH A. – NAGY B. (2021): „Nemesi” turizmus Háromszéken? *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6:4, 28-50. <https://doi.org/10.15170/TVT.2021.06.04.03>
- KISS T. – BARNA G. – DEÁK A. (2013): *Székelyföldi turisztikai régió? Kérdőíves, fókuszcsoporthoz és statisztikai vizsgálat a székelyföldi turizmusról*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- KOVÁCH I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum.
- MADARAS SZ. (2013): A turisztika ágazati helyzete a regionális gazdaságban. Hargita megyei esettanulmány. *Erdélyi Múzeum*, 75. 117-127.
- MARSDEN, T. – MURDOCH, J. – LOWE, P. – MUNTUN, R. – FLYNN, A. (1993): *Constructing the Countryside*. London: University College London Press.
- MAYER, H. (2020): Slow Innovation in Europe’s Peripheral Regions: Innovation beyond Acceleration. In: *Schlüsselakteure der Regionalentwicklung: Welche Perspektiven bietet Entrepreneurship für ländliche Räume?* (eds.: Döringer, S. – Eder, J.) Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, 51. 8-21. https://doi.org/10.1553/ISR_FB051s8

- MORMONT, M. (1990): Who is rural? Or how to be rural: towards a sociology of the rural. In: *Rural Restructuring. Global processes and their responses.* (eds.: Marsden, T. – Lowe, P. – Whatmore, S.) London: David Fulton Publishers, 21-44.
- NAGY B. (2013): *A turisztikai helymarketing Székelyföldön – Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- NAGY B. (2019) A turizmusmarketing online felületei Székelyföldön – összefüggések a valós forgalommal. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 4:3, 52-68.
<https://doi.org/10.15170/TVT.2019.04.03.04>
- NENCIU, D. S. (2012): Marketing strategies for Tourism Development in Harghita County. *“Ovidius” University Annals, Economic Sciences Series*, 12:2, 844-848.
- RAY, C. (1998). Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 38:1, 3-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- SIDALI, K. L. – HEMMERLING, S. (2014): Developing an authenticity model of traditional food specialties. *British Food Journal*, 116:11, 1692 – 1709.
<https://doi.org/10.1108/BFJ-02-2014-0056>
- SÓLYOM A. – BÁLINT Gy. – TELEGDY. B. (2014): Turisztikai potenciál a felcsíki térségben. *Reconnect Working Papers*, 8:18. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3298623>
- SZÉKELY K. K. (2016): *Fejlesztési esélyek vidéki térségekben.* Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány.
- SZÉKELY, K. K. (2021): Online Communication in the Tourism Sector in Times of Pandemic. In: *Global Challenges - Local Answers. Interdependencies or Slobalisation?* (eds.: Nagy B.) Kolozsvár: Risoprint, 1283–1294.
- TOFAN, G. B. – NIŢĂ, A. (2014): Some Actual Aspects About the Tourism Accomodation in Harghita County. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 7:2, 158-167.
- TÓTH-BATIZÁN E. E. (2020): *A turisztikai piac szerkezete és etnikai turizmus Székelyföldön.* Budapesti Corvinus Egyetem. PhD értekezés
- TŐZSÉR A. – BÁNHIDAI Cs. (2016): Székelyföld turizmusa és turisztikai szervezeti rendszerének vizsgálata. *Tér – Gazdaság – Ember*, 4:3, 31-48.
- URRY, J. (2002): *The Tourist gaze.* London: Sage Publications.
- VAN DER PLOEG, J. D. – RENTING, H. – BRUNORI, G. – KNICKEL, K. – MANNION, J. – MARSDEN, T. – DE ROEST, K. – SEVILLA-GUZMÁN, E. – VENTURA, F. (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40:4, 391–408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- VOFKORI L. (2001): A turizmus, mint gazdaságsszervező tényező Székelyföldön. In: *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben. Válogatás a II. Székelyföld Konferencia előadásaiból.* Csíkszereda: Székelyföld 2000 Munkacsoport, 88-95.
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31:4, 485 – 507.
<https://doi.org/10.1177/0309132507079503>

Bodó Julianna

Háztartás – megélhetés – munkamigráció

A tanulmány egy sajátos célcsoport (intézményesen szervezett keretben periodikusan külföldi munkát végző idősgondozók) példáján vizsgálja a transznacionális munkamigráció gyakorlatát. Az interjúk elemzésére alapozó kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogy a két helyhez kapcsolódó személyek hogyan építik be a családi háztartás működésébe az egyik, illetve a másik társadalmi környezet alkotóelemeit. Az így konstruálódó családi háztartás eltérést mutat a vizsgált vidéki térségre jellemző háztartásoktól, és ebben az értelemben társadalmi innováció lehetőségét hordozza. A tanulmány a kulturális antropológiai megközelítésre jellemző holisztikus megközelítést alkalmazza.

Kulcsszavak: munkamigráció, családi háztartás, társadalmi innováció

JEL – kód: O15, O35

Household - livelihood - labour migration

The study examines the practice of transnational labour migration in the context of a specific target group (periodic foreign workers in an institutionalised framework). Based on the analysis of interviews, the research seeks to answer the question of how people connected to two places incorporate elements of one or the other social environment into the functioning of the family household. The family household constructed in this way differs from the households typical of the rural area under study and, in this sense, holds the potential for social innovation. The study adopts a holistic approach typical of cultural anthropology.

Keywords: labour migration, family household, social innovation

JEL – code: O15, O35

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.21>

A külföldre irányuló munkamigráció jelenségkörét Intézetünkben az 1989-es romániai rendszerváltást követően folyamatosan vizsgáltuk (Biró 1994, Gagyí 1994, Oláh 1994a,b, Bodó 1994, Biró et al. 1994), elsősorban az abban az időszakban domináns magyarországi időszaki munkavállaláshoz kapcsolódóan. Az első időszak kutatásairól és publikációiról szintézis jellegű összefoglaló is készült (Bodó 2006), ezt követően interjú sorozatokra alapozó tematikus elemzések következtek (a fiatal korosztály munkamigrációja, az értékvilág és a fogyasztás dimenziói, a nők szerepének vizsgálata, a transznacionális migráció térnyerése, a munkamigráció és a fejlődés kapcsolata, lásd: Bodó 2008b, 2012, 2016, 2017). Tekintettel arra, hogy az Intézetünkben zajló társadalomtudományi kutatások jelentős részének az elemzési kerete a családok működésének vizsgálata volt, természetes módon adódott, hogy a kezdetektől ebben a keretben igyekeztünk értelmezni a munkamigráció folyamatait is. Külön elemzés foglalkozott a munkamigráció mikrotársadalmi feltételrendszerével (Oláh 1994c), illetve az időszaki munkamigrációnak az egyéni és családi életvezetésre gyakorolt hatásával (Bodó 1994). A munkamigrációt úgy kezeltük, mint a háztartások megélhetési stratégiájának részét. Ilyen megközelítés alapján foglalkoztunk a jelenség térségi előtörténetének a feltárásával is (Oláh 1996), az életút kutatásokban is (Bodó – Oláh 1996) ez volt az elemzési szempont, és folyamatosan jelen van a munkamigrációs családi kontextusban való értelmezése az interjúsorozatokra alapozó kutatásainkban is (Bodó 2008a). A munkamigráció jelensége az egész országra jellemző (Sandu 2000), azonban térségenként eltérő jelleget mutat, és ezek az eltérések elsősorban társadalomtörténeti előzményekre vezethetők vissza. Kutatásaink a székelyföldi

térségre, mint sajátos társadalomtörténeti előzményekkel rendelkező vidéki társadalomra (Oláh 1994b, Biró 2019) irányultak. Eltérően a munkamigráció jogi, adminisztratív vagy kisebbségpolitikai értelmezésétől, a háztartások működésének előtérbe állítása a munkamigrációt nem két hely, két tevékenység közti vagy-vagy választásként kezeli, hanem együttesen, a háztartási tevékenységek teljes portfóliójával (Stark 1991) összefüggésben (idézi De Haas 2011. 69). A szakirodalom ugyanakkor felhívja a figyelmet a háztartásalapú megközelítés korlátjaira is. Többek között arra, hogy a háztartás fogalma implicit módon a családtagok olyan közös akaratát, tervét, célját, cselekvését feltételezi, amelyekkel a családtagok azonosulnak, és amelyek mögött egyhangú döntések állnak. Túlzott egyszerűsítéshez vezethet a háztartás alapú megközelítés abban az esetben is, ha a munkamigráció kezdeti motivációiból kiindulva kerülnek értelmezésre az elért eredmények (De Haas 2011). Mindez természetesen nagymértékben függhet attól, hogy a vizsgált térségben milyen módon és milyen mértékben keretezi a háztartás az egyes családtagok magatartását, döntését, beleértve a munkamigrációval kapcsolatos választásokat is. A térségi kutatási eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy a háztartások munkamigrációval kapcsolatos magatartása változik (Bodó 2019), az elmúlt három évtized gyakorlatában egymást követő, egymástól eltérő modellek különíthetők el. A kezdeti időszakban a közös családi döntéseknek nagyobb szerepe volt, a későbbiek során – elsősorban a fiatalok körében, de a nők körében is – az egyéni opciók egyre nagyobb szerepet kaptak a döntésben, illetve a külföldi munkavégzés módozatának a megválasztásában. Ugyanígy változás mutatkozik abban a tekintetben is, hogy a motivációk menet közben módosulnak, illetve a munkamigráció eredményeinek értékelése is módosulhat.

E változások ellenére azonban azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált térségben a családi szerkezet napjainkban is meghatározó szervezeti kerete a munkamigrációnak. Amilyen mértékben a transznacionális munkamigráció modellje (a két térben élés gyakorlása és összekapcsolása) a térségi lakosság számára egyre nagyobb mértékben elfogadottá és természetessé válik, olyan mértékben tapasztalhatjuk azt, hogy a munkamigráció fokozatosan a háztartások működésnek inherens, lényegi részeként tételeződik (Bodó 2019). Ez azzal a következménnyel jár, hogy a munkamigráció éppen olyan eséllyel működhet a változás vagy a változatlanság tényezőjeként, mint a háztartás fenntartásának többi tényezője (térségi munkahely, képzettségi szint és tanulás, kapcsolatok működtetése stb.). Ebben a megközelítésben – kapcsolódva de Haas értelmezéséhez (De Haas 2011.74-76) a munkamigráció a háztartás működésében és a háztartás szemszögéből nem külső tényező (amely változást generál), hanem a háztartás működésének egyik rendelkezésre álló, választható lehetősége (belső tényező), amely a maga során – a háztartás többi összetevőjéhez hasonlóan vagy azokkal kölcsönhatásban – fejt ki a hatását. Ezért a munkamigráció szerepét, a háztartás működésére gyakorolt hatását a háztartás működésének többi elemével együttesen lehet és célszerű értelmezni. Ebben a megközelítésben a munkamigráció a vidékkutatás egyik fontos szegmense lehet. Amennyiben sok családot érintő folyamatról van szó (és a székelyföldi térségben három évtizede ez a helyzet) és a munkamigráció gyakorlatát a térségi társadalom működésének olyan belső, természetes tényezőjeként kezeljük, amely a megélhetési módok más formái mellett (térségi munkahelyek, járadékok, pénzkiváltó tevékenységek) a családi megélhetési stratégia szerves része, akkor indokoltnak mutatkozik az a megközelítés, amely a munkamigrációnak a térség fejlődésében játszott szerepét nem a hazahozott/hazautalt jövedelem, a külföldön szerzett jövedelemmel összekapcsolható beruházások és vállalkozások mennyisége alapján közelíti meg, hanem a családok működésének kontextusában. Hein de Haas érvelése szerint a migrációkutatás úgynevezett „transznacionális fordulata” (lásd: Taylor 1999, De Haan et al 2000, Vertovec 2007, Castles-Miller 2009, Faist 2009), egybeesett a migráció és a fejlődés kapcsolatát vizsgáló új gazdaságtan előtérbe kerülésével (De Haas 2011.70). Ennek a fordulathoz a lényege abban ragadható meg, hogy a migránsok életét – a kommunikáció és a mobilitás változása nyomán – a két vagy több társadalom iránti elkötelezettség, a több irányú lojalitás jellemzi. Ennek nyomán – érvel a szerző – a kiinduló társadalomhoz való tartozás és a fogadó társadalomba való integrálódás nem ide vagy oda tartozás kérdése. A kapcsolódás (integrálódás) mindkét társadalom irányába kialakulhat, illetve – ami témánk szempontjából különösen fontos – ki is egészíthetik egymást. A

két helyen élés gyakorlata vizsgálható abból a szempontból, hogy a migránsok hogyan kapcsolódnak az egyik, illetve a másik társadalmi közegehez.

Tanulmányunkban megfordítjuk az elemzés irányát, és azt vizsgáljuk, hogy a migránsok hogyan építik be az egyik és a másik társadalmi közeg alkotóelemeit a család működésébe. Ezeknek a családoknak a működését a vidékkutatásban napjainkban egyre inkább teret nyerő konstruktivista szemlélet alapján (Korsgaard et al. 2015, 2020) építkezési folyamatnak tekintjük, amelynek során a migránsok két társadalmi közeg elemkészletét hasznosítják. Megvizsgáljuk, hogy a felhasznált elemek kölcsönösen erősítik-e, kiegészítik-e egymást vagy oppozíciós viszonyban vannak egymással. Az elemzés célja annak vizsgálata, hogy ezeknek a családoknak a működése hordoz-e, jelez-e olyan változást, amely a térségre dominánsan jellemző családmódel (ezzel kapcsolatban: Laki – Biró 2001, KAM 1999, 2004, 2011, Biró 2019) működéséhez viszonyítva innovációt jelent?

Munkavégzés két társadalmi térben

Az elemzett célcsoport számára egy olyan térségi non-profit intézmény szervezi a külföldi munkavégzést, amely a székellyöldi térségre kiterjedően (de ennél tágabb körben is) szociális szolgáltatásként otthoni beteggondozási hálózatot működtet. Ez az intézmény a saját munkatársai részére alakította ki az időszakos külföldi munkavégzés gyakorlatát. Olyan munkamigrációra nyújt lehetőséget, amelyre a munkatársak felkészítését, a külföldi munkahely, munkaviszonyok, bérezés, a helyi szervezettel való kapcsolat módozatainak minden mozzanatát a szervezet készíti elő. A szervezet munkatársai tehát saját munkaadójuk ösztönzésére, a felkínált lehetőségre válaszolva vállalják ezt a munkát, amely a minden mozzanatában előkészített, megszervezett, szerződésben rögzített feltételekkel együtt adottságként tételződik a munkavállalók számára. A munkatársak az otthon már begyakorolt, részben megszokott, ismert munkafolyamat részesei lesznek külföldön. Házi idősgondozás, betegápolás a feladatuk. Olyan idős emberek otthoni gondozását, ápolását végzik, akik nem intézményben, hanem saját otthonukban élnek. Egészségi állapotuk nagyon különböző: vannak, akik szinte huszonnégy óras odafigyelést igényelnek, fizikailag és mentálisan is rászorulnak az ápolásra, másoknak főzni kell, sétálni, kávézni kísérni őket, beszélgetni velük, társaságot biztosítani számukra. A munkavállalók felkészült emberek, a házi beteggondozásban rendelkeznek megfelelő szakmai felkészültséggel és gyakorlattal, hisz az itthoni szervezet keretén belül tanfolyamok, képzések keretén belül sajátították el a legszükségesebb tudnivalókat, illetve itthon is ilyen munkát végeznek. Amennyiben vállalkoznak a külföldi munkára, előzetesen nyelvtanfolyamon is részt vesznek, hogy legalább alapszinten ismerjék külföldi munkáltatójuk nyelvét, a kommunikáció alapszintű formáiban jártasságot szerezzenek. Külföldi munkájuk ugyanakkor sokban eltér az itthon végzett tevékenységtől. Egyrészt az ápolási munka keretén belül nagyon körbe határolt a tevékenységi körük, szűkebb annál, mint amit alapképzettségük szerint végezhetnének, és mint amit otthon el is tudnak látni, ami az itthoni munkaprogramjukban benne is foglaltatik. Másrészt az itthoni szervezeti keretben csapatban, párban dolgoznak egy területen (egy településen vagy településrészen), naponta több idős embert is ellátnak. Külföldön egyedül látják el a gondjaira bízott idős embert, akinek lakásában laknak, és egyetlen gondjaira bízott ápolról kell gondoskodniuk. Ezek a munkafeltételek alapvetően meghatározzák a külföldi munkavégzés jellegét, tér-és időbeli paramétereit, valamint a konkrét munkavégzés természetét. A külföldi munkavégzés – az otthoni munkavégzéssel való tartalmi hasonlóság ellenére – jelentős mértékben alkalmazkodást igényel. Nem kis megpróbáltatás ugyanakkor az is, hogy bár mind az otthoni, mind a külföldi szervezet igyekszik segíteni a munkavállalókat, gyakran egyedül kell reagálniuk a váratlan helyzetekre.

Kihívást jelent számukra az is, hogy otthonuktól, családjuktól távol élnek és dolgoznak a turnus kiszabott időtartama alatt (három hónap), és ezt a kiszabott időtartamot nem lehet megváltoztatni. A külföldi munka periodikusan kiszakítja a munkavállalókat az otthoni megszokott környezetből, és ez nemcsak a munkavégzés helyére, hanem a teljes társadalmi-kulturális környezetre is

érvényes. Mindez főleg azok számára megterhelő, akik először dolgoznak külföldön, de akik már a sokadik turnusukat töltik azok szintén megküzdnek a kilépés nehézségeivel.

A fent vázolt helyzet egy olyan életforma kialakulásának irányába mutat, amely a kettősség jeleit viseli magán: a külföldi munkavállaló ápolók hosszabb-rövidebb időre olyan életvitelt folytatnak, amelyre a két társadalmi térhez való kapcsolódás a jellemző. A két társadalmi tér között a különbségek számottevőek, a különbség magára a munkavégzés jellegére is kiterjed. Felváltva élnek és dolgoznak két különböző helyen/térben, és mindkét társadalmi tér fontos számukra, mindkettőhöz kapcsolódnak, életvezetésükre mindkettő hatással van. Ez már nem a rendszerváltás után beindult külföldi munkamigráció jeleit hordozza magán, amikor a kilépés az otthoni hiányok betöltésének igényével működött, amikor a két hely, a két világ egymástól éles határvonallal elzárt entitásként tételeződött, és a hiányok kielégítésén túl nem gyakorolt komoly hatást az életvitelre, a magatartásokra és a mentalitásokra. A 2000-es évek elejétől megfigyelhető transznacionális migrációs trendek a mostani külföldi munkavállalók esetében már jóval erősebb tényezőként működnek, tulajdonképpen egy olyan kettősségként, amely a szimultán módon két helyhez kapcsolódás formáiban érhető tetten. A kutatási anyag alapján készülő elemzés azt jelzi, hogy a munkavállalók számára a két hely, a két munkavégzési alkalom és annak körülményei, a két időtartam, a két térhez kapcsolódás nem csak a kölcsönös hatások, befolyások, elutasítások vs. elfogadások mentén alakítja az életformát, hanem egy új, az adott kettősség által szerveződő életvitel kialakulása fele is mutat, ahol a két hely elemeinek kombinációja adja az életforma egyik meghatározó vonását.

Elemzésünk feltáró jellegű kutatás, egy sajátos célcsoport körében készített interjúsorozatra alapoz. Interjúalanyaink otthoni beteggondozással foglalkozó térségi intézmény munkatársai, akik mindennapi munkájukat rurális, kisvárosi környezetben végzik, és az intézmény megszervezi számukra, hogy periodikusan néhány hónapot külföldön dolgozhassanak, olyan hasonló munkakörben, amelynek anyagi vonzata is nagyon jelentős a résztvevők számára. A két térben élés periodikus, szervezett váltakozása a résztvevő személy és a család számára a transznacionális munkamigráció olyan formáját teremti meg, amely részben kikényszeríti, részben lehetővé teszi azt, hogy a család működése a két társadalmi közeg elemeiből építkezve formálódjon. Ez az életvezetési modell értelemszerűen reflexiók sorát hívja elő, gyakorlatilag folyamatos értelmezési állapotot tart fenn, ez módszertani szempontból támogatja az anyaggyűjtést. Az interjúelemzés során alapozunk a Gergen – Gergen szerzőpáros (1984) gondolatmenetére, amikor olyan helyzetet elemez a kutató, amelyben az interjúalanyok részéről hangsúlyosan van jelen a közlési és az interpretációs igény. Az ilyen helyzet olyan narratívákat generál, amelyekben az interjúalanyok fontosnak tartják, hogy elsősorban a számukra fontos környezet elemeihez kapcsoltan értelmezzék saját helyzetüket, tevékenységüket. Az általunk vizsgált helyzet is ebbe a körbe sorolható, a két társadalmi térhez való – periodikusan váltakozó – kapcsolódás folyamatos interpretációs kényszert termel, és a tematizáció ez esetben az egyik vagy másik társadalmi térhez való kapcsolódást hozza előtérbe.

Az interjúsorozat egy átfogó adatfelvétel része volt (KAM 2019), amelynek keretében a külföldi munkavégzés témaköre önálló modulát képezett. Az interjú témakörei a következők voltak: a külföldi programhoz való általános viszonyulás, a külföldi munka előnyei az alkalmazottak szerint, a tervezés fázisa és jellemzői, a külföldi munkavégzés hátrányai és nehézségei, változások egyéni szempontból, változások a család szempontjából, a külföldi munka további tervezése, a fontosabb hatások (szubjektív, objektív, életvezetési tapasztalatok, szakmai megfigyelések, kulturális-társadalmi különbségek és azok interpretációja). A kutatás során az intézmény minden munkatársával személyes találkozó keretében interjút készítettünk (80 személy). Az elemző munka során hangsúlyosan alapoztunk a kulturális antropológiai megközelítés holisztikus módszertanára. Az elemzés során azokat a szövegrészeket dolgoztuk fel, amelyekben az interjúalanyok az otthoni családi környezetre, illetve a külföldi környezetre reflektáltak. Az anyagok feldolgozása során hasznosítottuk az elemzett program egészéről szerzett intézményi információkat, a terepen végzett személyes megfigyelés eredményeit.

A két helyhez való kapcsolódás kontextusa

A következőkben számbaveszem azokat az összetevőket, amelyek a munkavégzők esetében a leginkább meghatározzák a kettős életvitelt, a két hely, két életmód egymás mellettségét, az ezáltal formálódó új életvitelt.

Az időtartam

A külföldi munkavállalás időtartama előre meghatározott rendszerben történik. Egy kint tartózkodás ideje három hónap, utána következik egy otthoni munkaperiódus, melynek időtartama legtöbb esetben szintén három hónap, majd ismét egy külföldi periódus, ugyancsak három hónapra. A munkatársak külföldön egy idős ember mellett egymást váltva végzik tevékenységüket. Többen beszámoltak arról, hogy az általános gyakorlat az, hogy ugyanahhoz az idős ápolthoz térnek vissza, amikor kollégájuknak letelt a három hónapos kinti munkaideje. (Természetesen nem mindig ennyire szabályos a váltás, többféle oka is van annak, ha az ápoló egy következő turnusban más családhoz kerül: az idős ápoló halála, az ápoló és ápoló problematikus viszonya.) A külföldi tartózkodás tehát periodikusan ismétlődik, kiszámítható, előre tervezhető. Ez egy sajátos ritmust ad a két tartózkodási hely váltogatásának, és ez azért fontos tényező, mert a külföldi munkamigráció témájában végzett előzetes kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy napjainkban a munkavállalók egyre hosszabb időt töltenek külföldi munkán, ez az idő ugyanakkor nehezen tervezhető előre, mert menetközben gyakran megváltoznak a szándékok, a lehetőségek, és ez gyakran a külföldön töltött idő újratervezését is jelenti. Kutatásunk alanyai ezzel szemben jól kiszámított, a szervező intézmény által meghatározott időrend szerint dolgoznak külföldön, illetve itthon, szabályosan váltogatva a két helyet, a két munkát, a két életformát. A tervezhetőség, az előre láthatóság ritmust ad a váltásoknak, jó előre meg lehet tervezni, hogy a két periódust miképp igazítsák egymáshoz.

A munka jellege

Egy másik meghatározó tényező a munka természete. A munkavégzés nem tartalmaz annyi váratlan, előre nem látható aspektust, mint más munkamigránsok esetében. Gyakorlatilag mindig ugyanazt a tevékenységet kell végezni: idősök otthoni ápolását. Természetesen minden eset tartalmaz egyedi vonásokat, az idős gondozott egészségi állapotának, családi viszonyainak megfelelően, de az elvégzendő munka alapvetően ugyanaz. Ez az aspektus szintén a kiszámíthatóságot erősíti.

Formális keretek

A külföldi munkalehetőséget nem az egyén keresi, szervezi. A szervező intézmény alakította ki a teljes struktúrát, ami a munkavégzés tartamát, konkrét helyét (település, család), annak időrendjét, bérézését illeti. A szervezet alaposan előkészíti a munka minden elemét, beleértve a váratlan helyzetekre vonatkozó segítségnyújtást, az itthoni és a külföldi munkatársakkal történő együttműködést, annak módzatait, a kommunikáció lehetőségeit. Ebben a struktúrában szintén olyan előre látható, kiszámítható elemek szerepelnek, amelyek az egyes külföldi munkaalkalmakat kiszámíthatóvá, az otthoni megszokásokkal könnyebben felcserélhetővé, egymással változathatóvá teszik.

Kétféle életvitel egymás mellett

A már sokadik alkalommal történő külföldi munka után, miután a munkavállaló tapasztalatokat szerzett a kinti munka természetére vonatkozóan, kialakul egyfajta modus vivendi, amely az otthoni életvitel és a külföldi munka által alakított másfajta életvitel közötti természetes váltakozást jelenti. Az első alkalom mindenkinek a legnehezebb: hozzászokni az idegen környezethez, az idegen emberekhez, az idegen nyelvhez, a másfajta elvárásokhoz, az idegen kultúrához. Az imént felsorolt tényezőket figyelembe véve, amelyek megkönnyítik az egyik helyzetből a másikba, az egyik helyről a másikba történő átlépéseket, a tapasztalatok megszerzése nyomán a két hely tulajdonképpen nem egymás kiegészítője, hanem két egymás mellé helyezhető

életforma lesz. Az otthoni és a külföldi tartózkodás egymást váltogató életvezetési lehetőséggé válik, amelyek hatnak ugyan egymásra, de nem követelik meg az egyén részéről a feltétlen azonosulást és beolvadást.

A fentiekben bemutatott tényezők a kétféle társadalmi térhez való kapcsolódás olyan modelljét alakítják ki, amely átláthatósága, tervezhetősége révén kevésbé kiszolgáltatottá teszi a munkamigrációra vállalkozó személyt, és ezzel – az egyéni, családi életvitel alakítása számára – nagyobb mozgásteret biztosít, mint amelyet a transznacionális modell térnyerésre előtti időszak kínált. A megnövekedett mozgástér elsősorban azt jelenti, hogy a munkamigrációra vállalkozó személynek nagyobb a szabadsága a kétféle társadalmi térhez való viszonyulás alakításában, ő maga is dönthet/választhat abban a tekintetben, hogy melyikből mit épít be az egyéni vagy a családi életvezetésébe.

Két hely, kétféle elemkészlet

A következőkben a munkavállalókkal készített interjúk alapján a két hely – otthon és külföld – sajátos, a kettő összekapcsolódásában fontos szerepet játszó elemeit vizsgálom, azokat az összetevőket, amelyek az egyéni/családi életvezetés kialakításában fontos szerepet kapnak. Ezen összetevők esetében előfordulnak a kapcsolódást elősegítő, de adott esetben azt akadályozó tényezők is. Az elemzés először (a) az otthoni helyhez kapcsolódó elemeket vizsgálja, majd (b) a külföldi környezethez tartozó elemek kerülnek elemzésre. Ez az elkülönítés az elemző munka része, a gyakorlatban a kétféle társadalmi tér alkotóelemei folyamatosan kapcsolódnak egymáshoz.

a. Az otthoni helyhez kapcsolódó összetevők

A család

Az otthoni világ első és legfontosabb eleme a család. Mindenki számára ez a legelső, az otthoni világot meghatározó tényező, amely a kiutazásokkal, a távol töltött idővel kapcsolatosan felmerül. A család jelenti az otthoni világ részéről a legfontosabb odakapcsoló, semmivel sem helyettesíthető tényezőt. A külföldi munkavállalásról meghozott döntés annak viszonylatában történik meg, hogy a családtagok miként fogadják a munkavállaló elhatározását. Mindenki számára megoldási kérdéseket vet fel a családtól való, hosszabb időre szóló eltávozás. Legkönnyebb megoldás azok számára kínálkozik, akik még nem házasok, vagy még nincsenek gyerekeik. Ebben az esetben szüleikkel kell közölniük elhatározásukat, de a döntést könnyebb meghozni, mint azoknak, akik házasságban élnek és gyerekeik vannak. A gyerekes családok esetében természetesen nem mindegy, hogy mekkorák a gyerekek, szükség van-e arra, hogy a férj mellett a nagycsaládból valakik (többnyire a nagyszülők) besegítsenek a távollét időszakára annak érdekében, hogy a családi élet megszervezése viszonylag zökkenőmentes legyen. Az ugyanis mindenki számára elsőrangú kérdés, hogy – habár a külföldi munka anyagi hozadéka igen csábító és fontos – az otthoni életvezetés szempontjából a családtag (szinte minden esetben az anya) hosszas távolléte a családi életre ne gyakoroljon túlságosan negatív hatást: *„Tehát ez a kettőnk döntése volt a férjemmel, hogy ezt mind a ketten kell csinálnunk, ezt nem csak én csinálom, ő itthon marad, ő be kell ezt vállalja, hogy én elmehessek. Ez jó működik. Ő szerintem ezt már meg is szokta.” „... felnőtt gyerekeim voltak, amikor elmentem. És meglepetésemre voltak olyan visszajelzéseik, hogy anyu, ezt most muszáj?, nincs tartozásunk, muszáj neked örökké elmenni? Tehát jól is esett, hogy a gyerekeim még anyukához ragaszkodnak, habár most már nagyok... Az rosszul esett, hogy úgy élték meg, elmentem..., ez rosszul esett, a férjem részéről ilyen még nem volt.”*

Ami az eltávozást, a családtól való távollétet leginkább megnehezíti, az az időtartam. Az intézmény által szervezett, hivatalosan megállapított, egy turnusra érvényes időtartam három hónap. Ez jelent ugyan kiszámíthatóságot, a két hely váltogatásában rendszerszerűséget (amint az előbbiekben erről már szó esett), de a munkavállalók jobbnak tartanak a rövidebb periódusokat. A hat hónap túl hosszú a családtól távol töltve. Az itt is vagyok-ott is vagyok ritmusa megélhető,

de rövidebb periódusokban kevésbé lenne megterhelő mind a távollévő munkavállaló, mind az otthon maradó családtagok számára. A külföldi környezetbe történő újra beilleszkedés és az itthoni világba történő visszaszokás is kevésbé lenne megterhelő – a munkavállalók megítélése szerint. Nem a két lábon élést kifogásolják tehát, hanem a hosszúra tervezett időtartamot, amely a szimultán módon két világban élés gyakorlatát nehezíti meg: *„Nekem így ez a jelenlegi dolog megfelelő... Úgy volna jobb, hogy itthon adjanak annyi fizetést, hogy ne kelljen kimenni Svájcba... Hosszú az a három hónap...Egy kicsit jobb fizetés itthon tartana.”* *„Nekem otthon három gyermekem van, és most már a negyedik alkalommal megyek Svájcba. Most látom, milyen hosszú a három hónap kinttartózkodás. Az első két hónap általában gyorsan eltelik, de a harmadik már nehezen, és sok türelem kell... Három hónap a gyerekek nélkül egy kicsit nehéz számomra.”*

Az otthoni munka

Az otthoni világ másik fontos eleme, amely a beszélgetésekben is gyakran tematizálódik, az otthoni munkavégzés. Ez szilárd pontja az otthoni környezetnek, jelen megközelítésben azért is számít annak, mert a külföldi munka ennek keretében szerveződik, ráadásul az állandó kapcsolat fenntartási lehetőségét is biztosítja a két hely között. A külföldön dolgozó ápolók sűrűn kommunikálnak az otthoni szervezettel adminisztratív kérdésekről, váratlan problémák megoldási javaslatairól, vagy csak egyszerűen tájékoztatják egymást a mindennapi eseményekről. A munkavállalók elmondása szerint ez a rendszeres kommunikáció nagyon fontos számukra, biztonságot nyújt az idegenben, megkönnyíti a mindennapi munkában adódó nehezebb helyzetek megoldását, még a honvágyon is tud segíteni azok esetében, akik nehezebben viselik a távollétet. Az otthoni munkahellyel történő kapcsolattartás nemcsak formálisan, hanem informálisan is működik az épp otthon dolgozó kollégákkal, váltótársakkal történő gyakori kommunikálás által. Mivel a munkavégzés ideje arányosan és előre kiszámítható módon oszlik meg az otthoni és a külföldi helyszín között, megszabja a két hely váltakoztatásának a ritmusát. Ilyen értelemben az így kialakult életvezetés egyik pillére, az otthoni világ, a legfontosabb kapcsolatok (család, barátok, munkatársak) és a munkához kötődő problémamegoldás biztonságának helyeként működik: *„Itthon amúgy van rengeteg adminisztrációs munka az irodában, de terepen is dolgozunk... Nagyon jó a csapat, egy csapatvezető helyettes, és a szocmunkás kolléganőmmel mi nagyon jó viszonyban vagyunk, és tudunk együtt dolgozni, és úgy érzem, ez sokat számít. Meg tudjuk beszélni a dolgokat is. Próbálunk nehéz helyzetekre megoldást találni közösen.”* *„Nem vagyunk magunkra hagyva kint, mert vannak kint is feletteseink, svájci kollégák, akik nagyon segítőkészek voltak. Mindig utánajártak, hogy van-e valamilyen probléma. Meg vannak itthoni kollégák is, akik ha abban a periódusban kint vannak, lehet tőlük érdeklődni.”*

b. A külföldi környezethez kapcsolódó összetevők

A következőkben ennek az új, transznacionális életforma második pillérének, az idegen világnak azokat az elemeit teszem vizsgálat tárgyává, amelyek alapvetőnek bizonyulnak a két hely kapcsolatának, egymasmellettiségének szempontjából.

Az anyagiak és a presztízs

Amikor a külföldi munkavállalás motivációiról esik szó, minden munkavállaló számára a legelső, a legnyomósabb érv a jó kereseti lehetőség. A külföldi munka elsősorban a jól megfizetett munka helyszíne. Mindenki megjegyzi azt is, hogy még milyen motivációi voltak a sok utazással, időszakos elszakadással és egyéb nehézségekkel terhelt vállalkozásnak, ezek közt szerepel a kíváncsiság, a megszokott körülményekből való kilépés vágya, a nyelvtanulás, egy más világ megismerése. Olyan is van, aki kimondottan ebbe az országba szeretett volna menni, mert régi gyermekkori vágya volt az ország természeti szépségeinek megismerése, amióta gyerekként egy szép színes albumban látta a gyönyörű tájakat. De a kiemelten jó fizetés mindenki számára a külföldi munka melletti döntés legfontosabb megerősítője.

A külföldön dolgozó munkavállalók, amikor a munka anyagi előnyeiről beszélnek, említik a pénz otthoni hasznosulását is (kiegészíti az otthoni, jóval gyengébb keresetet, lehetőséget biztosít a

gyermek továbbtanulására), de gyakoribbak az Én pozíciójának megerősödésére utaló megjegyzések. Ez a pozicionálás elsősorban a családban történik meg, de a munkahelyen, a rokoni, ismeretségi körben is emeli a munkavállaló presztízsét: „*Kicsit több a szavam otthon. Úgy érzem, hogy nagyobb elismerést kaptam otthon a férjemtől. Aggódott értem, és akkor olyan jó érzés volt, amikor hazajöttem, és meg tudtam neki mutatni, hogy én ezt megcsináltam. És jól megcsináltam, és még itt van egy kis pénzecske ráadásnak. Tehát több elismerést kaptam...*” „*Erősebb lettem a gyerekek is jobban tisztelnek. Sokszor mondják, hogy 'anya, itthon vagy, ki kell ezt használnjuk'. A dolgokat is jobban értékeli, amiket a kint szerzett pénzből tudok megvásárolni.*”

Pozitív énkép, önreflexió

A pozitív énkép, az önismeret nagyon fontos tényezője a külföldi munkához kapcsolódó önreflexióknak. Nemcsak a kívülről, a környezetből származó pozitív énkép megerősödése a fontos. Gyakori említést kap az én saját magáról alkotott képének pozitív változása. Sokan hangsúlyozzák az önismeretet, amelynek kiteljesedéséhez a külföldi munka megpróbáltatásai, a megszokott világtól történő időszakos, fizikai és mentális eltávolodás, a „saját magamnak kellett megoldanom, és képes voltam rá”-szerű felismerések vezettek. Ezeknek a felismeréseknek a helyszíne egyértelműen az idegen világ, de ennek hatása nemcsak ott, az idegen környezetben érvényesül, hanem az egyén egészére, mindkét hely beélésére nézve érvényes tényezőként hat: „*Teljes mértékben megismertem magamat, a tűrőképességemet. És rájöttem arra, hogy mi a fontos. Amikor egyedül vagyok a világ másik végén..., és rájöttél, hogy mit bírsz meg, mit tudsz megoldani. Én ezt tapasztaltam magamon... Átértékelődnek a dolgok.*” „*...önismereti szempontból is számomra nagy eszmei értéke volt, s nagyon sokat fejlődtem ezalatt. És teljesen újraértékelődött az egész világnézetem s az egész önmagamról alkotott képem, s az, hogy hol élek, és hogy ezt egy nagy keretbe tudtam helyezni.*”

A munkavégzés

Amint már az előzőekben többször említésre került, vizsgálatunk alanyai munkájukat váltakozó rendszerben végzik az itthoni és a külföldi környezetben. Ez már eleve egy olyan életforma kialakulását vonja maga, amely a két hely egymásba kapcsolódását eredményezi. Ezt az összekapcsolódást sajátossá teszi az a helyzet, hogy a munkavállalók mindkét helyen egy szervezeti együttműködés keretében ugyanazt a típusú munkát végzik: otthoni idősgondozást. A két helynek megvannak a maga specifikumai, amelyek határozottan elkülönítik a munkavégzés egyik és másik helyre jellemző gyakorlatát, de alapvetően olyan munkáról van szó (otthoni idősgondozás, ápolás), amely a munkavállalók képzettségére, tapasztalataira épül. Ez a terület adja a legtöbb összehasonlítható lehetőséget a két világ között, kirajzolva az itt és az ott különbségeit, illetve a kétféle gyakorlatot. Az otthoni környezetben az ápolók párban dolgoznak, a szervezet a legtöbb esetben autót bocsát rendelkezésükre, hogy gyorsan eljuthassanak egyik helyről a másikra. Mindenkinek egy nagyobb fizikai tér (falú, falurész, városrész) lefedése és több ápolásra szoruló idős ember gondozása tartozik a feladatkörébe, ezenkívül jelentős adminisztratív munkát is el kell végezniük. Az ápolási munka nagyon sok részfeladatot tartalmaz: a sebkötözéstől a gyógyszerek kiváltásáig széles skálára tehető az elvégzendő feladatok száma és típusa, az adott helyzet specifikumának megfelelően. Ahogy a munkavállalók többen jellemzik: „nagy a pörgés”. A tempó otthon gyors, a feladatok nagyobb szakértelmet igényelnek. Ehhez képest a külföldi munkavégzés a következő különbségeket mutatja: a legnagyobb eltérés abban mutatkozik meg, hogy az ápolónak egyetlen idős embert kell ellátnia, annak otthonában lakva ottléte alatt. Munkáját nehezíti, hogy egyedül kell ellátnia ezt a feladatot, és bár kérhet segítséget mind a külföldi, mind az otthoni szervezet munkatársaitól, de ez nyilvánvalóan nem minden esetben menti fel a munkavállalót a gyors helyzetfelismeréstől és reagálástól. A magukra utaltságot többen említik, az aggodalmaikat, a tanácstalanságukat, az idegen nyelv okozta kommunikációs nehézségeket. De épp az ilyen helyzetek megoldásával kapcsolatosan fogalmazzák meg nem kis büszkeséggel, hogy mekkora elégtétel volt számukra, hogy minden nehézség ellenére boldogultak és beletanultak. Egy

másik különbség: külföldön kevesebb feladattípus tartozik rájuk. A kimondottan medikális jellegű feladatokat az ellátottakkal kapcsolatosan nem ők végzik, hanem a helyi szervezet, amely rendszeresen megjelenik és ellátja ezt a munkát (injekciózás, sebkötözés). Mivel a lefödendő fizikai tér szűkebb, mint otthon (egy család), és az ellátandó személy csupán egy idős ember (esetleg kettő, ha házaspárról van szó, de ez ritka), a kinti tempó sokkal lassúbb, nyugodtabb: *„Számomra az volt nagyon nehéz, hogy itthon saját tempómban beosztom az időmet, és akkor megyek, s gyorsan csinálom mindent. Amikor meg kimentem, iszonyúan frusztrált engem, hogy lassú tempóban kell mindenhol haladni. Ezt meg kellett szokjam, s mire megszoktam, hazajöttem... Tehát megszokni azt a kinti lassúságot, nyugodtságot, egyfelől jó is, mert akkor nincsenek itthoni kötelezettségeid... De amikor hazajössz, azt mondd, hogy akkor fel kell vedd a gyors tempót, és ezerrel kell csinálni.”*

A szabadidő eltöltése

A munkavállalók, miután már több alkalommal dolgoztak az idegen környezetben, megszokják a különbségeket, és igyekeznek ezeket a maguk javára fordítani. Egy súlyosabb beteg ellátása természetesen nagyon meg tudja nehezíteni az ápoló dolgát, hisz szinte a nap minden órájában az ápolat rendelkezésére kell állni, de gyakoribbak azok a helyzetek, amikor a munkavállalók az otthonitól eltérő munkarendnek és időbeosztásnak a másságában olyan lehetőségeket fedeznek fel, amelyek otthon nem állnak rendelkezésükre.

A másság, az otthonitól eltérő jelleg abban mutatkozik meg leginkább, hogy a munkaidő és a szabadidő nem csúszik át egymásba. Többen említették, hogy külföldön „nagyon pontosan meg van szabva, mettől meddig tart a szabadidő, ami jár, az jár”. Sajátos helyzet (amit a női külföldi migrációval foglalkozó előző kutatásunkban is tapasztaltunk), hogy az otthoni körülmények között a hivatalos munkaidőn túli időt nem lehet egyértelmű szabadidőként felfogni és aképp eltölteni. Egy családyánának az otthoni környezetben a fizetett munkája mellett még nagyon sok feladatot el kell látnia a családi háztartásban. Külföldön viszont van lehetősége arra, hogy tényleg „szabad időként” fogja fel és tetszése szerint töltsse el a fizetett munkaidőn túli órákat/napokat, ez az idő valóban az egyén rendelkezésére áll, és szabad belátása szerint dönti el, hogy mire használja.

„Azt csináljátok, amire itthon nincs időtök...” az egyik munkavállaló ezzel a tanáccsal látja el munkatársait. Többen is beszámolnak arról, hogy hasonló elképzeléseket követve, a hely adottságait, rekreációs ajánlásait megismerve, olyan szabadidős elfoglaltságokat kerestek, amelyek specifikusan illeszkedtek a külföldi környezethez. Az uszodabérletek, a biciklis kirándulások olyan szabadidőeltöltési módok, amelyek kizárólag a svájci tartózkodás idejére jellemzőek. A kirándulásokat, a természeti szépségek meglátogatását mindenki említi. Az ország természeti adottságai, turisztikai kínálata a munkavállalók számára is vonzó, ugyanakkor anyagilag is elérhető szabadidő-eltöltési formákat kínál, ezt igyekeznek kihasználni, mint olyan lehetőséget, amelyek otthon nem, csak itt elérhetőek: *„Én nagyon szeretek úszni, ha van lehetőségem, egy közeli uszodában bérletet vásárolok, és odajárok, mert az engem nagyon ellazít, mivel itthon nincs lehetőségem, ott meg van. Ha megengedi a lehetőség, ott kinn is szervezkedtünk, elmentünk együtt kirándulni Baselbe... Hogy kihasználni, ami ott van, és nem keseregni, hogy jaj, mikor megyek haza. Tehát itthon be kell az ember a fejébe táplálja, hogy ez három hónap... Én mindig azt csinálom ott kinn, a maximumot, amire lehetőségem van. Keríték egy biciklit, körbejárom a világot...”*

Az ország felfedezése, a kirándulások, a vasárnapi misék szervezési potenciált igényelnek. A munkavállalók megszokták már, hogy ezekre a programokra közösen járjanak azokkal az otthoni kollégákkal, akik épp külföldi turnusukat töltik. Többen is utaltak rá, hogy ezek a közös alkalmak csakis a külföldi tartózkodás idejére érvényesek, a külföldi tartózkodás sajátos folyamánként könyvelik el, hogy a szabadidőt közösen megszervezve töltik el: *„Nekem nagyon pozitív ez a svájci dolog. A kollégákkal például olyan szoros a kapcsolat. Itthon is kollégák vagyunk, de itthon futás, ledolgozzuk, de nincs időnk... De így olyan mély barátságok szövődtek, hogy szerintem egy életre szólnak azokkal, akik ott dolgoznak, itteni emberek, és kint dolgoznak. Nekem egyszerű volt,*

hogy tíz egynéhány kilométerre volt két kolléganóm, például vasárnap délután, pár óra alatt olyan kirándulásokat lehet, szerintem nem felejtjük el, amíg élünk.”

A külföldi társadalmi környezet

A külföldi kultúra sajátos, az otthoni világtól eltérő vonásai olyan tényezők, amelyek az első alkalommal mindenkire furcsaságként hatnak, mivel alaposan eltérnek az otthon megszokottaktól. Természetesen mindenki észreveszi a különbségeket, akár a gondozott idős ember családi környezetében, annak szomszédságában, akár a tágabb környezetben találkozik ezekkel. A sokadik kimenés után már egyre inkább megszokott környezetként tekintik az otthontól eltérő világot. Esett szó a beszámolómban arról is, hogy a pozitív tapasztalatokat szívesen látnák az otthoni világban, de inkább úgy könyvelik el azokat, mint amit észrevettek, már megszoktak, adott esetben ésszerűnek is tartanak, de amelyek mindenképpen egy, az otthontól nagyon eltérő kultúra tartozékai. Néhány olyan vonást is említettek, amelyek a mindennapi élet szervezésének elemeként otthon is bevezethetők lennének, például a szelektív hulladékgyűjtést tekintették ilyen ésszerű, otthon is működtethető megoldásnak: „... a szervezettség, hogy a kukába is úgy vittük az üveget, hogy lemostuk róla a címkét... Amióta én hazajöttem, én sem teszem bele a papírt a háztartási szemétkébe, s látom, a kolléganők is, két kosarunk van.”

A munkavállalók megfigyelései az otthonitól eltérő mentalitásra, életvitelre is kiterjednek: „Az emberek ott nagyon-nagyon barátságosak, tényleg, nem mint itthon. Sokkal barátságosabbak, mint itthon. Olyan is volt, hogy az átjáróra le sem léptél, s már az autó megállt, hogy menj át.” „Ott nem sietnek, ott egészen más mentalitással csinálják. Vagyis csinálja az ember, de nem kell sietni. Ott is dolgoznak, keményen dolgoznak, de nyugodtan. Más, teljesen más ott a mentalitás ilyen téren.”

Amit mindannyian a külföldi világ alapvető vonásaiként figyeltek meg, azok a következők: rend, pontosság, tisztaság, szervezettség, időnként merevséggel társulva. Ezek a vonások elsősorban a munkavégzés által tapasztalhatók meg, annak körülményeihez, helyéhez kapcsolódnak. Ami pedig az emberek magatartását illeti, az már a szűkebb környezetből érkező tapasztalat: nyugodtság, barátságos viselkedés, ésszerű gazdálkodás az anyagiakkal, néha kimértséggel párosulva. Ezek a vonások néhány beszélgetésben külön kis belső narratívák keretében jelenítődtek meg, amelyeket az elbeszélés közben a beszámoló személy értelmezéssel is kísért: „Akik nem voltak még ott, azért menjenek, hogy lássanak: milyen a más ember, milyen a más életstílus. Ott minden csendesebben, lassabban és korrektebbül zajlik. Ott nem százféle dolgot csinálsz egy nap és egyik sincs befejezve, hanem kettővel, amit a nap végével befejezel. Nagyon érdekes az órával szembeni korrektség, tehát a munkaprogram végén ők öt perccel korábban kimennek a szobából. Vagy étkezésnél, tizenkét óra előtt öt perccel imádkozunk, és tizenkét órakor más eszünk. Ez a korrektség kicsit itthon hiányzik.”

Egy interjúalany azt mesélte el egy mininarratívában, hogy azt tapasztalta: nem tartanak a szekrényben tizenvalahány rend ágyneműt és harminc törölközőt, mint nálunk, hanem csak három-négy rendet, ötöt-hatot, de ha kopik, szakad, vesznek újat. Ezt furcsának találta, de elgondolkodott rajta. Az ilyen narratívákhoz kapcsolódó reflexiók minden esetben az otthoni világgal, a saját kultúrával történő összehasonlításban fogalmazódtak meg, olyan furcsaságok fölötti töprengésként, amelyek az otthoni környezetet nem jellemzik, de az idegen világban betöltött szerepük elfogadható, annak ésszerűsége a saját helyén belátható, adott esetben az otthoni környezetbe is beépíthető lenne.

Összefoglalás

A fentiekben bemutatott modell lényeges mértékben eltér a transznacionális modell térnyerése előtti munkamigráció modelljétől, amelyben a munkamigrációra vállalkozók döntően a kibocsátó társadalmi közeg optikájából értelmezték, értékelték – és igyekeztek hasznosítani – az „idegen” társadalmi világot, annak elemeit, a két társadalmi világhoz való viszonyulás vagy-vagy típusú választásként tételeződött. Az általunk elemzett modellben a két társadalmi világ szerepe, értéke

a kiegyenlítődés irányába mutat abban az értelemben, hogy mindkettőnek az elemkészlete fontos az egyéni/családi életvezetés kialakítása szempontjából, a két társadalmi világ alkotóelemei összekapcsolódnak, erősítik vagy kiegészítik egymást, egyes esetben oppozícióba is kerülhetnek egymással.

A két életforma összehangolódása olyan tényezők mentén megy végbe, amelyek egyrészt a két világ kapcsolatának legfontosabb elemei, másrészt az egyén életvilágának legbiztosabb pontjai. Harmadsorban pedig említhető az önismeret, az önreflexió kérdése, mely a munkamigráció folyamatában válik relevánssá, ugyanakkor mindkét hely viszonylatában fontos és konstruktív jelleggel bír.

A két világ kapcsolatának fontos eleme a *munkavégzés*. A külföldi munkavállalás intézményes úton, a két ország társintézményeinek szervezésében és folyamatos, pontosan definiált együttműködése által megy végbe. Ez azt jelenti, hogy a két helyen való tartózkodás, a váltakozó formában és kiszámítható ritmusban folyó munkamenet a két helyet és munkát egy sajátos életformává rendezi. Mindezt kiegészíti az a gyakorlat, amely a külföldön dolgozó ápoltak esetében a külföldi munka ideje alatt erős együttműködést alakít ki mind a munka, mind a szabadidő eltöltése terén. A munkatársak tevékenységének összehangoltsága az otthoni munkavégzésre is érvényes, tehát maga a mechanizmus nem idegen, de a külföldi tartózkodás idején specifikus formákat ölt, amelyek kimondottan a külföldi munka alatt alakultak ki egyrészt a munkavégzés (egymás támogatása, megosztott tapasztalatok), másrészt a *szabadidő* megszervezése (közös misék, kirándulások, koncertek) terén.

Ami az egyén életvilágának legfontosabb pontja, az a *család*. A távollét alatt a család hiányként tételeződik, amit az idegen világban semmi nem pótolhat. Ugyanakkor a külföldi munkavállalás melletti döntést minden esetben elsősorban a család anyagi helyzetének javítása indokolja. Az elindulások és a visszatérések kiszámíthatósága, ritmusa tagolja az időt, a két hely közti ingázás a családtól való távolság, valamint a családdal töltött időtartam ritmusában lesz megélhető. Ezt a helyzetet tovább erősíti az elégtétel, amikor a munkavállaló örömmel látja, hogy „mit tudtam betenni a családi kasszába”, mennyivel tudta kiegészíteni az otthoni, szűkösebb keresetet. Ide sorolható a presztízsnövekedés is, amely a családi közegben, de a tágabb otthoni környezetben is tapasztalható.

Harmadsorban említhető a munkavállalók által gyakran említett *önismeret*, amelynek megerősödését mindannyian az időszakos távollétnek tulajdonítják: olyan helyzetekkel találkoztak, amelyeket eddig nem tapasztaltak, amelyek megoldására eddig nem tartották képesnek magukat. Az önismeret és az önbizalom erősödése olyan élettapasztalatot jelent számukra, amelynek haszna nemcsak időszakos és eseti, hanem tartós személyiségvonás, mindkét világban egyaránt érvényesíthető pozitív hozadék. Az önismeret folyamányai, a „Mire vagyok képes?” kérdésre nyert válaszok más-más formában, de mindkét helyen felhasználható tapasztalatokkal járnak.

Mennyiben eredményez ez a gyakorlat más jellegű életvitelt, mint ami a térségi családokra dominánsan jellemző, hordoz-e az elemzett modell a vizsgált térségi társadalmi kontextusban valamiféle társadalmi innovációt? Elemzésünk eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált csoport körében a két társadalmi tér elemeinek az összekapcsolása működő gyakorlat, a kétféle elemcsoport viszonyában a komplementer jelleg a gyakoribb (bár esetenként oppozíció is kimutatható), és a külföldi társadalmi tér elemei gyakran töltenek be olyan funkciót, ami beépül az egyén életvezetésébe és amelyet az otthoni világ nem kínál. Mindennek az eredménye az, hogy ez a transznacionális modell a családi háztartás szintjén erősíti a hivatalos munkahely szerepét, csökkenti a családi életvezetésben a pénzkiváltó gyakorlatok terét és fontosságát. Fontos vonása az is, hogy a háztartás számára fontos anyagi keretek megteremtésében az otthoni munkát és a külföldi munkát (beleértve a külföldi munkavégzéshez szükséges plusz kompetenciák megszerzését is) nem két egymástól független gyakorlatként tételezi, hanem egyazon tevékenység kétféle változataként). Nem utolsó sorban pedig a transznacionális modell további hozadékának tekinthető az, hogy a külföldi munka során szerzett tacit tudásnak más lehet a mennyisége (ez a munkavégzés rendszerességéből is adódik) és a családon belüli megítélése vagy hasznosulása is

(jellemző példa erre, hogy a külföldi szabadidő felhasználás az életvezetés részévé válik). Ezek a változások arra utalnak, hogy a transznacionális munkamigráció a vizsgált térségben jelentős változásokat hozhat a családi háztartások működésében. Amint a bevezetőben jeleztük, a térségi háztartások működésében a munkamigráció egyike a háztartások működését biztosító négy alapvető tényezőnek (hivatalos munkahely, járadékok, pénzkiváltó tevékenységek, munkamigráció). Amennyiben ebben a modellben a transznacionális munkamigráció modellje elmozdulást, változási folyamatot generál, annyiban ez a társadalmi jelenség fontos vidékkutatási kérdésként vetődik fel. Egyelőre csak azt tudjuk mondani, hogy a transznacionális munkamigráció modellje a térségben nagyon sok családot érint, de ennek a modellnek a családi háztartásokra gyakorolt hatásáról nem állnak rendelkezésre szélesebb körű kutatási anyagok. Jelen elemzéssel ennek a témának az aktualitására kívántuk felhívni a figyelmet.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Z. (1994): Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. Migrációs folyamatok a Székelyföldön, 1985-1989. *Antropológiai Műhely* 4 (1). 41-70.
- BIRÓ A. Z. (2019): Szeklerland - What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis* 3-4. 129 – 151.
- BIRÓ A. Z. – BODÓ J. – GAGYI J. – OLÁH S. – TÚROS E. (1994): Vándormunka - otthonról nézve. A Székelyföldről Magyarországra irányuló vendégmunka hatásai a kibocsátó közegre. Összefoglaló tanulmány. *Antropológiai Műhely* 6 (3). 9-50.
- BODÓ J. (1994): Az időszakos migráció hatása az egyéni és családi életvezetésre. *Antropológiai Műhely* 7 (3). 59-78.
- BODÓ J. (szerk.) (1996): Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- BODÓ J. (2006): *Szakmai szintézis a székelyföldi térség migrációs és külföldi munkavállalási folyamataival kapcsolatos kutatási programok és szakmai eredmények alapján*. KAM Intézeti adattár, kézirat.
- BODÓ J. (2008a): *Diskurzusok és életutak a migráció tükrében*. Scientia Humana, Budapest: MTA PTI.
- BODÓ J. (2008b): Itthon és külföldön. A székelyföldi fiatal korosztály munkamigrációja. Elemző tanulmány az interjúk anyagai alapján. *Antropológiai Műhely* 14. 51-75.
- BODÓ, J. (2011): Labour Migration in the Seklerland after the Regime Change. A Review of an Anthropological Research Programme. *Acta Universitatis Sapientiae Social Analyses*, 1 (1). 108-118.
- BODÓ J. (2012): *Változó életvezetési tendenciák a székelyföldi munkamigráció közegében. Az értékvilág és a fogyasztás új dimenziói*. Kézirat.
- BODÓ J. (2016): Migráció és fejlődés napjaink székelyföldi társadalmában. In: *Helyzetek és változások. Székelyföldi társadalomtudományi kutatások a DOMUS program támogatásával*. Csíkszereda, Státus kiadó, 36-54.
- BODÓ J. (2017): A nők szerepe a székelyföldi munkamigráció társadalmi folyamatában. *Antropólus*, (2.) 1.
- BODÓ J. (2019): Munkamigráció a székelyföldi térségben. Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala. *Metszetek. Társadalomtudományi folyóirat*. 8 (2). 17-31.
<https://doi.org/10.18392/metsz/2019/2/2>
- BODÓ J. – OLÁH S. (szerk.) (1996): *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Pro-Print Könyvkiadó Csíkszereda.
- DE HAAN, A. ET AL. (2000): *Migration and Livelihoods: Case Studies in Bangladesh, Ethiopia and Mali*. IDS Research Report 46. Institute of Development Studies, Brighton, Sussex
- CASTLES, S. – MILLER, M. J. (2009): *The Age of Migration*. Houndmills, Basingstoke and MacMillan Press Ltd, London.

- DE HAAS, H. (2005): International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts. *Third World Quarterly* 26 (8): 1269-1284.
- DE HAAS, H. (2009): Mobility and Human Development. In *Human Development Research Paper* 2009/01. UNDP, New York.
- DE HAAS, H. (2010): Migration and development: a theoretical perspective. *International Migration Review*. Vol. 44. No.1, 1-38.
- DE HAAS, H. (2011): Migráció és fejlődés elméleti megközelítésben. In Tarlóssy I. – Glied V. – Keserű D. (szerk.) *Új népvándorlás. Migráció a 21. Században Afrika és Európa között*. Pécs, 2011.
- FAIST, T. (2009): Migrația transnațională ca imobilitate relativă într-o lume globalizată. In Anghel, R. G., Horváth I. (coord.) *Sociologia migrației*. Editura Polirom. 129-155.
- FERARU, D. P. (2011): *Migrație și dezvoltare. Aspecte socio-economice și tendințe*. Iasi, Editura Lumen
- GAGYI J. (1994): Fialok és migráció (a máréfalvi fiatal korosztályok migrációs viselkedése). *Antropológiai Műhely* 7 (3). 27-42.
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*. 173-190.
- KAM (1999): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2004): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2019): *Jó kezekben/In Guten Handen*. Szakmai elemzés. Kézirat.
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. – TANVIG, H. V. (2015): Rural entrepreneurship or entrepreneurship in rural – between place and space. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 21(1): 5-26.
<https://doi.org/10.1108/IJEER-11-2013-0205>
- KORSGAARD, S. – MÜLLER, S. – WELTER, F. (2020): It's right nearby: how entrepreneurs use spatial bricolage to overcome resource constraints. *Entrepreneurship and Regional Development* 33(1):1-27. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1855479>
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): *A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón*. Európa Tanulmányok 6., Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- OLÁH S. (1994a): Egy székely falu vendégmunkás potenciálja (1990-1993). *Antropológiai Műhely* 4 (1). 71-86.
- OLÁH S. (1994b): A székelyföldi migráció előtörténetéről. *Antropológiai Műhely* 6 (3). 51-72.
- OLÁH S. (1994c): A migráció mikrotársadalmi feltételrendszere a Székelyföldön. *Antropológiai Műhely* 7 (3). 7-26.
- OLÁH S. (1996): A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése. In: Bodó J. (szerk.) *Elementünk? Székelyföldi életutak*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 15-36.
- SANDU, D. (2000): Migrația transnațională a romanilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologia Românească* 3-4. 5-50
- SEN, A. (1999): *Development as Freedom: A Global Perspective*. Longman, Essex
- STARK, O. (1991): *The Migration of Labor*. Blackwell, Cambridge & Oxford
- TAYLOR, E. J. (1999): The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process. *International Migration* 37 (1). 63-88.
- VERTOVEC, S. (2007): Trends and impacts of migrant transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22 (2). 445-462.

Sárosi-Blága Ágnes

Agrártevékenységre alapozó, alternatív közösségszerveződési forma vidéki térségben

A tanulmány tárgyát egy Székelyföldön belül a Csíki-medencéhez, elsősorban háztáji gazdálkodási tevékenységhez kapcsolódó közösség szerveződési és működési modelljének elemzése képezi. A terepmegfigyelésre, valamint informális és interjú beszélgetésekre alapozó kutatás központi kérdése az, hogy a székelyföldi térség társadalmi és gazdasági folyamatainak kontextusában – ahol a szereplők erős, más térbeli struktúráknak a tagjai – hogyan, milyen tényezők mentén szerveződnek és változnak az újszerű, virtuális közösségek? Milyen társadalmi szerepük van? Milyen mértékben tekinthetők a globális hatásokra bekövetkező egyéni, családi, és lokális társadalmi válaszok, reakciók egy sajátos formájának? Az elemzés három résztemával foglalkozik: (1) szerveződést meghatározó tényezők, (2) a működési feltételek változása a COVID-19 vírushelyzet hatására, (3) a kapcsolódást meghatározó tényezők.

*Kulcsszavak: vidékfejlesztés, gazdálkodás, közösségszerveződés, társadalmi integráció
JEL – kód: O35, Q12*

Alternative form of community organisation based on agricultural activity in rural areas

The central question of the research, based on field observation and interviews, is how and by what factors do the novel virtual communities organize and change in the context of the social and economic processes of Szeklerland, where the actors are members of strong, different spatial structures? What is their social role? To what extent can they be seen as a specific form of individual, family and local social responses and reactions to global influences? The analysis addresses three topics: (1) factors determining organisation, (2) changes in the conditions of functioning in the context of COVID-19, (3) factors determining connectivity.

*Keywords: rural development, farming, community organisation, social integration
JEL – code: O35, Q12*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.22>

Bevezető

2019 végén a Hargita megyei Csíki-medencében újszerű hálózati szerveződés indult Facebook felületen, „Csíki kiskertés mozgalom” név alatt. Ennek elsődleges célja az, hogy a térséghez tartozó rurális településekről adok-veszek típusú hálózatba összekapcsolja azokat a személyeket, akik agrár termékek iránt érdeklődnek, valamint azok előállításával foglalkoznak. Nem kifejezetten vállalkozásokat szólít meg, hanem olyan személyeket, akik hobbi módra, vagy a saját család élelmiszerellátása érdekében zöldséget termesztenek, állatot tenyésztenek és a többletet szívesen felajánlják másoknak. Ehhez a hálózathoz bárki kapcsolódhat, aki saját háztartásában valamilyen többletet termel. Fontos megjegyezni, hogy nem egy üzleti szolgáltatásról van szó, hanem közérdekű kezdeményezésről. A hálózatnak közel 12 ezer tagja van a csíki térség 48 településéről.

Ennek az informális hálózatnak a sajátosságát az adja, hogy egy olyan térségben, ahol az együttműködés és a közösségi élet hagyományosan lokális (településszintű) keretekben szerveződik és működik, kísérletet tett különböző lokalitásokhoz tartozó személyek egy közösségbe való összekapcsolására. A hálózati szerveződésnek és az együttműködésnek ez a térségben újszerű modellje egész sor szakmai kérdést vet fel a közösség létrejöttére, működésére vonatkozóan.

2020 márciusától indult az a kutatás, amelynek keretén belül egy székelyföldi vonatkozásban innovatív, több településen élő embereket összefogó, agrárjellegű csere tevékenységre alapozó entitás, alternatív közösségsszerveződési forma sajátosságait elemzem. Ennek az entitásnak a kiindulópontját és működésének központi elemét a közösségi média képezi, de szerveződése és alakulása számos vonatkozásban kapcsolódik a fizikai térhez és az egymásról való személyes tudásokhoz is. A kutatásban és a tanulmányban ennek az entitásnak a megnevezésére a közösség szót használom, amely utal a működésre és a belső tudástermelésre, de fontosnak tartom jelezni, hogy nem egy klasszikus értelemben vett közösségről van szó, hanem egy olyan társadalmi innovációs, szerveződési formáról, amire nincs példa a székelyföldi térség társadalomtörténetében.

Többek között az információs technológia elterjedése, a közösségi média szerepének erősödése, az egészséges táplálkozás és a környezetbarát, fenntartható életmód iránti érdeklődést fokozó globális hatások a székelyföldi térség vonatkozásában is életre hívtak olyan új közösségeket és közösségsszerveződési formákat, amelyek több szempontból kutatói figyelmet érdemelnek. *(Ebben a folyamatban most már nem lehet figyelmen kívül hagyni a COVID-19 vírushelyzet társadalmi, gazdasági és környezeti hatásait sem.)*

Ezeknek az új közösségeknek kulcseleme a virtuális tér és a klasszikus közösségsszerveződési értelemben vett közös célok, érdeklődés, motivációk, tehát a tagok hasonlósága. Ugyanakkor egyre több struktúra esetében megfigyelhető egy olyan kettősség, amelyben a virtuális tér mellett a fizikai majdnem ugyanakkora, ha csak nem erősebb szerepet kap. Nyilvánvalóan ehhez hozzájárul az is, hogy mi az a közös elem, ami szervezi a közösséget, valamint az, hogy a működés jellegéből adódóan mekkora szerepe van a lokalitásnak. Tehát a közösség tagjai személyesen is ismerik egymást vagy sem, történnek interakciók a fizikai térben is vagy sem, és így tovább.

Ehhez a folyamathoz kapcsolódóan, tanulmányom tárgyát egy Székelyföldön belül a Csíki-medencéhez, elsősorban háztáji gazdálkodási tevékenységhez kapcsolódó közösség szerveződési és működési modelljének elemzése képezi. A 2020-ban induló és jelenleg is folyamatban lévő, elsősorban terepmegfigyelésre, valamint informális és interjú beszélgetésekre alapozó kutatás központi kérdése az, hogy a székelyföldi térség társadalmi és gazdasági folyamatainak kontextusában – ahol a szereplők erős, más térbeli struktúráknak a tagjai – hogyan, milyen tényezők mentén szerveződnek és változnak az újszerű, virtuális közösségek? Milyen társadalmi szerepük van? Milyen mértékben tekinthetők a globális hatásokra bekövetkező egyéni, családi, és lokális társadalmi válaszok, reakciók egy sajátos formájának?

A kutatási kérdések megválaszolása érdekében a virtuális térben történő interakciók megfigyelése mellett interjú és informális beszélgetések készültek a jelzett közösség olyan tagjaival, akik legalább egy éve csatlakoztak, és legalább két alkalommal bejegyzést tettek közzé vagy rendszeresen reagálnak más tagok bejegyzéseire a virtuális felületen. A szakmai kiindulópontot a nemzetközi és székelyföldi szakirodalmi anyagok, valamint a közösségsszerveződési modell székelyföldi társadalmi kontextusának elemzését segítő kutatások képezték (elsősorban a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának kutatási anyagai).

A tanulmányt szerkezeti szempontból a bevezető, a szakirodalmi szempontokat tartalmazó, valamint az összegző fejezeten kívül három elemzési eredményeket bemutató részfejezet alkotja.

Szakirodalmi szempontok

A székelyföldi térségben többek között az internet térnyerésével, valamint globális hatások eredményeként elterjedt egy innovatív, újszerű közösségsszerveződési forma, amelyre nincs példa a térség társadalomtörténetében. Ez nem más, mint a digitális és a fizikai tér határán azonosítható közösségsszerveződési forma, amely egyedülálló módon társítja és használja a térségi minták tradicionális és új elemeit. Amint az már a bevezetésben említésre került, ennek az új jelenségnek a megragadására a közösség kifejezést használom, ugyanis egy olyan, székelyföldi vonatkozásban innovatív, több településen élő embereket összefogó, agrárjellegű csere tevékenységre alapozó entitás megfigyelésére és elemzésére vállalkoztam, amelyben a közös érdeklődés és az egész

csoportosulásnak a célja mellett nagyon fontos tényező a tagok egymásról való tudása, az egymásra figyelés, valamint a belső tudástermelés.

Amennyiben a közösségszerveződés irányából közelítjük meg a témát, fontos megemlíteni a társadalmi integrációs funkciót, valamint a hagyományos és a modern közösségek között azt a különbséget, amely alapján az állandó értékekkel, előre meghatározott identitásokkal, normarendszerrel rendelkező hagyományos közösségekhez könnyebb az egyéni kapcsolódás (Légmán 2012). Társadalmi integrációs kontextusban az egyén integrációs szintje mellett lényeges szempontot képez a meglévő identitásformák elfogadása, formálása, valamint az így kialakult közösség szerepe a tágabb értelemben vett társadalmi integrációs folyamatokban (Légmán 2012). A társadalmi integráció fogalmához szorosan kapcsolódik a reziliens közösségek fogalma: a reziliens közösségek kialakulásának fontos szerepe van az egyének kapcsolódási igénye, valamint a globális kihívásokkal szembeni lokális megoldások szempontjából is (Longstaff et al. 2010). Meglátásom szerint a tanulmányban vizsgált közösségszerveződési forma is egy lokális válasznak, megoldásnak tekinthető, amely szoros összefüggésben van a vidéki terek fölértékelődési folyamatával, és ilyen értelemben az új vidékfejlesztési paradigmával (például Van der Ploeg et al. 2015, Woods 2007, Almstedt et al. 2014).

Ebben a vonatkozásban nem csak a közösségszerveződési forma és a kialakult közösség figyelemreméltó, hanem az azt alkotó tagok sajátosságai is: jelentős részük kis földterülettel rendelkező hobbi-gazda, akinek a tevékenységét nem csak a profitszerzés motiválja. Az új vidékfejlesztési perspektívában a hobbi-gazdákkal és azok funkcióinak elemzésével foglalkozó kutatók ezt a célcsoportot a vidéki területeken történő változások kulcsszereplőinek tekintik (Sutherland 2019, Gennai-Schott et al. 2020, Holloway 2002). Úgy gondolom, hogy ennek a célcsoportnak a hivatkozott szerzők által kutatott és említett sajátosságai – önellátás, önfoglalkoztatás, elsősorban családi fogyasztásra termelés, kis földterület megművelése – az általam vizsgált közösség tagjaira is jellemzők, összefüggésben a székelyföldi térségre jellemző családi öfenntartó gazdálkodás hagyományos modelljével (KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának háztartásvizsgálatai 1999, 2004, 2011, 2013, Biró 2019a). Ennek a modellnek meghatározó szerepe van a székelyföldi agrárinnovációs folyamatok elemzése szempontjából is (Biró 2019b, Biró és Sárosi-Blága 2020, Sárosi-Blága 2019). Összességében a tanulmányban elemzett társadalmiszerveződési forma vidékfejlesztési szempontból egy versenyképességi és innovációs tényezőt jelent: fentartható, környezetbarát mezőgazdasági tevékenységre alapoz, amely társadalmi és környezeti előnyökkel jár (Phills et al. 2008, Power 2010). A tagok, mint vidékfejlesztési kulcsszereplők közötti együttműködés, tudáscsere társadalmi tőkét general (Árnason et al. 2004, Burt 2000, Wiesinger 2007).

Videkfejlesztési vonatkozásban az elemzett közösség, közösségszerveződési modell, valamint a tagok sajátosságainak a különféle funkciói mellett, a közösség jellegéből adódóan fontos megemlíteni az alternatív élelmiszerhálózatok fogalmát is. Az elemzett közösség ugyanis sok szempontból választ jelent a helyi, egészséges élelmiszerek iránti igényre, amely a szabványosított élelmiszeriparral szemben erősödő globális trend hatása. Ez a hatás a Csíki-medencében is egyre erőteljesebben megmutatkozik például abban, hogy a településeken növekszik a helyi piacok száma, a helyi önkormányzatoknál egyre több magánszemély teszi hivatalossá a termelői státuszát, gyarapodik a hobbi kertészek száma, a közösségi médiában formálódnak különféle, alternatív értékesítési hálózatok. Ezt a folyamatot a szakirodalom a rövid ellátási lánc, valamint az alternatív élelmiszerhálózat fogalmakon keresztül tárgyalja, számos további fogalmat társítva hozzá, attól függően, hogy a folyamat gazdasági vagy társadalmi tényezőire fókuszál: például informális gazdaság, informális értékesítés (pl. Webb et al. 2009, Williams és Krasniqi 2018), kistermelők (Vorley 2013), helyi termékek (Tóth-Kaszás et al. 2017), társadalmi bizalom (Chen és Chen 2020).

A tanulmány tárgyát képező közösség tehát elemezhető az informális élelmiszerhálózatok kontextusában is, ahol székelyföldi vonatkozásban ennek az újszerű társadalmi szerveződési formának az előzménye a fentiekben már röviden említett családi öfenntartó gazdálkodási

modell, a csere és az egymástól való vásárlás, információszerzés informális modellje, a lokális közösségi hálózatok (család, szomszédság, kaláka intézménye) működése (Oláh 2016).

Amennyiben az elemzett közösség működésében a vállalkozói komponensre is fókuszálunk, fontos megemlíteni az informális gazdaság fogalmát, ahhoz kapcsolódóan pedig a társadalmi bizalom, integráció, innováció fogalmakat (Webb et al. 2009, Avasthy et al. 2013, Chen és Chen 2020, Williams és Krasniqi 2018). Ahogyan a kistermelőkkel és az informális agrár-élelmiszerkereskedelemmel kapcsolatban Vorley (2013) jelzi, az informalitás mindig központi szerepet fog játszani mind a vidéki, mind a városi élelmiszertermelésben a biztonság, a megélhetés és a munkahelyteremtés szempontjából.

Módszertan

Az elvégzett kutatás fókuszában egy Csíki-medencében található, háztáji gazdálkodási tevékenységhez kapcsolódó sajátos társadalomszerveződési forma áll. A közösség látható keretét egy virtuális csoport jelenti, ugyanakkor a személyes kapcsolatok által a kontaktusok, interakciók a fizikai térben is zajlanak.

A közösség keretét képező virtuális csoportosulás 2019-ben indult, jelenleg több mint 12.000 tagja van (férfiak és nők, a fiatal és a közép korosztály egyaránt), és folyamatosan bővül. Közösségi média csoportként a leírásban megjelölt célcsoport: háztáji kiskertet művelők és állattartók, helyi hobbi-kézművesek, valamint az általuk termelt és készített termékek iránt érdeklődők. A csoport tevékenysége termékek és információk megosztásán és cseréjén alapszik.

Ehhez a sajátos társadalomszerveződési formához kapcsolódóan az elvégzett kutatás a virtuális környezetben történő interakciók megfigyelésére irányult (a közösség tagjaként napi rendszerességgel végzett résztvevő megfigyelés). Továbbá 25 esetet elemeztem félig strukturált interjúk és informális beszélgetések alapján. Ezen kívül a kutatás fontos kiindulópontját képezte a témához kapcsolódó nemzetközi és térségi szakirodalmi anyagok összegyűjtése és elemzése, a közösségszerveződési modell székelyföldi társadalmi kontextusának elemzése.

A közösség tagjaival készített interjúk beszélgetések vázlata négy témakörben tartalmazott kérdéseket: (1) bevezető kérdések, ösztönző hatások, motivációk, (2) a közösséghez való csatlakozás szerepe és tartalma, (3) a termékelajánlás folyamata, szerepe a közösségen belül és azon kívül, (4) a termékszerzés/információszerzés folyamatával, hasznosságával, fontosságával kapcsolatos egyéni reflexiók.

A kutatási eredmények értelmezése során az alábbi témaköröket vizsgáltam:

- A szerveződést meghatározó tényezők:
  - a közösség kialakulása és célok
  - szabályok és bejegyzések
  - értékek és normák
- A működési feltételek változása a COVID-19 vírushelyzet hatására.
- A kapcsolódást meghatározó tényezők a közösség tagjaival készült interjúk beszélgetések alapján.

Eredmények

A szerveződést meghatározó tényezők

A tanulmány tárgyát képező innovatív közösségszerveződési forma szakmai szempontú megragadásának és elemzésének első szintje azoknak a tényezőknek a számbavétele, amelyek meghatározzák, hogy ebben a több településen élő embereket összefogó struktúrában a tagok miként jelennek meg, mi szervezi a tevékenységüket, valamint miként kommunikálnak. Ezzel kapcsolatban a megfigyeléseimet a következő szempontok szerint összegzem: (1) kialakulás és célok, (2) szabályok és a bejegyzések, (3) értékek és normák.

A *közösség kialakulása és céljai* szempontjából fontos megemlíteni azt, hogy a keretet és a kiindulópontot egy közösségi média csoport jelenti, amelynek a megnevezése és a tagjainak a lokális meghatározottsága is jelzi a Csíki-medence való kapcsolódást. Ez az innovatív szerveződési forma három személy kezdeményezésre, a helyi termékeket, a fenntartható életmódot és a környezetbarát szemléletet népszerűsítő mozgalomként indult, amely mára már egy majdnem 12 ezer tagból álló, kölcsönös segítség- és információnyújtásra, és agrárjellegű csere tevékenységre alapozó entitássá nőtte ki magát, amely nagyon sok szempontból közösség jellegű sajátosságokkal rendelkezik. Ilyen sajátosság az, hogy társadalmilag felépített, társadalmi funkcióval rendelkezik (oktatás, információmegosztás, kutatás, érdekképviselés) (Hunter és Stockdale 2012). Ebben az esetben fontos megemlíteni a gazdasági funkciókat és előnyöket is, amelyeket a közösséghez való tartozás a háztáji gazdálkodásból származó ételek és termékek felajánlóinak számára jelenthet, akik között kevés számban vannak vállalkozók is. A szerveződés további sajátossága az, hogy míg a kapcsolatfelvétel a digitális felületen, az interakciók jelentős része a fizikai térben történik, a felajánlott és igényelt termékek cseréje által.

A közösség explicit céljai a következők:

- Helyi kiskertekből, háztáji gazdaságokból származó ételek és kézműves termékek virtuális találkozó- és megosztóhelye.
- Nemet mondani a távolról szállított, vegyszerezett élelmiszerekre.
- Önellátásra törekvő közösség kiépítése, különösen az élelmiszerek terén.
- A termelők és a fogyasztók közötti személyes kapcsolat erősítése, a saját kiskertek létrehozásának ösztönzése.
- A kölcsönös segítség hagyományának ápolása.
- Visszahozni a lokálist, emberit, természetet.

Ez alapján látható a közösségnek azon sajátos jellege, mely szerint a helyi termékeket és élelmiszereket előtérbe helyezve a globális hálózatoktól való függetlenedésre, a fenntartható és környezetbarát életmód népszerűsítésére, valamint a termelők és a fogyasztók közötti kölcsönös segítségre és állandó kapcsolat kialakítására törekszik.

A virtuális felületen történő interakciókat szervező *szabályok* elsődleges funkciója a megfogalmazott célok, értékek és normák szerinti működés elősegítése, tehát bizonyos értelemben a közösség identitásának formálása. A világos szabályok és a „szigorú adminisztrálás” hiányában az a gyors ütem, amelyben történt a szerveződés, valamint a fizikai térre áttevődő vagy ott végződő interakciók (pl. találkozás, csere) teljesen átláthatatlanná tették volna, és nem a jelenlegi irányba formálták volna ezt a struktúrát.

Az elemzés időpontjában érvényes szabályzat 19 szabályt tartalmaz a célcsoport jellemzőiről, követendő normákról, értékekről, a termékekkel kapcsolatos alapkövetelményekről (saját és helyi), felelősségvállalásról, a bejegyzésekkel kapcsolatos technikai információkról külön a felajánlók és a vásárlók számára. Ide kapcsolódik a hashtag-ek használata, amely a bejegyzések visszakeresését, csoportosítását, átláthatóságát támogatja. A szabályzat továbbá külön, rövid leírást tartalmaz a bejegyzések témáiról. Népszerű témák a bejegyzésekben az előfordulás gyakorisága szerinti sorrendben: zöldség, készételek, tanuljunk egymástól, vetőmag, palánta, gyógy- és fűszernövények, húsfélék, gyümölcs, disznóvénnyek, háztáji élő állatok, jó példák, pék- és cukrásztermékek, tejtermékek, kézműves kozmetikumok, kézműves termékek, szerszám és eszköz kölcsönzés, rendezvény, kaláka.

Az explicit célok és szabályok által szerveződő közösségi interakciók alapján a következő *értékeket és normákat* azonosítottam: a helyi (Csík környéki), háztáji, saját, esetleg helyi kisvállalkozások által létrehozott termékek, élelmiszerek fontossága, a személyes kapcsolat és a bizalom, a felajánlott termékek és információk megbízhatósága, tiszteletteljes, toleráns kommunikáció és viselkedés, az anyanyelv igényes használata, környezetvédelem, a zero és low waste életmód szemlélete.

A működési feltételek változása a COVID-19 vírushelyzet hatására

A vírushelyzet hatására az elemzett közösség működésének környezetében számos új tényező jelent meg: ilyen például a fizikai tér korlátozása, a digitális kommunikáció előtérbe kerülése, a formális élethelyzetek és kapcsolatok számának csökkenése. Ezek a tényezők részben változtattak a működési feltételeken, másrészt hozzájárultak az előző fejezetben fölvezetett célok, szabályok, értékek és normák pontosításához, s ezáltal a bevált működési modell erősítéséhez.

Az elemzett közösség működése szempontjából az új tényezők hatására pozitív változásként figyeltem meg a kapcsolódások számának növekedését (a vizsgálat ideje alatt a közösség közel 3 ezer új taggal bővült). Továbbá az interneten történő kommunikáció előtérbe kerülése, az, hogy az emberek többet kommunikáltak az interneten, és az igényük megnőtt a közösségekhez való kapcsolódás online alternatíváinak keresésére, nagymértékben kedvezett a szóban forgó közösség erősödésének. A gyakoribbá váló kommunikáció és interakció közvetett módon hozzájárult a közösségi identitás erősödéséhez. Megfigyeléseim szerint a vírushelyzet még inkább fölerősítette a tagok sokféleségét, ugyanis az elmúlt időszakban életkortól, nemtől, családi helyzetűtől, iskolai végzettségtől, hobbi-szerű érdeklődéstől és tevékenységtől függetlenül is előtérbe kerültek olyan tényezők és témák, mint a digitális kommunikáció kényszere, az élelmiszerbeszerzési nehézség, a város-vidék kapcsolat változása, a vidéki lét felértékelődése, a helyi szezonális termékek iránti érdeklődés, vagy a globális rendszerektől való függetlenség.

További, az elemzett közösség működésére vonatkozóan pozitív változásként értelmezhető, hogy a vírushelyzet hatására megnövekedett az alternatív tanulási formák iránti igény – például tanulás az online térben, egymástól való tanulás és tanítás, információk saját kertről, növényekről, termékellátási folyamatról, a térségben és szezonálisan előforduló növénybetegségekről, kártevőkről –, ami a vírushelyzet előtt is a tagok közötti interakciók és a kapcsolódás központi eleme, motivációja volt.

Összességében a vírushelyzet hozzájárult a közösség működési elveinek, jellegének és explicit céljainak erősödéséhez azáltal, hogy egyértelműsítette azt, hogy a globális rendszerektől való függőségnek krízishelyzetben nagyon sok hátránya van, amit kizárólag lokális szintű megoldásokkal lehet ellensúlyozni. Nem utolsó sorban fontos megemlíteni az egészséges életmódot, mint az elemzett közösség működésének egyik központi elemét, amely a vírushelyzet kontextusában nem csak a globális-lokális szembenállásban, hanem egyéni és társadalmi szinten is a kiszolgáltatottságot ellensúlyozó, pozitív tényezőként tételeződik.

A kapcsolódást meghatározó tényezők a közösség tagjaival készült interjúk beszélgetések alapján

Az interjúk és informális beszélgetések és így az elemzés során is fontos szempontot képeztek a közösség tagjainak kapcsolódását ösztönző hatások, motivációk, amelyek meghatározzák a kapcsolódás szerepét és tartalmát. A narratívák elemzése alapján az 1. számú táblázat egy-egy interjúrészlet segítségével összegzi és szemlélteti a kapcsolódás motivációit, szerepét és tartalmát. A tagokkal készült interjúk és informális beszélgetések alapján a közösséghez való kapcsolódásban fontos hatásként, motivációként tételeződik a *közvetlen környezet*, vagyis az ismerősök ajánlása, amely a fizikai és a virtuális térben egyaránt működik. Több interjúalany számol be arról, hogy egy ismerős ajánlása, vagy pozitív tapasztalata motiválta a közösséghez való kapcsolódásra. Itt fontos megemlíteni a közösségi média közös érdeklődésű egyének gyors kapcsolódását elősegítő jellegét, valamint a csoport adminisztrátorának meghatározó szerepét.

Az interjúk beszélgetések alapján a csatlakozást jelentős mértékben meghatározzák és motiválják a *hasonló érdeklődésűek közösségéhez való tartozás előnyei* olyan kulcsfogalmak mentén, mint az információszerzés, kapcsolatépítés, tanulás, motiváció. Az interjúalanyok ezeket a tényezőket a közösség értékeinek tartják, amelyek fennmaradásáért érdemes plusz áldozatokat hozni, és a nehézségeket vállalni. Ehhez szorosan kapcsolódik a közösséghez való csatlakozás egyik központi motivációja, amely nem más, mint a *helyi kiskertekből származó élelmiszer és egyéb termék*

beszerzése, felajánlása. A tagok motiválásán túl e köré szerveződik a virtuális felületen történő interakciók döntő többsége. Ugyanakkor minden egyéb motiváció visszavezethető erre, vagyis elsősorban ebből indul ki.

Negyedik motivációs tényező *a környezettudatos, fenntartható, egészséges életmód kialakításának, gyakorlásának elősegítése*, ami napjainkban egy igencsak divatos szemléletmódot jelöl. Érdekes kettősség, hogy miközben ezek a kulcsfogalmak mentén egy új trendet vélünk felfedezni, székelyföldi vonatkozásban a hagyományos, önfenntartó családi gazdálkodás modelljének elemeit látjuk.

A tagok motivációival szoros összefüggésben, a tanulmányban elemzésre került a közösséghez való kapcsolódás szerepe, tartalma, vagyis az a kérdés, hogy mi az, amire a tagok a mindennapi életükhöz kapcsolódóan leginkább „használgják” ezt a „csoporthoz tartozást”, csoportot? Mi jelenti számukra a közösséghez való tartozás előnyeit?

Ebben a vonatkozásban is kulcstényezőként körvonalazódik a fentiekben már említett *termékek beszerzése és felajánlása.* A tagok többsége számára a kapcsolódás fő szerepét az jelenti, hogy a közösség által, a térségben egyedülálló módon lehetősége van a nagykereskedésben nem megtalálható, helyi, autentikus, környezetbarát módon előállított, vegyszermentes termékek, élelmiszerek beszerzésére. Tehát ha a kereslet és kínálat oldaláról vizsgáljuk az interakciókat, számszerűen sokkal több az olyan tag, aki esetében a kapcsolódás tartalmát a termékek és információk iránti érdeklődés képezi. Külön tartalomként fontos megemlíteni a termékek megosztásán és cseréjén túlmutató *információcsere*t, amely hozzájárul a közösségi tudás termelődéséhez és a társadalmi funkció erősödéséhez. Ez képezi az alapját a tagok számára fontos *kapcsolatépítésnek és egymás inspirálásának.* Bár látszólag, a virtuális interakciók alapján ez a komponens háttérbe szorul, a közösségnek több tagja „passzívan” erre a célra használja a közösségi tagságot. Annak ellenére, hogy számszerűen a közösség jelentős hányada rejtőzködik – tehát nem nyilvánosan érdeklődik a termékek iránt, nem oszt meg bejegyzéseket – több interjúalany megemlíti, hogy a virtuális felület *lehetőséget biztosít a megmutatkozásra.* Értelemszerűen ez a tartalom leginkább a termékek felajánlók esetében kerül előtérbe.

Végül, de nem utolsó sorban, több interjúalany számára fontos tartalmi tényező *a hagyományok megélése:* a megszokott, a bevált, ami működik, ami értékes. Az interjúalanyok narratíváinak elemzése alapján ez a tényező a közösség működésének egyik mozgatórugója.

1. táblázat: A kapcsolódás motivációi, szerepe és tartalma

Table 1: Motivations, role and content of the connection

A kapcsolódást ösztönző hatások, motivációk
<ul style="list-style-type: none"> - a közvetlen környezet: „ismerve őt, kezdtem a hasznát látni annak, hogy miért jó egy ilyen csoporthoz tartozni” - a hasonló érdeklődésűek közösségéhez való tartozás előnyei: „vannak emberek, akiket ennek a csoportnak a révén ismertem meg” - a helyi kiskertekből származó élelmiszer és egyéb termék beszerzése, felajánlása: „általában olyan termékek keltik fel a figyelmemet, amelyek nem szokványosak” - a környezettudatos, fenntartható, egészséges életmód kialakításának, gyakorlásának elősegítése: „az urbanizáció hatására nem foglalkozunk azzal, ami valóban táplál: azok a táplálékok, amik az én kertemben nőttek”
A közösséghez való kapcsolódás szerepe, tartalma
<ul style="list-style-type: none"> - termék beszerzés és felajánlás: “volt olyan is, hogy ott találtam terméket, mert kiírtam, hogy valakinek van-e őshonos fajta labdarózsája” - információcsere: “nekem valójában információra volt szükségem egyáltalán arról, hogy mi az, ami megterem nálunk”

- **kapcsolatépítés:** *"óriási dolog, hogy most már tudom, kitől tudok beszerezni bio vegetát, kinél találok finom paradicsom palántát, s hol, ki termel olyan zellert, ami az ő kertjébe, vegyszermentesen van termesztve..."*
- **motiváció, inspiráció:** *"egy ilyen ösztönző dolog ez, hogy ha más is foglalkozik velem, akkor én is tegyem oda magam."*
- **a megmutatkozás lehetősége:** *"ha valamiből többlet van, miért ne cserélhetném el, vagy miért ne kereshetnék abból pénzt is, ha valaki másnak épp szüksége van rá?"*
- **a hagyományok megélése:** *"...menjünk vissza azokhoz az almafajtákhoz, amelyek biztosan megteremnek itt..."*

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

A tanulmány egy virtuális és fizikai tér határán működő, a kétfajta tér elemeit egyaránt „használó” közösségben az interakciók megfigyelése, a tagokkal készített interjúk, és informális beszélgetések alapján foglalkozott rövid helyzetkép felvázolásával. Az elemzés a következőkre irányult: a szerveződést meghatározó alap tényezők – célok, szabályok, értékek és normák –, a működési feltételek COVID-19 vírushelyzet hatására történő változásai, valamint a tagok csatlakozását meghatározó tényezők.

Az eredmények alapján a közösség virtuális megjelenésének, és az általa közvetített értékeknek, normáknak és kulturális mintáknak megerősítő, identitástermelő funkciói vannak. Ez a fajta közösségi megjelenés és működés az elemzett térségben az együttműködés, közösségszerveződés új, innovatív formája, amelynek társadalomalakító és társadalomnevelő szerepe, hatása is lehet. Ennek elemzése további kutatási feladat. Az eddigi megfigyelések alapján az elemzett közösség virtuális és fizikai vonatkozásban is nagy népszerűségnek örvend, és hatással van a helyi társadalomra azáltal, hogy sok ember használja és beszél róla a mindennapokban. A siker egyik fontos tényezője lehet a modell társadalomtörténeti előzménye, illeszkedése a Csíki-medence társadalmi jellemzőihez.

A közösségszerveződési modell komponenseinek/működési feltételeinek, és azok változásának elemzése a COVID-19 vírushelyzet hatására azt jelzi, hogy a megváltozott térhasználat, kommunikáció, valamint a formális élethelyzetek és kapcsolatok számának csökkenése olyan pozitív változásokat eredményezett a jelzett közösség működésében, amelyek hosszútávon megalapozzák közvetlenül ennek, de más hasonló jellegű társadalmi gyakorlatnak a létjogosultságát is.

Az interjúk és az informális beszélgetések alapján a közösséghez való kapcsolódás négy ösztönző hatása körvonalazódott: a közvetlen környezet, a hasonló érdeklődésűek közösségéhez való tartozás előnyei, a helyi kiskertekből származó élelmiszer és egyéb termékek beszerzése, felajánlása, valamint a környezettudatos, fenntartható, egészséges életmód kialakításának, gyakorlásának elősegítése. Az eredmények továbbá a közösséghez való csatlakozás szerepe, tartalma témakörben hét kulcstényezőt jelölnek: termékek felajánlása, termékek beszerzése, információcsere, kapcsolatépítés, motiváció/inspiráció, a megmutatkozás lehetősége, valamint a hagyományok megélése.

Összességében az elemzett közösség szerveződése és működése egy sajátos társadalmi jelenség, amely miközben eltér a székelyföldi térségre jellemző közösségi megjelenési formáktól, a családi önfenntartó gazdálkodás hagyományos modelljét erősíti (felaprózott földterületek, földművelés, állattartás, önellátás, a többlet továbbadása és értékesítése, a külső tényezőkkel szembeni kiszolgáltatottság mérsékelése), illetve a térségi agrárinnovációs folyamatokkal összefüggésben az agrárszereplők önmeghatározási és társadalmi beágyazódást megalapozó kezdeményezéseinek egy sajátos formájának tekinthető.

A székelyföldi térségben az információs technológia elterjedésével párhuzamosan megjelenő új közösségek és közösségi megjelenési formák, valamint azok társadalmi szerepének elemzése fontos kutatási feladat és további kutatási irány lehet. Rurális térségek szempontjából előtérbe

kerülnek azok a szakmai kérdések, amelyek a globális hatásokra bekövetkező egyéni, családi és a lokális társadalom egészét érintő válaszokkal, reakciókkal foglalkoznak. A tanulmány alapját képező kutatás egy kisléptékű, feltáró jellegű kutatás, amely nem adhat választ ezekre a kérdésekre, de további elemzések alapját képezheti.

Ez az új községe-szerveződési forma rurális térségben, a virtuális és a fizikai tér, a tradicionális és a modern határán ragadható meg, és az endogén vidékfejlesztési paradigma alapján versenyképességi tényezőt jelent.

Irodalomjegyzék

- ALMSTEDT, Å. – BROUDER, P. – KARLSSON, S. – LUNDMARK, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4. 297-306. <https://doi.org/10.2478/euco-2014-0016>
- AVASTHY, D. – RAY, A. K. – DEB, R. (2013): Women informal economy: its characteristics and legitimacy in the intergenerational context. *Cuadernos Hispanoamericanos de Psicología*, 13(1). 4-12.
- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (2013): *Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. (2019a): Székelyföld – társadalomtudományi megközelítések. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat*. 8.2. 3-16. <https://doi.org/10.18392/metsz/2019/2/1>
- BIRÓ A. Z. (2019b): Fiatal agrárvállalkozók – társadalmi innováció. *Korunk*. XXX/10. 29-32.
- BIRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 22.10.77–93 <https://doi.org/10.2478/aussoc-2020-0004>
- BURT, R. S. (2000): The network structure of social capital. *Research in Organizational Behaviour*. 22. 345-423. [http://dx.doi.org/10.1016/S0191-3085\(00\)22009-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0191-3085(00)22009-1)
- CHEN, Y. C. – CHEN, M. N. (2020): Social Trust and Open Innovation in an Informal Economy: The Emergence of Shenzhen Mobile Phone Industry. *Sustainability* 12(3): 775. <https://doi.org/10.3390/su12030775>
- GENNAI-SCHOTT, S. – SABBATINI, T. – RIZZO, D. – MARRACCINI, E. (2020): Who Remains When Professional Farmers Give up? Some Insights on Hobby Farming in an Olive Groves-Oriented Terraced Mediterranean Area. *Land*. 9/5.168. <https://doi.org/10.3390/land9050168>
- HOLLOWAY, L. (2002): Smallholding, Hobby-Farming, and Commercial Farming: Ethical Identities and the Production of Farming Spaces. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 34/11. 2055-2070. <https://doi.org/10.1068/a34261>
- HUNTER, G. M. – STOCKDALE, R. (2012): A Framework for Analyzing Online Communities: Sponsor and Member Value Proposition. *International Journal of Sociotechnology and Knowledge Development* 2/3. 11–25.
- KAM (1999): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2004): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2011): *Székelyföldi háztartásvizsgálat*. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.
- KAM (2013): *Családok a székelyföldi térségben. Identitás, jövőkép, társadalmi beágyazottság*. Székelyföld Fejlesztési Intézet – KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

- LÉGMÁN A. (2012): Községképek. Kovách Imre - Dupcsik Csaba - P.Tóth Tamás - Takács Judit (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Budapest: MTA-TKSZI – Argumentum. 357-369.
- LONGSTAFF, P. H. – ARMSTRONG, N. J. – PERRIN, K. – PARKER, W. M. – HIDEK. M. A. (2010): Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment. *Homeland Security Affairs*. 6/3. 1–23.
- OLÁH S. (2016): A „KIS MAGYAR VILÁG”, 1940-1944. Társadalmi és gazdasági átalakulás. In: Bárdi, N. – Pál, J. (szerk.): *Székelyföld története. III. kötet*. Székelyudvarhely: MTA BTK-EME-HRM.
- PHILLS, Jr., J. A. – DEIGLMEIER, K. – MILLER, D.T. (2008): Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*, 6(4). 34–43.
<https://doi.org/10.48558/gbjy-gj47>
- PLOEG, J. D. – YE, J. – SCHNEIDER, S. (2015): Rural Development: Actors and Practices. *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17-30.
<https://doi.org/10.1108/S1057-192220150000022001>
- POWER, G. A. (2010): Ecosystem services and agriculture: tradeoffs and synergies. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 365, 2959–2971.
<https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0143>
- SÁROSI-BLÁGA Á. (2019): Hogyan határozzák meg önmagukat a székelyföldi térség fiatal gazdái? *Korunk*. XXX/10. 33-37.
- SUTHERLAND, L. A. (2019): Finding ‘Hobby’ Farmers: A ‘Parish Study’ Methodology for Qualitative Research. *Sociologia Ruralis*, 60/1. 129-150.
<https://doi.org/10.1111/soru.12262>
- TÓTH-KASZÁS N. – KELLER K. – ERNSZT I. – PÉTER E. (2017): Helyi termék: biztos megélhetés vagy keresetkiegészítés? *Gazdálkodás*, 61(4). 335-354.
- WIESINGER, G. (2007): The Importance of Social Capital in Rural Development, Networking and Decision-Making in Rural Areas. *Revue de Géographie Alpine* 4(95-4).
<https://doi.org/10.4000/rga.354>
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31 (4). 485–507.
<https://doi.org/10.1177/0309132507079503>
- VORLEY, B. (2013): *Meeting small-scale farmers in their markets: Understanding and improving the institutions and governance of informal agrifood trade*, London/The Hague/La Paz: IIED/HIVOS/Mainumby.
- WEBB, J. W. – TIHANYI, L. – IRELAND, R. D. – SIRMON, D. G. (2009): You Say Illegal, I Say Legitimate: Entrepreneurship in the Informal Economy. *The Academy of Management Review*, 34(3). <https://doi.org/10.5465/amr.2009.40632826>
- WILLIAMS, C. – KRASNIQI, B. (2018): Explaining informal sector entrepreneurship in Kosovo: an institutionalist perspective. *Journal of Developmental Entrepreneurship* 23(02).
<https://doi.org/10.1142/S1084946718500115>.

Kovács Judit-Tünde

Agrárvállalkozások létrehozását és működését meghatározó külső tényezők

A székelyföldi térség innovatív agrárvállalkozásai bizonyos mértékben betagozódnak abba a társadalmi és térbeli dimenzióba, amelyben létrejönnek és tevékenységük által többletet visznek a ruralitásba. Ez a folyamat az agrárvállalkozók közvetlen környezetében rendelkezésre álló belső, helyi erőforrások és különböző globális, külső hatások eredményeként alakul ki. A családi kontextushoz képest külsőnek tekinthető a külföldön szerzett tapasztalat, a térségben korábban létező innovatív gyakorlat átvétele, a képzési programokon való részvétel, a támogatási források felhasználása, a térségi szakember segítségének igénybevétele, valamint az intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás. A tanulmányban harminchárom térségi agrárvállalkozóval készített interjú szövegeiben azonosítom és vizsgálom ezt a hat típust.

*Kulcsszavak: Székelyföld, agrárinnováció, vidékfejlesztés, külső hatás
JEL-kód: Q12*

External factors defining the establishment and activity of agricultural enterprises

Innovative agricultural enterprises in the Szekler region are to a certain extent embedded in the social and spatial dimension in which they are emerging and bring added value to rurality through their activities. This process is the result of the combination of internal, local resources available to agricultural entrepreneurs in their close environment and various global, external factors. In relation to the familial context, experience gained abroad, the adoption of innovative practices previously existing in the region, participation in training programmes, access to funding, the assistance of regional specialists and prior knowledge acquired in the institutional system can be considered external. In this study, I identify and examine these six types of external factors in the interviews made with thirty-three agricultural entrepreneurs in the region.

Keywords: Szeklerland, agricultural innovation, rural development, external impact
JEL-code: Q12

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.23>

Bevezetés

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a székelyföldi térség kisméretű, újszerű agrárjellegű vállalkozásainak kiépülési folyamatában milyen alkotóelemek kerülnek felhasználásra. Ez a megközelítés a vidéki térségek vállalkozásainak elemzésével foglalkozó megközelítések köréből a kontextuális fordulathoz kapcsolódik (Welter 2011, Korsgaard és Anderson 2015, McKeever és társai 2014). Ennek a megközelítésnek a képviselői a vállalkozást olyan folyamatként értelmezik, amely négy dimenzió alkotóelemeit hasznosíthatja a kiépülés és a működés során: az üzleti, a társadalmi, az intézményi és térbeli dimenzió elemeit (Welter 2011). Tekintettel arra, hogy a vidéki térség adottságai mind a négy dimenzió tekintetében eltérnek az urbanizált, fejlett gazdasággal rendelkező térség adottságaitól, a vidéki térségben szerveződő vállalkozások építkezési folyamata is másként alakul. A vidéki kontextus adottságaiból következik az, hogy az ilyen térségben szerveződő vállalkozások – a térségen belüli adottságok beépítése mellett – jelentős mértékben hasznosíthatnak külső alkotóelemeket is. A belső és a külső elemek összekapcsolódása (interferenciája) fontos mozzanat abban a tekintetben, hogy ezáltal a kiépülő vállalkozások – a vidéki kontextushoz viszonyítva – valamilyen „többletet” adnak hozzá a gyengén fejlett vidéki térséghez (Pato 2020) ez a többlet lehet új termék, szolgáltatás, technológiai

eljárás vagy működési modell. Ennek a többletnek a révén a vidéki vállalkozások a vidéki tér részévé válnak, beágyazódnak a vidéki térség társadalmi, gazdasági környezetébe. Térségi innovatív szerepük egyfelől ezeknek a többletnek az előállításához, másfelől pedig működési modelljeik társadalmi beágyazódásához köthető (Müller és Korsgaard 2018).

Az innovatív rurális vállalkozások gyakorlata vidéki térségenként nagyon eltérő lehet abból adódóan, hogy a szóban forgó vidéki térség milyen adottságokkal rendelkezik, a vállalkozók milyen belső adottságokat használnak fel vállalkozásaik kialakítása és működtetése során, illetve milyen külső alkotóelemekhez fordulnak. Az elemzésben arra teszek kísérletet, hogy a székelyföldi térség innovatív agrár vállalkozóival folytatott interjúsorozat anyagai alapján a külső tényezőket azonosítsam.

Az elemzés aktualitását egyfelől az adja, hogy a vizsgált térségben a 2000-es évek elejétől folyamatosan gyarapszik az olyan kisméretű agrárjellegű kezdeményezések és vállalkozások száma, amelyek az előállított termékek, az alkalmazott termelési technológiák, vagy a vállalkozás menedzsmentje tekintetében lényeges mértékben eltérnek a térségi agrártermelésre hagyományosan jellemző önfenntartó családi gazdálkodási modelltől, ennek folyományaként a térségi agrárgazdaság kontextusában innovációnak minősülnek. Az ezzel a jelenségkörrel 2011-től rendszeresen foglalkozó kutatási program tanulmányai (például Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021) ezeket a kezdeményezéseket – a térségi kontextushoz viszonyítva – vidéki innovációs folyamatként kezelik és elemzik, jelen kutatás ehhez a szakmai programhoz illeszkedik.²

A téma elemzésének térségi aktualitása mellett szól továbbá az a tény is, hogy elemzésünk szerint (Bíró és Kovács in press) az „új vidékfejlesztési paradigma” névvel jelölt (OECD 2006) globális jellegű folyamat, – amely a vidéki térségek felértékelődéséhez, az endogén adottságok hasznosításához, az úgynevezett poszt-produktivista fordulathoz vezetett (Almstedt és társai 2014, Shucksmith 2010, Murdoch, 2000, van der Ploeg és társai 2000, Woods 2007) – ebben a térségben is egyre fokozódó mértékben érezteti a hatását. A van der Ploeg és munkatársai által megjelölt öt dimenzió mindegyikében (az agrárium reakciója az új társadalmi igényekre és elvárásokra, új együttműködési formák kialakulása, az egyéni háztartások szerepének előtérbe kerülése, a termelők körének diverzifikálódása, szakpolitikák és programok megjelenése (van der Ploeg és társai 2000:392-394) kimutatható ennek a soktényezős, többszereplős, komplex folyamatnak a hatása, és az tapasztalható, hogy a külső hatások és a térségi társadalmi-gazdasági kontextus találkozási felületei mentén, a külső és belső hatások interferenciája során termelődnek ki azok a térségi agrár-vállalkozói gyakorlatok, amelyek ebben a vidéki közegben társadalmi innovációként értelmezhetők. Ennek a folyamatnak az egyre növekvő térségi szerepe is olyan tényező, amely szükségessé teszi a külső hatások elemzésének napirendre vételét (Bíró 2019). Nem utolsó sorban pedig utalni szeretnék arra, hogy az agrárjellegű térségi tudáskontextus szerkezetével és működési modelljeivel foglalkozó tanulmánykötet (Bíró és Magyar 2020) anyagai is felhívják a figyelmet – elsősorban a szakmai ismeretek szerzése terén – a külső hatások térségi szerepének fontosságára. Az innovatív agrár-vállalkozások szerveződése és működése kapcsán első alkalommal 2017-ben foglalkoztam kisebb mintán (19 interjú elemzése), feltáró jelleggel a térségi kontextushoz sorolható és a külsőként megjelölhető alkotóelemek azonosításával (Kovács 2017, 2018), elsősorban a vállalkozások tervezésének és indításának körülményeire összpontosítva. Térségi kontextushoz tartozó (belső) elemnek/hatásnak tekintetem azokat a tényezőket, amelyek az interjúalanyok közvetlen környezetében találhatóak és ösztönző szerepük van a vállalkozás elindításában, működtetésében. Ide sorolhatóak az olyan vagyonelemek, humán erőforrások és tudáskészletek, melyek ebben a térségben, a vállalkozó közvetlen környezetében állnak a rendelkezésre, és amelyek köréből saját elképzeléseik és igényeik szerint szabadon válogathatnak. A külső tényezők definiálásában figyelembe kell venni annak a helyi gazdálkodási gyakorlatnak, illetve az ahhoz kapcsolódó mentalitásnak és magatartási modellnek a jellemzőit, amely a – napjainkban is domináns – hagyományos önfenntartó családi gazdálkodásra jellemző. Külsőnek

² A kutatási program kiadványait lásd: www.pahru.ro

tekinthető egy alkotóelem vagy hatás abban az értelemben, hogy a domináns gazdálkodási tudáshoz (tacit és explicit tudáshoz) és gyakorlathoz viszonyítva újdonságot, mást, szokatlant jelent. Változást jelent vagy a változás lehetőségét hordozza. Külsőnek tekinthetők a vállalkozás indításának és működtetésének minden olyan komponensei, amelyek (1.) nem tartoznak a térségre jellemző hagyományos, önfenntartó családi gazdálkodási modellhez és (2.) amelyek ugyanakkor túlmutatnak azon a családi gazdaság kontextuson, amelyben az interjúalany szocializálódott. Az ilyen külsőként értelmezett és értékelt komponensek származhatnak a térségen kívülről (példa erre a más országban, más térségben szerzett tudás vagy tapasztalat, a szakmai anyagokban vagy a médiafelületeken (internet, TV, rádió, újság) szerzett ismeret. De külsőnek minősül az olyan komponens is (tudás vagy gyakorlat), amelyet korábban már valaki más behozott ebbe a térségbe, de még nem terjedt el, nem vált elfogadottá. A külső elem fontos összetevője nem a távoli eredet, hanem az általa hordozott változás (innováció), illetve egyes esetekben még csak a változás lehetősége. Minden ilyen külső elem megjelenése kihívást jelent a domináns térségi gazdálkodási gyakorlat és szemlélet számára. Ennek a gazdálkodási szemléletnek az ereje, meghatározó társadalmi szerepe nem csupán abból táplálkozik, hogy a szétaprózott földbirtokra alapozó holisztikus és önfenntartó családi gazdálkodásnak ebben a térségben sok évtizedes hagyományja van, hanem abból is, hogy ez a gazdálkodási gyakorlat a térsz-ek felszámolását követően, az 1990-es évek közepétől rehabilitálódott, újjászerveződött, újra széleskörű társadalmi legitimitást nyert (Laki és Biró 2001). Az innovatív agrár-vállalkozásokat ösztönző külső hatások erre a fogadó kontextusra vetítődtek rá, újdonságukat, innovációs szerepüket az ettől a fogadó közegetől való eltérésük generálja.

Terep és módszer

A székelyföldi térségre napjainkban háromféle gazdálkodási modell jellemző. A domináns modell a családi léptékű hagyományos gazdálkodás, amelyre a több darabból álló kisméretű földbirtok, a családtagok munkaerőreje való alapozás, a holisztikus jelleg (minden termékből egy kevés), a pénzkiváltásra való törekvés, a szinten tartás igénye, az üzleti modell elemeinek a teljes hiánya jellemző. Ilyen gazdálkodási gyakorlatot a térségi háztartások több mint fele (a városi lakosságot is beleértve) folytat valamilyen formában és mértékben. Az üzemszerűen működő farmok jelentik a térségre jellemző második gazdálkodási modellt. Ezek száma azonban egyelőre nagyon kevés (Biró 2019).

A kisméretű, sok esetben kísérleti jellegű innovatív vállalkozások – ezek a 2000-es évek elejétől kezdtek gyarapodni a térségben – újszerű megoldásokat ültetnek gyakorlatba, eltérnek a térségre jellemző gazdálkodási formáktól. Az innovatív gazdák a térségre korábban egyáltalán nem jellemző növények termesztésével (energiafűz, szalmavirág, francia dió, homoktövis) és állatok tenyésztésével (magyar szürkemarha, csinesilla, fajnyulak, francia dió, homoktövis) és állatok tenyésztésével (magyar szürkemarha, csinesilla, fajnyulak, skót húsmarha, csiga, giliszta) foglalkoznak, vállalkozásukban gyakran a külföldi technológia és új, fenntartható, környezettudatos szemléletmódot érvényesül (Biró és Magyar 2014). Erre a harmadik csoportra jellemző a belső és a külső komponenseknek a vállalkozási folyamatba való beépítése. Az innovatív vállalkozások közvetlen környezetéből származó belső komponensek szerepével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy tapasztalataink szerint nem oppozícióban állnak a külső komponensekkel, hanem inkább olyan „készletként” működnek, amelyeket a külső komponensekkel való kapcsolat „kelt életre”, hoz be tényleges a vállalkozásépítés és működtetés folyamatába. Részben tehát fogadó felületként, kontextusként működnek. Az itt következő, korábban végezett elemzésből származó (Kovács 2018) rövid összefoglaló jelzi azt, hogy az elemzett agrár-vállalkozások sokféle elemet hasznosíthatnak a rendelkezésükre álló térségi kontextusból, és a külső hatások/elemek számbavétele során tekintettel kell lenni arra, hogy a külső elemek mellett a belső elemek szerepe is jelentős.

A belső elemek halmazába azokat a meglévő adottságok sorolhatók, amelyek az interjúalanyok rendelkezésére álltak a vállalkozásuk elindításakor, például a szülőktől, nagyszülőktől örökölt földterület, épület, mezőgazdasági gép, a családi munkaerő, mint a vállalkozás működtetéséhez

szükséges humánerőforrás, a gazdálkodással kapcsolatos már meglévő tapasztalat és tudás, illetve a mezőgazdasági tevékenység iránt való elköteleződés. Az agrárvállalkozók szabadon döntenek arról, hogy az imént felsorolt elemek közül melyeket használják fel és milyen módon építik be azokat a gazdaságukba.

A belső tényezők egyik csoportját a *gazdasági tőke* képezi, ide tartoznak a földterületek, birtokok, mezőgazdasági gépek, állatállomány, ingatlanok, legtöbb esetben ezek régi családi házat vagy istállót jelentenek és öröklés vagy használatra való átengedés révén kerültek az interjúalanyok tulajdonába. A meglévő földeken korábban a szülők, nagyszülők folytattak hagyományos háztáji gazdálkodást, az interjúalanyok számára magától értetődő, hogy ezeket a területeket nem hagyják parlagon, csak másként művelik meg. Például ahol korábban a szülők krumplit termesztettek, ott a fiatal gazda gyógynövényeket ültetett, a terület ugyanaz maradt, csupán egy funkcióváltás történt.

A belső tényezőkhöz sorolható a *családi tőke is*, mint rendelkezésre álló erőforrás. Az újszerű vállalkozások mögött esetenként nem egy személy, hanem egy egész család áll. De beépíthető a vállalkozás menetébe a rokonság, vagy akár a szomszédság szakértelme vagy munkaereje is. Például a pályázati elszámolást, a vele járó papírmunkát a családtagok végzik, míg ismerősök besegítenek a könyvelésbe, alkalmanként egyéb tevékenységekbe. Nem szerződéses, hanem bizalmi viszonyokon alapuló kapcsolatrendszer hasznosításáról van szó, az együttműködés számára a garanciát a vérségi, szociális vagy területiális kapcsolat jelenti.

Szintén belső elem a szülőktől, nagyszülőktől örökölt hagyományos gazdálkodási modellből származó *személyes tudás és tapasztalat*, melyet olykor velük született adottságként fogalmazzuk meg az interjúalanyok. Az agrárvállalkozók gyermekkorukban részt vettek a család mezőgazdasági tevékenységében, ahol olyan gyakorlatot sajátítottak el, amely hasznosítható számukra. Ide sorolható komponens a mezőgazdaság iránti elköteleződés, az állatok vagy a föld szeretete, az agrárjellegű munkavégzés kedvelése (Kovács 2018).

A *külső hatások elemzéséhez* harminchárom agrárvállalkozóval készített interjú szövegeit dolgoztam fel. Az interjúk a csíkszeredai székhelyű Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány által kezdeményezett és támogatott térségi agrárinnovációs kutatási programsorozat keretében készültek. A nyolc évet felölelő kutatássorozatból két évet választottam ki, az interjúk, amelyek készítésében én is részt vettem³, 2016-ban, illetve 2017-ben kerültek publikálásra Biró Zoltán és Magyar Ferenc szerkesztésében: *Agrárinnováció – térségi esély Fiatal gazdák a székelyföldi térségben*, valamint *A generációváltás esélyei agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben* címmel.

A kutatásban többszintű, kvalitatív adatgyűjtésre került sor: a félig strukturált interjúk elemzését segítik azok az esettanulmányok, informális megfigyelések és a téma szempontjából releváns további dokumentumelemzések, amelyek a vállalkozók mikroszintű tevékenységeinek és a térségi kontextus szintjének, valamint a két szint közötti kölcsönhatásnak a feltárására irányultak (Glaser és Straus 1967, Miles és Huberman 1994, Yin 2009).

A jelen tanulmányban elemzett harminchárom interjú esetében az énről szóló narratívákat egyetlen szövegekpuszként kezeltem. Gergen-Gergen (1984) szerint az ilyen narratívákat események irányítják, és inkább tekinthetők társadalmi – értékelő, összegző –, mint egyéni folyamatoknak.

Egy elemzési dimenziókat és az azokhoz kapcsolódó általános és specifikus kulcsfogalmakat tartalmazó elemzési rács segítségével kivonatoltam azokat a szövegrészeket, amelyek explicit vagy implicit módon külső hatás tényét jelezték vagy azokra utaltak. Az ily módon azonosított 260 szövegegységet tartalmi elemek szerint csoportosítottam és elemeztem az alábbiak szerint:

³ A kutatási programmal és a kutatás módszertanával kapcsolatos információkat részletesebben lásd a program publikációiban (Biró és Magyar 2016, 2017).

1. Külső/távoli helyeken szerzett személyes tapasztalat vagy megfigyelés során szerzett ismeret, alkalmi/eseti benyomás. Ennek három alapformája gyakori: (a.) személyes tapasztalat, (b.) digitális felület vagy szakirodalmi anyag, illetve (c.) külföldről származó, a vállalkozásba beépített konkrét technológia, behozott állatállomány.
2. A térségen belül már működő innovatív gyakorlat vagy tudás átvétele, multiplikálása, az erre történő ráerősítés;
3. A vállalkozás indításához vagy működtetésének időszakához kapcsolódó, képzési programokon szerzett tudás (tanfolyam, alkalmi képzés, konferencia, szakmai fórum)
4. Támogatási források, pályázatok, banki hitelek igénybevétele, azok ösztönző szerepe
5. Térségi szakember tudásának igénybevétele (állatorvos, könyvelő stb.)
6. Intézményes oktatási rendszerben szerzett előzetes szakmai tudás (középfokú szakmai képzés, egyetemi képzés).

Külső hatások, összetevők a vállalkozásokban

Tanulmányom elemzési részében a székelyföldi térség kisméretű, újszerű agrárvállalkozásainak kiépülési folyamatában a vállalkozó egyéni, valamint közvetlen családjának erőforrásaihoz képest külsőként értelmezhető alkotóelemek hat típusának bemutatására kerül sor: (1) külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret, (2) a térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele, (3) képzési programok, (4) támogatási források, (5) térségi szakember segítségének igénybevétele, (6) intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás.

1. Külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret

Az elemzett anyagban hetvenhét szövegrészben történik megjelölés vagy utalás olyan tudásra, tapasztalatra, eszközökre, amelyeket a térségen kívülről szerzett az agrárvállalkozó. Az említések skálája rendkívül széles, ugyanakkor rendkívül sokfélék azok a helyzetek, alkalmak, események is amelyekben személyes tapasztalatszerzésre sor került. Akár személyes vagy csoportos külföldi útról, technológia megismeréséről, eszköz beszerzéséről vagy digitális felületen való tájékozódásáról legyen is szó, a hangsúly mindig a megfigyelő személyes én előtérbe helyezésén van. Az egyes szám első személynek ez a nagyon hangsúlyos előtérbe hozása a tapasztalat és tudásszerzés egyediesített, individuális voltára, a személyes érdemre, igyekezetre, a személyesen elért eredményre hívja fel a figyelmet. További gyakori összetevője a megfigyelési, tudásszerzési helyzetnek az alkalmi jelleg, az esetlegesség, a véletlenszerűség. Ennek a két alkotóelemnek (személyesség, alkalmi jellege) a gyakori jelenléte összefüggésben lehet azzal, hogy a térségi innovatív agrárvállalkozások létrejöttük után szigetszerűen, pontszerűen működnek, a hálózatokba való kapcsolódásuk ritkán tapasztalható, vagy ha jelen van, akkor csekély mértékű. Az interjúanyagok tanulsága szerint az indulást megelőző tudás és tapasztalatszerzés gyakorlata mintegy előrevetíti az önállóságra, egyediségre alapozó későbbi működési modellt. A külső helyen szerzett ismeret, tapasztalat három formája (terepen szerzett személyes, digitális felületen szerzett tapasztalat, technológia megtanulása vagy eszköz beszerzése) egyenlően, körülbelül egyharmad-egyharmad arányban fordul elő az interjúanyagokban, az alábbiakban röviden összefoglalom az ezzel kapcsolatos megfigyeléseimet.

1.1.

Személyes tapasztalat, benyomás, megfigyelés során szerzett ismeret. Ide tartoznak a magán úton megszervezett farmlátogatások, kiállításokon való részvételek, nyugati országokban mezőgazdaság területén szerzett munkatapasztalat, eszmecserék, ahonnan az agrárvállalkozó a rendelkezésére álló, már meglévő térségi tudáshalmazhoz képest új nézeteket, technológiát, szemléletet ismer meg. Elsősorban nyugat-európai országokban szerzett tapasztalatokat jelölnek meg az interjúalanyok, mint például Magyarország, Németország, Svájc, Anglia, Franciaország, ahol farmokon, mezőgazdasági ágazatokban, agroturisztikai panziókban dolgoztak és a hosszabb

ideig tartó ottlétük során sajátítottak el egy, abban az országban már jól működő modellt, tehát már dolgoztak abban az ágazatban, amelyet meg szerettek volna itthon honosítani. A tapasztalatszerzés további módja az alkalmi, eseti, személyes, bizalmi jellegű ismeretszerzés, például egy farm vagy ültetvény egyszeri, célirányos meglátogatása, ez egyéni úton szervezett és rövid időtartamú tájékozódás. Egyes esetekben az agrárvállalkozó előzetesen felkészül a látogatásra, amelyet saját maga tervez meg, tudja, hogy kihez megy és milyen szándékkal, kérdésekkel: „*Elmentem Ploiesti-re és egy bácsikához, aki azt mondta, hogy ők diót termelnek s dióültetvényeket csinálnak, s hogy ők csemetéket adnak el, s elmentem, hogy nézzem meg, lássak csodát. (...) Elmentem Vranceaba, utána Iaşiba...*”. Az ismeretszerzés viszont lehet véletlenszerű is: „*Az ötlet onnan jött, hogy elmentünk Magyarországra, ugyanis a feleségem unokatestvérei ott laknak Cegléden. Ők vitték a gyümölcsöt a gyümölcsfeldolgozóba, így mi is elmentünk, hogy nézzük meg. Ott nekem nagyon megtetszett az a zsongás, ami a feldolgozóban volt, mikor hozták a gyümölcsöt. S akkor elhatároztuk, hogy itthon ugyanezt megcsináljuk*”.

A tudásszerzés további formája az olyan eseményeken való részvétel, ahol az ágazat több szereplője is találkozik, ezek lehetnek a térségen kívüli kiállítások, eszmecsere, szakmai utak, de külföldön élő szakemberekkel történő kapcsolattartás is: „*Tavaly nyáron is a profi mérészekkel mentünk kirándulni, és többek között azért is, mert Toszkána vidéke volt, hogy ott volt lehetőség két méhészetet meglátogatni*”. Az interjúalanyok szerint ezek az események több szempontból is hasznosak, egyrészt szakmai szempontok miatt látogatnak el mintagazdaságokba, ahol sikeres agrárgyakorlat zajlik, másrészt helyi érdekeltségű gazdák csoportosan utaznak el, ez egy újabb lehetőséget biztosít a párbeszédre, a szempontok és szemléletek megvitatására.

1.2.

Internet, szakkönyv, média. A vállalkozás megalapozásához vagy működtetéséhez szükséges információkat sok esetben szakkönyvekből, világhálóról, fórumokról szerzi be az interjúalany: „*A csincsilákról még ezelőtt 20 éve olvashattunk volt internetről, ami egy könyv formájában terjedt, és már akkor gondolkodtunk kisállatokkal, de akkor nem próbáltuk meg. Most már itthon könyveink is vannak*”. A térségből hiányzó, a gazdaság működtetéséhez szükséges tudást, gyakorlatot különböző szakkönyvekből, vagy a világhálóról hozzák be, ez azonban nem programszerű, hanem alkalmi, eseti tudásszerzés. Ez a véletlenszerű ismeretszerzés formálisnak, személytelennek tekinthető olyan szempontból, hogy nincs visszacsatolási lehetőség, az egyéni, specifikus kérdésekre nem biztos, hogy megtalálják a választ. Véletlenszerű az is, hogy milyen digitális felületekre bukkanak rá. Az információk pedig lehetnek ellentmondásosak, egyes források megbízhatósága nem garantált: „*Nagyon sok konkrét leírás van a Wikipédián például. Most szeretnék tárkonyt termesztani ecetnek. Ha beírod, hogy tárkonytermesztés, annyi szakszöveg jön elő, hogy nem is érted.*”

1.3.

Termékek, gépsorok vagy állatállomány behozása a térségbe. Az innovatív agrárvállalkozók kísérleteznek a térségre nem jellemző állatfajták tenyésztésével, ilyen a Hortobágyról hozott szürkemarha, a csincsilla, a skót fajta húsmarha, Hunyadról vásárolt fajtyúk, külföldi méhanyák: „*A cégnek most van jelenleg 200 darab húsmarhája, amelyből 140 darab aberdeen angus, skót fajta húsmarha és 60 darab limousin, ilyen keresztezett limousin angussal, próbáljuk a limousin terméket angus bikával fedezni, mivelhogy jobb az eladás és jobb a súlygyarapodás is a borjaknál. Szében melletti svájci cégtől vásároltam 35 piros és fekete változatú angus üszőt és egy tenyészbikát*”. A régióban nem őshonos növényfajták termesztésére példa a svéd energiafűz, a homoktövis, a moldvai diócsemeték. A rurális térségben szintén a nyugati technológiát honosítják meg egy-egy gépsor importálásával és működtetésével: „*A gépgyártótól személyesen hoztuk el a gépet Ausztriából, és sok mindent elmondott, sok mindent megmutatott személyesen...*”. A nyugati technológia meghonosítását, az eszköz- vagy állatvásárlást megelőzi egy keresési folyamat. Először meg kell találni azt a gépsort vagy állatot, illetve növényt, amelyet honosítani szeretne az interjúalany, ezt követi a kapcsolatfelvétel, a személyes megkeresés, ami lehet egyszeri találkozás

vagy tartós kapcsolat, később következik az üzletkötés és a szállítás lebonyolítása. Például aki egy nemesítőtől vásárol homoktövis töveket, az vele együtt a termesztési technológiát is behozza a térségbe. Minden nem őshonos állat tenyésztése és növény termesztése során a gondozásukkal járó tudást is importálják az innovatív gazdák.

2. A térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele

A második csoportba sorolt hetvenegy kijelentés a térségen belül már létező, működő innovatív gyakorlat vagy tudás átvételével, annak sokszorosításával és az innovatív folyamatokra való rásegítéssel kapcsolatos. Az elemzett szövegek alapján két típusú kapcsolat és eljárás mód alakult ki ezen a téren.

Megfigyelhető, hogy az innovatív agrár vállalkozások sok esetben a térségben már megjelent innovációs kezdeményezést követik. Ilyenekből kevés van, ezért ezeket meg kell keresni, helyszíni tapasztalatra, személyes kapcsolat kialakítására van szükség. Ugyanolyan személyes, eseti jellegű tapasztalatszerzési gyakorlat működik ebben az esetben, mint a fentiekben ismertetett külföldi tájékozódás esetében: „... megkerestük az illetőt, elmentünk, megnéztük, milyen egy kezdti ültetvény, tanácsokat kértünk tőle, például a homoktövisvel kapcsolatban elmentünk Kovásznára, itt közel van egy fiatalember”. A már működő minta átvételére irányuló személyes jellegű kapcsolat lehet egyszeri találkozási, tapasztalatszerzési alkalom, de kialakulhat tartós kapcsolat, tudásmegosztás is. Ebből kialakulhat két vállalkozó között tartós kapcsolat vagy későbbi együttműködés is: „Van egy gazda Béla falván, neki a felesége a barátnőm is nekem, és állandóan eszmecsere-t tartunk, hogy ezt én úgy csináltam, ez nekem bejött”. Az ilyen együttműködés lehet komplementer jellegű is, így például a szalmavirágot termesztő interjúalany legnagyobb felvásárlója egy virágkereskedő, a bizalmas kapcsolat ebben az esetben is sok személyes tartalmat hordoz: „... egy csíkszeredai rózsatermesztő minden évben jön, tudja, hogy mennyi staticám van és viszi is el, ő biztatott, hogy tegyek nagyon sokat, korlátlan mennyiségben el fogja vinni”.

Az innovációk térségen belüli átadásának másik formája sokkal ritkábban fordul elő, működési formája kezdetleges, kevés agrár vállalkozót érint. Ez a hálózati jellegű információ megosztás egy-egy térségen belül és egy-egy ágazaton belül. Kis létszámú, informális, zárt körben alakulhat is, jellemző példa a méhészek tapasztalatszerzése. A hasonló tevékenységet folytató gazdák alkalmi jelleggel, nem szervezett formában tapasztalatot, terméket, magokat cserélnek. Vásárok esetén eladási árakat egyeztetnek. Ritkább esetben az is előfordul, hogy csoportos találkozó formájában megismerik egymás gyakorlatát, információkat osztanak meg egymással. „Szerzek kollégáktól, tehát más gazdálkodóktól sok információt. Egymás között megosztjuk a problémákat, tapasztalatokat” – mondja az egyik interjúalany. Az ilyen kijelentések azonban elsősorban kétszereplős, bizalmi jellegű kapcsolatokra utalnak, és csak ritkább esetben csoportos, hálózati jellegű információ megosztásra. A térségi agrárinnováció szereplői egyelőre túl kevesen vannak ahhoz, hogy tartós, rendszeres helyi „pezsgés” (a „local buzz” fontosságával kapcsolatban lásd: Bathelt és társai, 2004) induljon be. Részben kivételt a méhészek és a ribizli termesztők képeznek, akiknek a létszáma ma már egy-egy kisebb térségen belül is jelentősebb. A térségi, helyi „pezsgést” szövetkezeti formák, egyesületi szerveződések, vásárok is ösztönözhetik, azonban ezeknek a térségi működése egyelőre csak formális lehetőséget, keretet jelent a hálózatosodáshoz, hiányoznak azok a konkrét programok, amelyek ezeken a kereteken belül az agrár vállalkozókat összekapcsolnák.

3. Képzési programok

Jelentős mennyiségű, ötvennégy szövegrész utal a vállalkozás működésével egyidőben szerzett szakmai tudásszerzésre képzési programok, tanfolyamok, konferenciák, szakmai fórumok keretében. A térségben a rövid távú, célirányos képzési programokból jelentős mennyiségű kínálat van. Ezek igénybevétele a tudásszerzés mellett kétféle gyakorlati célt is szolgálhat, és ezekre az interjúalanyok sok esetben utalnak is. A térségben olyan program is indult, amely néhány hónapos

időtartamban svájci, ausztriai tartózkodást tett lehetővé, amelynek keretében a munkavégzés és a tanulás/tapasztalatszerzés szervezett formában volt. A programokba való belépést a szervezők nem egy esetben előzetes helyi tanulási programban való részvételhez kötötték. Gyakorlati célt szolgált az olyan tanfolyamvégzés is, amely a vállalkozás indításához vagy a pályázatokon való részvételhez szükséges bizonylat (a tervezett tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó szakmai végzettséget igazoló diploma) megszerzését szolgálta: „*Az egyetem mellett elvégeztem egy ilyen agrárképzést, ami kellett a pályázatomhoz is. Ott volt szó állattenyésztésről, növénytermesztésről, gépészetről. Részletesen megtanították mit hogy kell csinálni*”. Ezek a képzési programok természetesen a szakmai tudásszerzésre is lehetőséget kínáltak, amint ezt az interjúalanyok véleménye is többféle formában igazolja. A térségben szervezett konferenciák, szakmai fórumok, technológiai szakmai prezentációk szintén a szervezett keretben való információszerzés alkalmainak tekinthetők. A tudásszerzésre vonatkozó kijelentések általánosító jellege (például: „*nagyon fontos*”, „*ez is hasznos*”, „*el kell menni*”, „*tanulni kell*”, „*minden tanfolyamon tanul valamit az ember*” stb.) azonban arra utal, hogy a szervezett keretben zajló tudásszerzési alkalmak is az esetek többségében a személyes tapasztalatszerzés modellje szerint hasznosulnak. Az agrárvállalkozók számára nem a felkínált ismeretek módszeres elsajátítása a cél, hanem a felkínált ismeretanyagból való válogatás annak függvényében, hogy aktuális gondjaik megoldásában mit tartanak felhasználhatónak. A tanulási programokhoz való hozzáállásnak ezt a modelljét a térségre irányuló agrárjellegű tudástranszfer recepciójával kapcsolatos elemzések is hangsúlyozzák (Bíró és Magyar 2020)

4. Támogatási források

A térségi agrárvállalkozások elemzésével foglalkozó szerzők több esetben utaltak már arra (Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021), hogy a különböző támogatási források (európai uniós pályázatok, a Mezőgazdasági és Fejlesztési Minisztérium, a LEADER csoportok által kiírt pályázatok, föld alapú támogatások, banki hitelek) igénybevétele a térségben alacsony mértékű, az igénybevétel társadalmi megítélése a térségben ambivalens. Az elemzett anyagban ezzel kapcsolatos harminckét szövegrész egyaránt utal a támogatási források igénybevételével kapcsolatos elfogadó vagy elutasító álláspontra, illetve az igénybe vett források sokféleségére. A kijelentések alacsony száma arra enged következtetni, hogy viszonylag kevés azoknak az innovatív gazdáknak a száma, akik élnek a pályázási lehetőségekkel. Ezek egy része nem tekinthető tényleges pályázatnak (földalapú támogatások igénybevétele), a hiteligenylési lehetőségekből gyakorlatilag csak a térségben korábbról ismert és elfogadott LÁM hitelek⁴ kerülnek említésre.

5. Térségi szakember segítségének igénybevétele

Az elemzett anyagban tizenkét kijelentés utal arra, hogy az agrárvállalkozók a térségben elérhető szakemberektől (állatorvos, kertészmérnök, gyógyszerész, pályázati tanácsadó) segítséget, tanácsot kértek a vállalkozás megtervezéséhez vagy működtetéséhez. Jellemző példa: „*A Zágoni Elemér gyógyszerész ebből doktorizott, s ő nagyrészt tudta az információkat, s ha valahol elakadtunk, akkor segített, de nem olyan nehéz a termesztése*”. Az agrárszakemberek helyzetével, szerepével foglalkozó korábbi szakmai elemzések már utaltak arra, hogy (Bíró és Tiboldi 2012), hogy az 1989-es rendszerváltást követően az agrármérnökök úgymond partvonalra kerültek, szakmai tudásuk a térségben már nem hasznosul. Az interjúanyagok azt jelzik, hogy ez a helyzet érdemben az utóbbi időszakban nem változott. Kutatási programunkat követően szerveződött meg a térségben a magyar kormány támogatásával az első térségi szaktanácsadói hálózat, amelynek működése vélhetően változást hoz ezen a téren.

⁴ A térségben működő LAM alapítvány 1992 óta működik, jelentős szerepet vállalt a térségi tudástranszferben (www.lamilieni.ro), hitelprogramjának társadalmi megítélése eltér a banki hitelek megítélésétől.

6. Intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás

Az interjúalanyok elenyésző számban (kétszázhatvan kijelentésből mindössze tizenkettőben) említik az intézményes keretek közt korábban szerzett szakmai tudásnak a vállalkozás indításában, működtetésében játszott szerepét. Az említések elsősorban egyetemi képzettségre utalnak (agrármérnöki, kertészmérnöki, erdészmérnöki egyetemi képzések, agrárjellegű mesterképzés), a középfokú agrárképzések említése hiányzik (mezőgazdasági szakiskola vagy középiskola). A kijelentések alacsony aránya arra enged következtetni, hogy a hivatalos képzési rendszer kismértékben járul hozzá a térségi agrárinnovációs folyamatok erősödéséhez. Kevés az olyan innovatív gazda, aki hazai, hivatalos oktatási intézményben szerzett tudást, egyik interjúból sem derül ki, hogy például az egyetemen tanult hatására kezdtek volna el innovatívan gazdálkodni. A középfokú agrárképzés említésének hiánya azért is feltűnő, mert a térségben évtizedek óta több olyan középiskola is működik (érettségi diplomát kínáló középfokú képzéssel, illetve szakiskolai képzés kínálatával), amelyeknek kifejezetten az agrárképzés a profilja. Ezzel kapcsolatban azt is jelezni kell, hogy az 1989 után átalakult romániai felsőoktatási rendszerben az agrárjellegű képzések aránya lecsökkent, a középfokú agrár szakképzés (a szakiskolai képzés) hosszabb-rövidebb ideig szünetelt, illetve társadalmi presztízse rendkívüli mértékben lecsökkent (Bíró és társai 2015).

Összegzés

A tanulmányban harminchárom gazdával készített interjú szövegeiben vizsgáltam az innovatív agrárvállalkozások megalapozásában és működtetésében kimutatható külső hatásokat, az interjúalanyok kijelentései alapján. Az egyes hatások arányát az alábbi táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A külső hatások típusainak mennyisége és százalékos aránya az interjúkban szereplő kijelentések alapján (Table 1: Quantities and proportions of types of external impacts based on statements in interview responses)

	Külső hatás típusa	Kijelentések Száma	Kijelentések százalékos aránya
1.	külső helyeken szerzett tapasztalat, ismeret	77	30%
2.	a térségben már létező innovatív gyakorlat átvétele	71	27%
3.	képzési programok	54	21%
4.	támogatási források	32	12%
5.	szakember segítsége	14	5%
6.	intézményes rendszerben szerzett előzetes tudás	12	5%
		260	100%

Forrás: Saját szerkesztés

A kétszázhatvan külső hatást jelölő szövegrész több mint fele egyértelműen azt jelzi, hogy (első és második csoport) a gazdák a személyes jellegű, tapasztalati úton szerzett benyomás, megfigyelés által történő ismeretszerzést jelölik meg prioritásként. Meghatározó szerepük a külföldi országokban szerzett, alkalmi jellegű személyes tapasztalatoknak van, és hasonló módon (alkalmi jelleg, személyes tájékozódás) szereznek információkat digitális felületeken is. Ezt a modellt követik azok a tapasztalatszerzési módok is, amelyek a térségen belül már létező, működő innovatív gyakorlat utánzására alapozódnak.

Amit ezzel a hatásmechanizmussal kapcsolatban fontos kiemelni, az a személyes, informális jelleg domináns szerepe, az ebben a folyamatban érvényesülő keresés és véletlenszerűség. Ennek a hatásmechanizmusnak a fókuszja az egyéni ambíció, az egyéni törekvés, a „gyűjtögetési” igyekezet. Megítélésem szerint a tájékozódás, a tapasztalatszerzés egyéni és egyedi jellege már

jelzi azt a beállítódást, amely később a létrehozott vállalkozás működésében a pontszerű, szigetszerű működési modellben hangsúlyosabban konkretizálódik (Bíró 2018, Magyar és Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021).

A külső hatások további négy csoportja (formális tanulás, pályázatok, szakemberek tudásának igénybevétele, az előzetes szakmai képzés szerepe) diffúz képet mutat. A szövegrészek mindössze húsz százaléka utal a képzési programok fontosságára, és jóval kevesebb (öt-öt százalék) a többi hatásra. Mindez együttesen arra utal, hogy a formális szervezeti keretek szerepe kisebb és diverzifikáltabb, mint az informális gyakorlat szerepe. Az elemzett anyagban a kijelentések 57 százaléka explicit módon az informális gyakorlatok fontosságára utal. Ezt a kijelentést tovább árnyalja az a megfigyelés, hogy a formális keretek hasznosításban is az agrárvállalkozók sok esetben informális tudásszerzési eljárásokat működtetnek, vagyis az informális szegmens szerepe, súlya ennél jóval nagyobb lehet. Az informális szegmens dominanciája több fontos szakmai kérdést is felvethet a térségi agrárinnovációs folyamat jelenlegi működésével és várható alakulási trendjével kapcsolatban. A külső hatások elemzésével arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy a vidéki térségben létrejövő agrárvállalkozások konstrukciós folyamata – a külső és belső tényezők interferenciája mellett – a formális és informális módozatok sajátos kombinációját is mutatja, és a vidékkutatás számára ezeknek az interferenciáknak az elemzése fontos kihívást jelenthet. Ezekre a kihívásokra választ adhatnak a jövőben tervezett, székelyföldi nagymintás kutatások, amelyek akár egy-egy földrajzilag jól körülhatárolható mikrorégió jellegzetességeinek összehasonlítását is megkíséreltik.

Irodalomjegyzék

- ALMSTEDT, A. – BROUDER, P. – KARLSSON, S. – LUNDMARK, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. *European Countryside*, 4, 297–306. <https://doi.org/10.2478/euco-2014-0016>
- BATHELT, H. – MALMBERG, A. – MASKELL P. (2004): Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, (1), 28, 31-49. <https://doi.org/10.1191/0309132504ph469oa>
- BÍRÓ A. Z. – BODÓ J. – BURUS-SIKLÓDI B. (szerk.) (2015): *Szakképzés, együttműködés, társadalmi modernizáció. A romániai magyar szakképzés helyzetképe és fejlesztési lehetőségei*. Csíkszereda: Alutus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – KOVÁCS J. T. (in press): Az új vidékfejlesztési paradigma hatása a székelyföldi térségben. Partiumi Keresztény Egyetem.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2016): *Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a vidéki térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2017): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2018): *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2020): *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BÍRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 10, 77–93. <https://doi.org/10.2478/aussoc-2020-0004>
- BÍRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2021): Paradigm Shift or Individual Experiment? A Socio-analysis of Agricultural Innovation Processes in a Rural Region. *Psihologia Socială*, (2), 48, 57-74.
- BÍRÓ A. Z. – TIBOLDI I. (2012): *Agrárképzés minden szinten*. Magyar Tudomány Háza 1. Csíkszereda: Státus Kiadó.

- BIRÓ A. Z. (2018): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Gazdaság-Régió-Társadalom*, 3, 88–97.
- BIRÓ, A. Z. (2019): Szeklerland – What Kind of Countryside? *Pro Scientia Ruralis*, 3-4. 129–151.
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*, 173–190.
- GLASER, B. – STRAUSS, A. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- KORSGAARD, S. – ANDERSON, A. R. (2011): Enacting entrepreneurship as social value creation. *International Small Business Journal*, (2), 29. 135–151.
<https://doi.org/10.1177/0266242610391936>
- KOVÁCS J. T. (2017): Innovatív agrárvállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis*. (II), 1, 166–180.
- KOVÁCS J. T. (2018): A társadalmi beágyazódást alakító tényezők vizsgálata Székelyföldön. In: *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. (szerk.: Biró A. Z., Magyar F.), Csíkszereda: Státus Kiadó, 97–117.
- LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): A globalizáció peremén. Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. *Európa Tanulmányok 6*, Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- MCKEEVER, E. – JACK, S. – ANDERSON A. (2014): Embedded entrepreneurship in the creative re-construction of place. *Journal of Business Venturing* (1), 30, 50–65.
<https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2014.07.002>
- MILES, M. B. – HUBERMAN, A. M. (1994): *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- MURDOCH, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies*, (4), 16, 407–419.
[https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- MÜLLER, S. – KORSGAARD, S. (2018): Resources and Bridging: The Role of Spatial Context in Rural Entrepreneurship. *Entrepreneurship & Regional Development* (1–2), 30, 224–255. <https://doi.org/10.1080/08985626.2017.1402092>
- OECD (2006): *The new rural paradigm: Policies and governance*. Paris: OECD publications.
- PATO, L. (2020): Entrepreneurship and Innovation Towards Rural Development Evidence from a Peripheral Area in Portugal. *European Countryside*, (2), 12, 209–220.
<https://doi.org/10.2478/euco-2020-0012>
- SHUCKSMITH, M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, (1), 50, 1–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00497.x>
- VAN DER PLOEG, J. D. és társai (2000): Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, (4), 40, 391–408.
<https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- WELTER, F. (2011): Contextualizing Entrepreneurship – Conceptual Challenges and Ways Forward. *Entrepreneurship Theory and Practice*, (1), 35, 165–84.
<https://doi.org/10.4337/9781788119474.00016>
- WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. *Progress in Human Geography*, 31, 485–507.
<https://doi.org/10.1177/0309132507079503>
- YIN, R. K. (2009): *Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Szász Mária-Magdolna

Vidéki agrárvállalkozók tudásszerzési gyakorlata

A tanulmány a székelyföldi térség innovatív agrárvállalkozóinak tudásszerzési/információszerzési gyakorlatát elemzi. Mivel az agrárinnovációs folyamat kulcsszereplőinek tudásszerzési gyakorlata innovációs tényezőnek számít, a tanulmányban vizsgált jelenség a székelyföldi vidékfejlesztés és vidékutatás egyik alapvető kérdéskörének tekinthető. A tanulmány szerkezetét illetően, az 1989-es rendszerváltás után beinduló térségi tudástranszfer folyamat alakulásának, valamint térségi tudástranszfer kínálatnak a rövid ismertetése után a Pro Agricultura Hargitae Universitas 2011 óta zajló agrárinnovációs kutatási programsorozatának 90 interjúja alapján bemutatásra kerülnek a célcsoport által igénybe vett információforrások, illetve az információszerzés/tudásszerzés négy gyakori módozata. Ez követően az egyéni információszerzés/tudásszerzés részletesebb elemzése kerül bemutatásra.

*Kulcsszavak: tudásszerzés, innováció, agrárvállalkozók, vidékfejlesztés
JEL – kód: O35, Q12*

Knowledge acquisition practices of rural agricultural entrepreneurs

The study analyses the knowledge/information acquisition practices of innovative agricultural entrepreneurs in Szeklerland. Since the knowledge acquisition practices of key actors in the agricultural innovation process are considered as an innovation factor, the phenomenon examined in the study can be considered as one of the fundamental issues of rural development and rural research in Szeklerland. Structure of the study: after a brief description of the development of the knowledge transfer process and supply after the regime change in 1989, the sources of information used by the target group and the four common ways of information/knowledge acquisition are presented based on 90 interviews of the Pro Agricultura Hargitae research programme series. This is followed by a more detailed analysis of individual information/knowledge acquisition.

*Keywords: knowledge acquisition, innovation, agricultural entrepreneurs, rural development
JEL – code: O35, Q12*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.24>

Bevezetés

A térségi agrárszektorban új helyzet van, a rendszerváltás utáni időszakban, de hangsúlyosan a 2000-es éveket követően ennek az ágazatnak a folyamatos változása figyelhető meg. A változás lényege abban ragadható meg, hogy egyre nagyobb számban jelennek meg az olyan újszerű agrár kezdeményezések, amelyek kisméretűek, nem a térségi gazdálkodási tapasztalatokra alapozódnak, új formát öltenek a hagyományos gazdálkodáshoz képest, új termékeket állítanak elő stb. Emellett nagy számban megmaradtak az önfenntartó családi gazdálkodások, és megjelentek az üzemszerűen működő farmok is. A háromféle gazdálkodási forma esetében más és más módon jelentkezik a vállalkozás indításához vagy működtetéséhez szükséges szakmai tudás iránti igény, és mások a tudás megszerzésének módozatai is. A kevészámú, üzemszerűen működő, nagyobb farmgazdaság rendszerint agrárszakembereket alkalmaz főállásban vagy szerződéses viszonyban. Az önfenntartó családi gazdaságok a térségi hagyományos gazdálkodási modellt követik és a gazdálkodással kapcsolatos tacit tudásra alapoznak, innovációra nem vagy csak ritkán vállalkoznak (kivételt legfeljebb a mezőgazdasági gépek beszerzése jelenti), esetükben

a szakmai tudás iránti igény nem mutatkozik jelentősnek. Teljesen más a helyzet az innovatív agrárvállalkozásokkal, amelyeknek az indításához és a működtetéséhez egyaránt olyan tudásra van szükség, ami a gazdák közvetlen környezetében nem áll rendelkezésre. Ennek az agrárszektorban megjelenő innovatív csoportnak a megjelölése a térségben többféle képpen történik (pl. fiatal gazda, helyi termelők, bio gazda stb.), nincs egyértelmű elnevezés rá (Biró 2018). A jelenlegi térségi innovatív agrárszereplők tevékenysége sok tekintetben különbözik a korábbi térségi gazdálkodási modelltől. Számuk egyelőre nem nagy, településenként csupán egy-két személy foglalkozik ilyesfajta gazdálkodással. Ennek az innovatív csoportnak a tevékenységéhez a családi erőforrások (földtulajdon, gazdasági épületek) is fontosak, de a gazdaság megalapozásához szükséges ismereteket a lokális társadalmon kívül, akár külföldön vagy Internetről szerzik. Ebben az építkezési folyamatban a gazdák elsősorban saját tevékenységükre támaszkodnak, a hivatalos agrárszervezetek vagy más térségi intézmények segítségét kevésbé veszik igénybe. A családból jellemzően az egyik fél az, aki jobban implikálódik a tevékenységbe, ha kétgenerációs családról van szó, akkor elsősorban a fiatalok vállalkoznak újításra. A legtöbb esetben teljesen más iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint amit a gazdálkodás megkíván, minden bizonnyal ez is közrejátszik abban, hogy a tudásszerzésre nagy hangsúlyt fektetnek, gyakran hangsúlyozzák a folyamatos tanulást, a tájékozódás fontosságát. Egyre több nő is megjelenik ebben a vállalkozói csoportban, míg ez a hagyományos gazdálkodás esetében egyáltalán nem volt jellemző. A helyi közösségekben ezen innovátorok az esetek többségében különcöknek számítanak, innovatív munkájukhoz a helyi közösség távolságtartóan viszonyul, a közvetlen környezettel való együttműködés egyes esetekben kialakulhat, de általánosan nem jellemző. A szervezett szakmai tanácsadásra nem tartanak igényt, inkább ők maguk keresnek megoldást a felmerülő problémákra. Inkább informális, személyes kapcsolatok kialakítására és fenntartására törekednek, elsősorban más gazdálkodókkal. Az önmegmutatásukat vagy termékeik ismertetését tudatosság és célirányosság jellemzi. A termelés mellett fontosak számukra az üzleti, piaci és marketing szempontok is, valamint a környezeti értékek védelme, az egészséges termékek előállítás, a helyi adottságok hasznosítása. Ezek a kisléptékű, sok esetben még kísérleti stádiumban lévő vállalkozások a székelyföldi vidéki kontextusban, illetve a térségben domináns gazdálkodási gyakorlat kontextusában innovációnak számítanak, Olyan változásnak, amely nem csupán egy új paradigma fokozatos térnyerését jelenti, hanem kihívást, nem egy esetben zavaró tényezőt is a domináns térségi mentalitás és gyakorlat számára. Ebben a folyamatban kulcsszerepe van a tudásnak, a tudásszerzési folyamatnak, amire ezek az innovatív kezdeményezések hangsúlyosan és tudatosan támaszkodnak. A térségi agrár innovátoroknak számító csoport újfajta tevékenysége nem térségi tapasztalatokra és tudásra alapozódik, hanem külső hatásra. A térségi vidékkutatás számára kulcskérdésnek tekinthető annak vizsgálata, hogy ez a csoport a szakmai tudását, honnan, milyen módszerekkel szerzi meg, melyek a források és melyek a tudásszerzés fontosabb típusai. A térségi tudástranszfer folyamathoz kapcsolódó témák elemzésével a kutatók eddig csak kevés esetben foglalkoztak, ebben a vonatkozásban Mátéffy Mária doktori disszertációját⁵, valamint a Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány nemrég lezárult kutatási programját említhetjük (Biró és Magyar 2020).

A vidéki térségek innovációs folyamatainak elemzésével foglalkozó szakirodalmi anyagokban a tudás és a tudásszerzés is napirenden lévő téma. Ezek közül jelen tanulmány szempontjából fontosnak tartom megemlíteni az innováció kialakulásában a helyi és a külső tudást egyenértékűen értékelő szakmai munkákat (például Bruckmeier és Tovey 2008, G.Fekete 2008, Treakle és Krell 2014), valamint azokat a kutatókat és projekteket, amelyek a tudásinterakció és a hálózatok

⁵ Mátéffy Mária: A vidékfejlesztéssel kapcsolatos tudásformák szerepe és változása Hargita megyében. Doktori disszertáció, 2014, kézirat.

kialakítására (lásd EIP-AGRI szakanyag⁶, Sárosi-Blága 2020), valamint az egyéni tudásszerzés és tudásterjesztés fontosságára hívják fel a figyelmet (például Hameed és Sawicka 2016, Šumane és társai 2016).

A tanulmányban az 1989-es rendszerváltás után beinduló térségi tudástranszfer folyamat alakulásának, valamint térségi tudástranszfer kínálatnak a rövid ismertetése után a Pro Agricultura Hargitae Universitas 2011 óta zajló agrárinnovációs kutatási programsorozatának (Biró és Magyar 2013, 2014, 2017, 2020, Biró 2018) 90 interjúja alapján bemutatom a célcsoport által igénybe vett információforrásokat, illetve az információszerzés/tudásszerzés négy gyakori módozatát. Ez követően az egyéni információszerzés/tudásszerzés részletesebb elemzése kerül bemutatásra. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a tanulmányban az információszerzést a tudásszerzés szinonimájaként használom, ugyanis a térségi agrárszereplők körében a "tudás", "tudásszerzés" fogalma nem használatos, az információ kifejezés alatt szakmai tudást értenek.

A térségbe irányuló tudástranszfer jellemzői

A vidéki térségben működő agrárvállalkozások tudásszerzési gyakorlata nyilvánvalóan függ attól, hogy közvetlen környezetükben milyen szakmai tudáskínálat áll rendelkezésre, milyen az a térségi tudáskontextus, amelyet hasznosíthatnak. Az alábbiakban, első lépésben az 1989-es rendszerváltás után beinduló térségi tudástranszfer folyamat alakulását ismeretem, második lépésben pedig a térségi tudástranszfer kínálatát. A 2011-től zajló, agrárinnovációs folyamatok elemzésével foglalkozó kutatás tanulmányai (például Biró 2018, Biró és Sárosi-Blága 2020, Biró és Sárosi-Blága 2021) a tudásszerzési gyakorlatokat, mint kezdeményezéseket – a térségi kontextushoz viszonyítva – vidéki innovációs folyamatként kezelik. A tudásszerzési folyamat szempontjából fontosnak tartják az 1989 utáni tudáskontextus fejlődésének elemzését, amellyel kapcsolatban összegzik, hogy a térségben három nagy változás következett be: a regionális tudáskontextus bővülése és diverzifikációja, a térségben megnövekedett tudásigény, valamint a térségben belüli tudástermelés megjelenése (Biró és Sárosi-Blága 2021).

A.

Az 1989-es rendszerváltás után a székelyföldi térségben egy sokszereplős, tartalmilag és formailag folyamatosan bővülő térségi tudástranszfer folyamat indult el, melyet nagymértékben meghatározott az induló tudásdeficit. További jellemzőnek tekinthető az, hogy a térségi tudástranszfer külső (elsősorban külföldi) kezdeményezői rendszerint nem az aktuális térségi tudáskészletből indultak ki. A korábbi, 1989 előtti modernizációs kísérletek tapasztalatai bizalmatlanságot eredményeztek a helyi agrártársadalomban, és ez a bizalmatlanság a rendszerváltás utáni tudástranszferre is kiterjedt. A külső kezdeményezéseket nem feltétlenül kezelték nyitottan, távolságtartók voltak és védekező mechanizmust alkalmaztak, amellyel szemben értetlenül álltak a kezdeményezők. Ez a viszonyulásmód a mai napig érzékelhető és negatívan befolyásolja a tudástranszfer programokhoz való helyi viszonyulásmódot. Az 1989 utáni tudáskontextus alakulása kapcsán fontos megemlíteni a térségi tudáskontextus diverzifikálódását, valamint a tudásigény térségi növekedését. Az innovációs folyamatnak – melynek része a tudástranszfer is – nincs egy meghatározó úgynevezett „főszereplője”, stratégia szervezője/menedzsere, így az újító változások több helyről érkeznek, nem lehet rájuk rendszerként tekinteni, nem integrálódnak egységes térségi folyamatba. A térségi tudáskontextust alapvetően a diverzifikálódás jellemzi. Ezek a tudástranszfer folyamatok a térségben lényegében nem is terjedtek el széles körben, bár a bemeneti oldal, mint például a költségigény vagy időkeret stb. mérhető, de már a kimeneti oldal, vagyis a tényleges hasznosulás mértéke jóval kevésbé. Az innovatív tudások megszerzésére leginkább az jellemző, hogy az érdekeltek egyéni úton

⁶ Az EIP-AGRI (The European Innovation Partnership for Agricultural productivity and Sustainability – 2012-ben indult, célja az "Európa 2020" kutatás és innováció megerősítésére vonatkozó stratégia támogatása)

próbálkoznak rákeresni az őket érdekelt témákra, esetleg tapasztalatot szereznek, vagy számukra hasznos kapcsolatokat építenek ki (Bíró 2020).

A térségi tudáskontextusban végbemenő másik nagy változásnak az tekinthető, hogy megnőtt és napjainkban is egyre inkább növekedik a térségben a szakmai tudás iránti igény. Folyamatosan növekszik azon agrárszereplők száma, akiknek új szakmai tudásra van szükségük és saját maguk lehetőségeket keresnek az általuk érdekelt információk megszerzésére. A tudás iránt való igény növekedésének több oka van, mint például a földalapú támogatások megjelenése, térségen kívüli, vagy külföldi tapasztalatok, olyan támogatási formák megjelenése, amelyek az egyéni és kisebb vállalkozások számára elérhető stb. Ugyanakkor térségi léptékű mentalitás- és magatartásváltás is megfigyelhető, amely a tudásigényre is pozitív hatással van. Továbbá egyre bővül azon személyek száma, akik külföldi munkavállalásuk, vagy tanulmányaik befejeztével a térségben maradás mellett döntenek. A fentebb felsorolt tényezők mind ahhoz vezetnek, hogy folyamatosan növekszik az olyan információk- és szakmai ismeretek iránti igény, amelyek agrártevékenységekhez kapcsolódnak (Bíró 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021).

B.

A térségbe irányuló tudástranszfer egyik része formális, intézményesített keretek között zajlik, ennek nevesíthető szervezői vannak, maga a tudásátadás és az igénybe vevők köre is beazonosítható. Ez a tudásátadási folyamat hivatalos keretek között zajlik rendezvény vagy valamilyen képzési program formájában, a kínálat sokféle. Az alábbiakban Bíró (2020) alapján ezen intézményes tudástranszfer legfontosabb típusait ismertetem röviden. Az ismeretterjesztés az intézményes tudástranszfer egyik formája, amely többféle csatornán és eseményen keresztül jut el az érdekelt agrárszereplőkhöz. Ilyenek lehetnek például a szakmai előadások, amelyek megvalósulhatnak nyilvános konferencia vagy szűkebb szakmai kör formájában akár külföldi szakemberek bevonása révén. De ilyenek lehetnek a térségi médiában megjelenő, szakemberekkel készített interjúk, hírközlések, beszámolók vagy személyes kerekasztal beszélgetések. Az intézményes tudástranszfer másik típusa az intézményes oktatás, amelyek akkreditált felnőttképzési programok és tanfolyamok, alap és mesterképzések, vagy szakközépiskolai és szakiskolai oktatás formájában valósulnak meg. Az agrárszereplőkhöz leginkább a felnőttképzési programok jutnak el, amelyeket egyesületek, alapítványok, megyei hivatalok, agrárkamarák, felsőoktatási intézmények indítanak. A térségi egyetemi képzéskínálat is több lehetőséget biztosít, amely hozzájárul a térségbe irányuló tudástranszferhez. Ilyen egyetemi képzés például az agrármérnöki, vidékfejlesztési agrármérnöki mesterképzés, vagy a környezetmérnöki alapképzés, de egyéb egyetemi szakok, mint például az agrárközgazdaság, kommunikáció és PR, vagy a szociológia is olyan tudástartalmakat hordoznak, amelyek akár az agrárszektor számára is hasznosak lehetnek. A térségben végbemenő középfokú agrárképzés, mint a szakközépiskolai és szakiskolai oktatás minimálisan járulnak hozzá a térségi tudástranszfer folyamathoz. Ennek több oka van, például az, hogy az agrárszektor változásaihoz, a gyakorlati oktatás hiányos (nincs megfelelő géppark vagy tanegység), vagy nincsenek együttműködések a térségi egyetemi szakokkal (Bíró 2020). Összeségében gazdag térségi intézményi szerkezetéről és intézményes tudáskínálatról beszélhetünk, amelynek szereplői azonban önállóan működnek. A válaszra váró kérdés az, hogy ez a tudáskínálat milyen mértékben, milyen módon esik egybe az innovatív térségi agrárvállalkozók tudásigényével és tudásszerzési gyakorlatával.

Agrárinnováció és tudásszerzés

A térségben 2011 óta zajlik a Pro Agricultura Hargita Universitas Alapítvány programja, amelynek keretében az agrárinnovációs folyamat kontextusáról, folyamatairól, intézményi szereplőiről, nem utolsósorban pedig az innovatív agrárvállalkozókról készültek tematikus elemzések (például Bíró 2018, Bíró és Sárosi-Blága 2020, Bíró és Sárosi-Blága 2021). A program

keretében több mint 90 interjú készült az agrárvállalkozókkal (az adatfelvétel módszertanával kapcsolatos információkat lásd: Biró és Magyar 2013, 2014). Ezek az interjúk – sok más téma mellett – a tudásszerzés forrásaival és módozataival is foglalkoztak. A kutatásban többszintű, kvalitatív adatgyűjtésre került sor: a félig strukturált interjúk elemzését segítik azok az esettanulmányok, informális megfigyelések és a téma szempontjából releváns további dokumentumelemzések, amelyek a vállalkozók mikroszintű tevékenységeinek és a térségi kontextus szintjének, valamint a két szint közötti kölcsönhatásnak a feltárására irányultak (Glaser és Straus 1967, Miles és Huberman 1994, Yin 2009).

A 2020-ban zajlott program keretében megvizsgáltuk, hogy mi jellemzi a célcsoport tudásszerzési gyakorlatát (Biró és Szász 2020). A jelen tanulmányban elemzett 90 interjúban az énről szóló narratívákat egyetlen szövegcsoportként kezeltem. Gergen és Gergen (1984) szerint az ilyen narratívákat események irányítják, és inkább tekinthetők társadalmi – értékelő, összegző –, mint egyéni folyamatoknak.

Az interjúk anyagának feldolgozása során 276 szövegegységet különítettünk el, amelyek explicit módon a szakmai információszerzésekkel, a tanulásal foglalkoznak. Elemzésünk első moduljában – a kutatási program keretében korábban végzett elemzés alapján – röviden ismertetjük a célcsoport által igénybe vet információforrásokat, illetve az információszerzés négy gyakori módozatát. Ezt követi az egyéni információszerzés részletesebb elemzése.

1. Információszerzési források és módozatok

Az alábbiakban azokat az információforrásokat mutatja be, amelyeket az interjúalanyok jelöltek meg, mint tevékenységük számára fontos tudásszerzési lehetőséget.

- Térségben dolgozó szakember igénybevétele (személyes kapcsolat).
- Internet használata általában.
- Facebook vagy más közösségi oldal.
- Ismerős térségi termelő, aki hasonló tevékenységet folytat.
- Szakmai képzések/tanfolyamok.
- Szakmai kiadványok (könyvek).
- Személyes tapasztalatszerzés az országban vagy külföldön.
- Mobiltelefonos alkalmazások.
- Szakmai tapasztalatszerésen való részvétel.
- Szaklapok, folyóiratok használata.
- Tévéműsorok.
- Rádióműsorok.

Az információszerzés gyakorlata négyféle módozat térségi jelenlétére utal. Az egyik gyakran említett módozat az *intézményes jellegű (hivatalos) szakmai tudás megszerzése*. Ebben az esetben a vállalkozó saját maga választ a térségbe irányuló tudástranszferrel foglalkozó szervezetek és intézmények programkínálatából. Kutatásunk eredményei azt mutatták, hogy a célcsoport több mint egyharmada az intézményes keretek fontosságát hangsúlyozta az információszerzés területén. A szakkönyvek hasznosítását a célcsoport 20 százaléka említi, míg a szervezett, intézményes keretekben zajló tapasztalatszerés, valamint a konferenciákat és rendezvényeket az interjúalanyok 10 százaléka tartja fontos információszerzési lehetőségnek. Az információszerzés másik formáját a *családi szocializáció során szerzett ismeretek* jelentik. Az agrárvállalkozók gyerekként, vagy fiatalként szerzik meg a családból (sokszor nem tudatosan) a gazdálkodáshoz szükséges tudás egy részét, az értékrendet. Bár a vizsgált célcsoport tagjai nem hagyományos-, a térségben megszokott mezőgazdasági termékeket állítanak elő, munkájuk során mégis fontosnak tartják azt a tudást, amelyet saját családjukból szereztek. Ez legtöbb esetben inkább életfelfogást, értékrendet, mentalitást jelent mintsem a gyakorlati gazdálkodásra vonatkozó ismereteket. Az otthon megszerzett tudás a gazdálkodói habitus formálódásához, erősödéséhez járult hozzá. Az információszerzés további formájaként a *szolgáltatásként igénybe vett ismereteket* jelölhetjük meg. Az interjúalanyoknak csupán 10 százaléka gondolja úgy, hogy ez a tudásszerzési forma fontos. Ehhez a kategóriához sorolódnak a szaklapok, a tévéműsorok, a rádióműsorok, a szakmai

hírlevelek, a mobiltelefonos alkalmazások, illetve a szakmai szervezetek és csoportok által kínált szakmai információk.

A térségi gyakorlatra hangsúlyosan jellemző az információszerzés személyes módozata, az *egyéni információszerzés*. A kijelentéseinek 42,5 százaléka ebbe a csoportba sorolható. Ennek a gyakorlatnak a fő jellemzője az, hogy az agrártevékenységet végző személy választja ki az információszerzés forrását, határozza meg annak idejét, időtartamát, tartalmát és hasznosságát. Ebben a kategóriában az információforrás legnagyobb arányban az internethez, valamint a személyes kapcsolatokhoz köthető. A célcsoport a hasonló jellegű tevékenységet végző gazdákkal való kapcsolat kiépítését részesíti előnybe, amely sok esetben kölcsönösségen és barátságon alapszik. A térségi szakemberekkel kialakított kapcsolatok szerepe minimális (Biró – Szász, 2020). A személyes információszerzés hangsúlyos szerepe és sokfélesége indokolja azt, hogy ezt a gyakorlatot közelebbről is megvizsgáljuk.

2. A személyekhez kapcsolódó információszerzés gyakorlata

Az elemzés első részében jeleztük, hogy az információszerzési gyakorlatok közel fele (42 százalék) személyes jellegű, ez a gyakorlat személyekhez és információhordozókhoz (internet, média, szakkönyv) egyaránt kapcsolódhat. Ebben az elemzési részben a személyes kapcsolatokra alapozó egyéni információszerzés gyakorlatával foglalkozunk. Az elemzett anyagban 70 olyan szövegrészt találtunk, amelyek az információszerzést kifejezetten személyekhez kapcsolják. Nem kevés olyan szövegrész is van, amelyek több állítást is tartalmaznak az információszerzésre vonatkozóan, az elemző számára elsősorban az arányok bírnak fontos információs értékkel.

A gazdák által említett egyéni információszerzési módok hatféle csoportba sorolhatók az alábbi szempontok szerint:

- Az információszerzés kapcsán említett személy típusa.
- Az információszerzés módja.
- Az információszerzés alkalmi vagy rendszeres jellege.
- Az információ gyakorlati, problémamegoldó vagy általános jellege.
- Az információszerzés szervezeti, hivatalos keretekhez kapcsolódik-e vagy sem.
- Az információszerzés egyirányú vagy kölcsönös.

a.

A személyes információszerzéssel kapcsolatban az interjúalanyok többféle kapcsolattípust megjelölnek. Leggyakoribb a közeli személyes ismerős, a barát, a közeli rokon, az olyan személy említése, aki az interjúalany életvilágának fontos szereplője, és akivel a kapcsolat bizalmas jellegű. Az interjúkban gyakori az olyan példa, amikor az innovátor gazda egy barát ösztönzésére kezd bele a vállalkozásába, így főként az induláshoz szükséges ismereteket ebből a forrásból szerzi. Kisebb arányban említik a távolabbi személyes kapcsolatok fontos szerepét. Az ilyen típusú információszerzés olyan esetekben gyakori amikor a vállalkozó még tervezi a vállalkozást, vagy ha működtetés közben szakmai információra van szüksége, és ezt a közvetlen környezetében nem találja meg. Ezért keres olyan távoli személyt, aki hasonló tevékenységgel foglalkozik és aki vállalja a személyes kapcsolatba való belépést.

A szomszédtól való információszerzés jóval ritkábban fordul elő, azokban az esetekben történik utalás ilyen kapcsolatra, amikor az innovatív vállalkozás nem tér el nagyon lényeges mértékben a térségre jellemző hagyományos gazdálkodási modelltől. Az ilyen kapcsolatoknak inkább ellenőrző, megerősítő szerepük van. Gyakori eset, hogy az interjúalanyok nem jelölik meg a kapcsolati személyt, csak általános jelleggel utalnak a személyes kapcsolat fontosságára.

b.

Az információszerzés módját illetően négyféle eljárásra is utalnak az interjúalanyok: kapcsolat kialakítása és fenntartása, tanácskérés, segítségkérés, alkalmi megfigyelés. Az esetek döntő többségében csak a személyes kapcsolat tényét (kialakítás, fenntartás) emelik ki, nem konkretizálják annak célját, formáját vagy tartamát. Ezek a kijelentések a kapcsolattartás általános voltára, keret jellegére utalnak. A lényeg az, hogy kerüljön sor olyan kapcsolatok kialakításra, amelyeket szükség esetén bármikor igénybe lehet venni. Az ilyen típusú kapcsolat a gazdák számára biztonságot jelent. Nem a konkrét ismeretszerzés a cél, sokkal inkább a kialakított keret fenntartása és működtetése. Említik a tanácskérést és a konkrét segítségkérést is, de ez a két információszerzési mód, sokkal ritkább. A tanácskérés leginkább aszimmetrikus viszonyban figyelhető meg, amikor a gazda a már tapasztaltabb, hosszabb ideje tevékenykedő gazdától szerez információkat a saját munkájához. A segítségkérés inkább konkrét helyzetekben fordul elő az aktuálisan felmerülő problémák gyors megoldása érdekében. Kapcsolati formaként említik az interjúalanyok a megfigyelést is. Ilyen esetekben egy találkozási helyzet keretében megfigyelik egy tevékenység formáját, működési módját, anélkül, hogy az információszerzés a felek közt explicit módon tematizálna.

c.

Az innovatív gazdák információszerzési gyakorlata lehet rendszeres (ismétlődő) vagy eseti, alkalmi jellegű. Az említések kétharmada a rendszerességre utal, egyharmada alkalmi jellegűnek nevezi az ismeretszerzést. Ez kétféle magatartás egymás mellett élésére is utalhat. Egyfelől arra, hogy a már kialakított információszerzési módozatot működtetni kell, életben kell tartani. Másfelől pedig arra is utal, hogy az adódó információszerzési lehetőségeket meg kell próbálni kihasználni.

d.

Az előző pontban jelzett magatartásokkal is összefüggésbe hozható az a megfigyelés, hogy az interjúalanyok szerint az információszerzések kétharmada inkább általános jellegű, egyharmaduk utal konkrét célokra, vagy problémák megoldására. Feltételezhető, hogy az általános jellegű kapcsolatok rendszeres jellegűek (lásd fentebb), míg a gyakorlati problémák megoldása az alkalmi jellegű kapcsolatokhoz tartozik.

e.

A személyes kapcsolatokra alapozó egyéni információszerzés csak nagyon kevés esetben kapcsolódik szervezeti keretekhez (egyesület, intézmény, szolgáltató), a legtöbb állítás arra utal, hogy az információszerzés egyéni utakon/módokon, informális keretben működik.

f.

A térségben tevékenykedő innovatív gazdák információszerzésére inkább a kapcsolatok egyirányúsága jellemző, a kapcsolatok kölcsönösségére a kijelentések egyharmada utal. Az egyirányúság ebben az esetben azt jelenti, hogy az agrárvállalkozást működtető személy kezdeményez, figyel, kérdez, igényel, ő törekszik a kapcsolati keret kialakítására és fenntartásra, időt, energiát vagy egyéb erőforrást felhasználva beruház a kapcsolatokba, a személyes kapcsolatokon alapuló információszerzésbe.

***

Az elemzések alapján körvonalazható a személyes kapcsolatokra alapozó egyéni információszerzés gyakorlat térségi modellje. Hangsúlyozzuk, hogy e modell mögött sokféle, egymástól részben eltérő egyéni információszerzési gyakorlat áll, és további részelemzésekre van szükség ennek a gyakorlatnak a pontosabb feltérképezéséhez. Az alábbi táblázat kiemelt fogalmait körvonalazzák a térségi személyes információszerzési gyakorlat modelljének meghatározó alkotóelemeit.

1. táblázat: A személyes információszerzési gyakorlat modelljének meghatározó elemei

A személy típusa	Közei ismerős	Szomszéd	Távoli kapcsolat	Egyéb kapcsolat
Az információszerzés módja	Csak kapcsolat	Tanács kérése	Segítség kérése	Megfigyelés
Rendszeressége	Alkalmi		Rendszeres	
Hasznosítási módja	Problémamegoldó		Általános jellegű	
Szervezeti kerete	Szervezeti kerete van		Nincs szervezeti kerete	
Íránya	Egyirányú		Kölcsönös	

Forrás: Saját szerkesztés

A felvázolt modell fontosságát az adja, hogy a térségben az egyéni informális jellegű információszerzés fontosabbnak számít, mint a formális módozatok. Ebben a gyakorlatban a személyes kapcsolatokba való egyéni beruházás kap prioritást. A személyes kapcsolat kialakítása és fenntartása az elsődleges cél, amelyet a gazdák szükség/igény esetén hasznosítani tudnak. Ugyanakkor az információszerzésre a folyamatos próbálkozás, kísérletezés, keresés is jellemző, amely a maga során szintén informális gyakorlat. Sokféle forma van a szervezeti keretekhez való kapcsolódásra is, ezek azonban az esetek döntő többségében alkalmi, efemer megoldások. Ez a térségi információszerzési gyakorlat azt is jelenti, hogy a térségi tudásszerzési kínálat és a gazdák tudásszerzési gyakorlata csak részlegesen fedi egymást, úgy is fogalmazhatunk, hogy a kétféle gyakorlat jelentős mértékben elmege egymás mellett. Tekintettel arra, hogy olyan, a térségi agrárinnovációs folyamatot meghatározó/alakító innovatív vállalkozó csoportról van szó, amely a szakmai tudásigény legfontosabb térségi megjelenítője, ez a jelenség a térségi vidékfejlesztés és vidékutatás egyik alapvető kérdéskörének tekinthető.

Továbblépésként fontosnak tartom megvizsgálni azt, hogy az egyéni információszerzés térségi modellje mögött milyen egymástól eltérő, egyéni vagy csoportspecifikus információszerzési gyakorlatok állnak. Mivel a térségben az egyéni informális jellegű információszerzés fontosabbnak számít mint a formális módozatok, fontos lenne annak részletesebb megismerése, hogy a formális képzési kínálat terén mi lenne a gazdák igénye, mi segítené a munkájukat. A gazdák igényeinek felmérése lehetővé tenné azt, hogy a térségi szervezeti keretekhez kapcsolódó tudásszerzési kínálat igazodni tudjon a tényleges felhasználói igényekhez.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2013): *Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2014): *Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk... Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2017): *A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. (2018): Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. Gazdaság-Régió-Társadalom*. 3, 88–97.
- BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (szerk.) (2020): *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástransfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
- BIRÓ A. Z. (2020): Tudástransfer, tudáskontextus vidéki térségben. Helyzetkép a szaktanácsadás székelyföldi feltételrendszeréről. In: *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástransfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben*. (szerk.: Biró A. Z. és Magyar F.), Csíkszereda: Státus Kiadó, 11–56

- BIRÓ A. Z. – SZÁSZ M. M. (2020): Innovatív agrárszereplők információszerezési, információhasznosítási gyakorlata a székelyföldi térségben. In: *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben.* (szerk.: Biró A. Z. és Magyar F.), Csíkszereda: Státus Kiadó, 72–90.
- BIRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2020): Embeddedness or Marginalization? Aspects for Analysing the Local Embeddedness of Innovative Agricultural Enterprises in Szeklerland. *Acta Universitatis Sapientiae, Social Analyses*, 10, 77–93.
<https://doi.org/10.2478/ausoc-2020-0004>
- BIRÓ, A. Z. – SÁROSI-BLÁGA, Á. (2021): Paradigm Shift or Individual Experiment? A Socio-analysis of Agricultural Innovation Processes in a Rural Region. *PSIHOLOGIA SOCIALÁ* 48 ((II)/2021). 57-74.
- BRUCKMEIER, K. – TOVEY, H. (2008): Knowledge in Sustainable Rural Development: From Forms of Knowledge to Knowledge Processes. *Sociologia Ruralis*. 48(3), 313 – 329.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00466.x>
- EIP-AGRI – Agriculture and Innovation (2018): Agricultural Knowledge and Innovation Systems. „Stimulating creativity and learning”. European Commission.
https://ec.europa.eu/eip/agriculture/sites/agri-eip/files/eip-agri_brochure_knowledge_systems_2018_en_web.pdf
- Gergen, K. J. – Gergen, M. M. (1984): The Social Construction Of Narrative Accounts. *Historical Social Psychology*, 173–190.
- G. FEKETE É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében.* (szerk.: Lengyel I. és Lukovics M.), Szeged: JATEPress, 130-152.
- GLASER, B. – STRAUSS, A. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research.* Mill Valley, CA: Sociology Press.
- HAMEED, T. S. – SAWICKA, B. (2016): Farmers' knowledge about the economic and production aspect of organic farming. *Episteme*, 30. 73-89.
https://www.researchgate.net/publication/310461057_FARMERS'_KNOWLEDGE_ABOUT_THE_ECONOMIC_AND_PRODUCTION_ASPECT_OF_ORGANIC_FARMING
- MÁTÉFFY M. (2014): A vidékfejlesztéssel kapcsolatos tudásformák szerepe és változása Hargita megyében. Doktori disszertáció, kézirat.
- MILES, M. B. – Huberman, A. M. (1994): *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications, Inc.
- SÁROSI-BLÁGA Á. (2020): Tudás, innováció, fenntartható fejlődés. In: *Szaktanácsadás – agrárium – innováció. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben.* (szerk.: Biró A. Z. és Magyar F.), Csíkszereda: Státus Kiadó, 57–71.
- SUMANE, S. – Kundaa, I. – Knickel, K. – Strauss, A. – Tisenkopfs, T. – Rios, I.D.L. –Rivera, M. – Chebache, T. – Ashkenazy, A. (2014): Local and farmers' knowledge matters! How integrating informal and formal knowledge enhances sustainable and resilient agriculture. *Journal of Rural Studies*. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.01.020>.
- TREAKLE, J. – KRELL, R. (2014): Territorial development and local knowledge systems. Engaging local farming knowledge through a right-based approach to agricultural development. Land and Water Division Working Paper 11. FOOD AND AGRICULTURE ORGANISATION OF THE UNITED NATIONS, Rome.
<http://www.fao.org/3/a-mk953e.pdf>
<https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4794.4162>
- YIN, R. K. (2009): *Case Study Research* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
<https://doi.org/10.33524/cjar.v14i1.73>

Sebestyén Ágnes

Esettanulmány az utódlás székelyföldi sajátosságairól: fiatal gazdák szerepe a családi farmgazdaságokban

A generációváltás a mezőgazdasági ágazatban európai szinten is napirenden lévő problémakör. A meglévő támogatási programok ellenére a fiatal gazdák az agrárvállalkozások létrehozását és működtetését korlátozó akadályokkal szembesülnek, ezek egy része az agrárvállalkozás kontextusát képező társadalmi környezethez kapcsolódik. Jelen esettanulmány célja székelyföldi kontextusban, a több generációs családi vállalkozásban jelen levő generációk közötti viszony bemutatása a még vezetői autoritással nem rendelkező fiatal gazdák szemszögéből. Az esettanulmány foglalkozik a viszony külső, kontextuális összetevőivel (családi tapasztalatok, közvetlen környezet, rendszerbe való integráció, tudásszerzési gyakorlat, családi környezet, reflexió), illetve bemutatja részleteire bontva a fiatal és idős generáció közötti viszony komponenseit. Az esettanulmány rámutat, hogy Székelyföldön a fiatal gazdák minimális autoritással rendelkeznek azokban a családi agrárvállalkozásokban, melyeknek fiatal koruk óta szerves részét képezik. A többgenerációs családi farmgazdaságokban a döntések meghozatala nem kompetencia alapú, hanem a rangidős családtag személyéhez kötődik.

Kulcsszavak: generációváltás, agrárium, fiatal gazdák, Székelyföld
JEL – kód: Q10, Q12

A case study of succession in Szeklerland: the role of young farmers in family farms

Generational change is an important issue in the agricultural sector at European level. Despite existing support programmes, young farmers face barriers to setting up and running an agricultural enterprise, some of which are related to the social context in which agricultural enterprise is undertaken. The present case study aims to illustrate the intergenerational relationship in the context of Szeklerland, from the perspective of young farmers who are not yet in a position of managerial authority in a multi-generational family business. The case study deals with the external, contextual components of the relationship (family experiences, immediate environment, integration into the system, knowledge acquisition practices, family environment, reflection) and presents the components of the relationship between the young and the older generation. The case study shows that young farmers in Szeklerland have minimal authority in the family agricultural enterprises of which they have been an integral part since their youth. In multigenerational family farms, decision making is not competence-based, but linked to the person of the senior family member.

Keywords: farm succession, agriculture, young farmers, Szeklerland
JEL – code: Q10, Q12

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.25>

Bevezető

Vidéki térségekben a farm típusú agrárvállalkozások működésének egyik sarkalatos problémaköre az utódlási folyamat alakulásához kapcsolódik. Az utódlás kérdése az európai agráriumban több szempontból is napirenden van (a farmer réteg elöregedése, a fiatalok elfordulása az agrárszektortól, a fiatal gazdákat támogató szakpolitikai tervek és támogatási programok előtérbe kerülése, az agrárium komplex szerepváltásából – poszt-produktivista fordulat – adódó problémák kezelése, a vidéki

térségek támogatása és mások. Az utódlás kérdéskörét tárgyaló szakmai anyagok ismertetésével sok publikáció foglalkozik (jellegzetes példák a téma kezelésére: Zagata – Sutherland 2015, Viira 2013, Eistrup et al. 2019). A probléma összetettségét jelzi az, hogy a “fiatal gazda” témakörhöz kapcsolódó európai szakpolitikai és szakmai diskurzusok is többfélék és nem egy esetben ellentmondásosak, nem egyértelmű a “fiatal gazda” életkori definíciója. A vidékfejlesztési fordulat agrárinnovációs kulcsszereplői sok esetben nem is feltétlenül tartoznak a fiatal generációhoz, a döntéshozók sok esetben nem farmerek, hanem a gyakorlati agrártevékenységtől távol álló tulajdonosok. Nem utolsósorban problémát okoz az is, hogy a hivatalos nyilvántartásban a fiatal gazda csak akkor szerepelhet, ha már ténylegesen tulajdonos, ezért az a fiatal gazda – erre kínál példát jelen esettanulmány is – aki még nem tulajdonos, az tulajdonképpen nem is minősül agrárszereplőnek.

Az agrárvállalkozások kapcsán az utódlás témakörével a közép- és kelet európai térség szakemberei, így a magyarországi kutatók is gyakran foglalkoznak. Salamonné Huszty Éva egy korábbi modellje szerint (Salamonné 2006) a kreativitás fázisában vannak a magyarországi családi vállalkozások. Tanulmányában rámutat arra, hogy ennek a fázisnak a végén jelentkezik az irányítási krízis. Véleménye szerint a krízis feloldása érdekében meg kell szervezni a vállalkozás feladatait, rendszereket kell kialakítani a pénzügyek és ösztönzés területein, formalizálni kell a szervezetet, hatás- és felelősségi köröket kell meghatározni. Úgy gondolja, hogy a személyes vezetés válsága lép fel ebben a krízishelyzetben, a megérzéseken alapuló vezetésről át kell térni a professzionális vezetésre. Ezt a feladatot vállalhatja egy alapító is a családi vállalkozásban, azonban fennáll annak a veszélye, hogy nem rendelkezik azokkal a kompetenciákkal, melyeket a következő ciklus megkíván. Véleménye szerint az alapítók nehezen szánják rá magukat, hogy félreálljanak.

A Nagy és Tobak szerzőpáros (2017) is fontos szerepet tulajdonít a családi vállalkozások utódlási kérdéskörének. Véleményük szerint egy családi tulajdonú vállalkozás működése érdekében fontos az új generációnak való tudás átadása. Véleményük szerint stratégiai szempontból is fontos a sikeres generációváltás annak érdekében, hogy az utódok a változó piaci körülmények között is versenyképesen és hatékonyan tudják működtetni a vállalkozást. A családi vállalkozásokkal kapcsolatos átörökítési kérdések aktualitása Noszkay Erzsébet (2017) szerint két tényezőnek köszönhetőek: az egyik, hogy a magyarországi kisvállalkozások nagy része már abban a helyzetben van, hogy az alapító tagok elérték vagy átlépték a nyugdíjhatárt; a másik fontos tényező, hogy Magyarországon az átörökítés kérdéskörével sem a vállalkozások „fejei”, sem a téma kutatói-oktatói nem foglalkoznak kellő súllyal.

A családi farmgazdaságok életében fontos kockázati tényezőnek nevezi Kovács Éva Katalin (2020) a generációváltást. Tanulmányában az idősebb korosztály szerepét vizsgálta ebben a folyamatban. Véleménye szerint az idősebbek ragaszkodása a tulajdonhoz és az irányításhoz demotiválja a fiatal generációt és nagymértékben korlátozza a fiatalok kockázat vállalási hajlandóságát, illetve a fejlesztési lehetőségeik kihasználását. Véleménye szerint Magyarországon a családi erőre alapozott gazdaságokban csak részben bízható a generációváltás a természetes folyamatokra. A Kovács és Pethő szerzőpáros (2021) a generációváltás okozta nyomást vizsgálták az utódokon a karcagi családi gazdaságokban. Véleményük szerint bár az agrárdiskurzusokban napirenden van a téma, mégis a gyakorlatban az tapasztalható, hogy a családi gazdaságokban tabutémának tekintik. Véleményük szerint a családtagok egymás között nem beszélnek az utódlás kérdéséről, mivel az előd egyértelműnek gondolja, hogy utódja folytatja a tevékenységet. Úgy gondolják, hogy a kommunikációhiányának köszönhető a családi gazdaságok veszélybe kerülésének helyzete.

Az utódlási folyamat alakulása szempontjából sajátos helyzetet jelent az, amikor az idős generációhoz tartozó és a fiatal generációhoz tartozó gazda (apa és fiú) egyazon vállalkozás keretében dolgozik, és a fiatal gazda szempontjából napirenden van az utódlás kérdése. A székelyföldi térségben végzett terepmunkánk tapasztalatai szerint ez a helyzet a közepes méretű és családi jellegű farmgazdaságok esetében gyakran előfordul. Ilyen esetekben a fiatal gazda már teljes értékű tagja a családi vállalkozásnak, minden munkakörbe bekapcsolódik, ismeri a

vállalkozás sajátosságait és működését, gyakorlatilag felkészült arra, hogy vezesse a vállalkozást. Azonban a farm vezetését, működését meghatározó döntési pozíció az idős gazda személyéhez kapcsolódik leginkább, az övé az autoritás a vállalkozásban. Az ilyen típusú többgenerációs vállalkozásokban a fiatal gazda várakozó helyzetben van, ez a helyzet azonban számára strukturálisan ellentmondásos. Egyfelől a családi kontextus azt írja elő számára, hogy maximálisan illeszkedjen bele a tevékenység- és szerepmegosztáson alapuló aktuális modellbe. Másfelől pedig a viszonyulása – implicit módon – kritikai jellegű, mert a működési modellen szívesen változtatna. Ehhez azonban nincsen autoritása, illetve a változtatási, javítási elképzeléseknek még a felvetése is ellenérzéseket generálhat az idős gazda részéről, ezért az ilyen javaslatok száma kevés, tálalás módjuk a fiatal gazda részéről visszafogott. Az utódlási folyamat elhúzódsának vizsgálatát célravezető a fiatal gazda szemszögéből végezni, mivel az ilyen helyzet jelentős mértékben fokozza – gyakorlatilag állandó jellegűvé teszi – a vállalkozás működésére irányuló reflexivitást, a fiatal gazda oldalán folyamatosan tematizálja a változtatási lehetőségeket, a korlátokat és hátrányokat, az együttműködés mintázatait. A kutató számára sajátos és előnyös módszertani helyzetet jelent az (Gergen – Gergen 2001), amikor az interjúalany a saját helyzete értelmezésével folyamatosan foglalkozik, sok mondanivalója van, és szívesen megosztja tapasztalatait, értelmezéseit a kutatóval személyes interakció során is. Az ilyen helyzetekben az utódlási folyamat elemzésének konstruktivista megközelítése mutatkozik hasznosíthatónak (Fischer-Burton 2014), a fiatal gazda interpretációiban annak a szociális identitásnak (Jenkins 1996) az alakulása érhető tetten, amely – az üzleti-gazdasági paraméterek mellett – a farm működésének aktuális modelljét részletesen bemutatja.

Az esettanulmány célja a többgenerációs családi vállalkozásban jelen levő generációs viszony bemutatása a még vezetői autoritással nem rendelkező fiatal gazdák szemszögéből. Az esettanulmány során vázolólok ennek a viszonyoknak a külső, kontextuális összetevőit (családi tapasztalatok, közvetlen környezet, rendszerbe való integráció, tudásszerzési gyakorlat, családi környezet, reflexió), illetve bemutatólok részleteire bontva a fiatal és idős generáció közötti viszony komponenseit. Az esettanulmány során egy esetet veszek alapul. A tanulmány alanya egy harmincas éveiben járó fiatal gazda, akire a továbbiakban D.-ként fogok hivatkozni. D. egy székelyföldi faluban él és itt is folytat agrártevékenységet a családi farmgazdaságban, mely körülbelül 100 tejelő szarvasmarhát számlál. D. saját elmondása szerint állattenyésztéssel, mezőgazdasággal és tejkontrollal foglalkozik.

A D.-vel való interjú előtt ellátogattam még néhány fiatal farmerhez, akik szintén többgenerációs családi farmgazdaságban képviselik a fiatal generációt. A célcsoport nyitottnak és segítőkésznek jellemezhető, látható, hogy szívesen beszélnek aktuális helyzetükről, érzéseikről, meglátásaikról. Néhány családi farmra is ellátogattam, a fiatal farmerek láthatóan a farmgazdaságban működő minden aktuális munkafolyamattal tisztában vannak, büszkén meséltek a családi farm működéséről. D.-vel egy kávézóban találkoztam és beszélgettem, itt készült az esettanulmány anyagához szolgáló interjú.

A Csiki-medencében több, a D. családjához hasonló farmgazdaság is működik. Ezeknek a farmoknak sajátosságuk, hogy az idős gazda (az apa) alapította őket a rendszerváltás utáni évtizedben (1980-1990), majd ahogy a család erősödött és a fiatalok is munkaképes tagokká váltak, úgy a farmgazdaság is bővült, az állatállomány gyarapodott és elérte mai formáját. A bővülés és modernizálás folyamatához hozzájárultak olyan külső tényezők is, mint a helyi támogatások, majd később a különböző pályázati lehetőségek.

A térségben jelen lévő családi farmgazdaságokra napjainkban jellemző, hogy körülbelül 50-200 darab állat közé tehető az állatállomány és a működésük feltétele a családi munkaerő, melyet néhány, maximum 5 alkalmazott (a farm méretétől függően) egészít ki. Ezek a gazdaságok kiegészítik a térségben működő önálló családi gazdaságok és az innovatív gazdasági szektor működését. Üzemszerűen működnek, hiszen nagyobb állatállománnyal rendelkeznek, és egy állatfajt részesítenek előnyben (nem vegyes gazdaságok), de a tulajdon, a vállalkozásokkal kapcsolatos döntések és a gazdaság munkafolyamatai a többgenerációs család kezében van. A

helyi agrárium szempontjából fontos gazdasági pontot jelentenek ezek a farmok, hiszen a gazdaságok termékeiket a helyi piacokon értékesítik.

A Csíki-medencében településenként 1 és 4 közé tehető az ilyen jellegű farmok száma. A fiatal gazdák három életút közül választhatnak a jelenlegi helyzetükben: kivárik, míg az idős gazda átadja a farm irányítását; megpróbálnak önállóan, saját farmot létesíteni vagy elhagyják a szakmát és más tevékenységbe kezdenek. A fiatalok jövőképeinek alakulásában nagy szerepet kap a fiatal és idős generáció közötti viszony és az utódlás kérdéseinek tisztázása a családon belül. Az esetelemzés során egy konkrét példát mutatok be D. helyzetén keresztül, a székelyföldi többgenerációs farmgazdaságok sajátosságainak pontosabb megismerése érdekében.

Esetelemzés

Az esetelemzés hat témakörben foglalkozik a fiatal és az idős generáció közötti viszony külső, kontextuális összetevőivel: (2.1.) családi tapasztalatok, (2.2.) közvetlen környezet, (2.3.) rendszerbe való integráció, (2.4.) tudásszerzési gyakorlat, (2.5.) családi környezet, (2.6.) reflexió. Továbbá ezeken a témakörökön belül, részletekre bontva mutatja be a fiatal és idős generáció közötti viszony meghatározó komponenseit: termelői környezet, társadalmi környezet, pályázatok, támogatások, szervezeti integráció, külföldi tapasztalatok és interpretációk, tudáshoz és tanulásához való viszony, változáshoz való viszony, családi működési modell, apával való viszony, énkép, jövőkép.

1. Családi tapasztalatok

A fiatal gazda beszámolójában nagy hangsúlyt kaptak a gyermekkori mezőgazdasággal és állatokkal kapcsolatos tapasztalatok. Gyermekkorában sok házkörüli tevékenységbe kapcsolódott be, nagyszülei önellátó családi gazdaságában. A családban mindenkinek megvolt a saját feladata. Visszaemlékezett, hogy a faluban volt egy idős állatorvos, aki gyakran járt a farmjukra az állatok kezelése miatt. Gyermekként, amikor csak tehetett a segítségére volt munkája során, felnézett rá és tanult tőle olyan technikákat, melyeket a mai napig alkalmaz, ha nincs a közelben állatorvos és szükség van azonnali beavatkozásra.

Gyermekkorára visszagondolva úgy emlékszik, hogy a faluban mindenki kevés állatot tartott. Legtöbb akkori gazdálkodó minden feladatot, amely a gazdaság működését szolgálta, kézimunkával oldott meg. Abból kifolyólag, hogy nehezen voltak elérhetők különböző munkagépek, illetve anyagilag is kevesen engedhették meg maguknak, az idősebb generáció többsége kevés tapasztalatot szerzett a gépiesített munkavégzés területén. D. véleménye szerint ez problémát jelent a családi gazdaságok mai működésében, olyan szempontból, hogy a fiatal generáció, aki már otthonosan mozog a mezőgazdasági gépek kezelésében, javításában és működtetésében, nyitott lenne ezek bevonására a saját családi gazdaságukba, ezzel szemben az idősebbek távolságtartóan viszonyulnak az új technológiákhoz. Tiszteletben tartja az idősebb generáció döntéseit és választásait, azonban szeretné, hogyha több bizalmat kölcsönöznenek a fiataloknak és hagynák, hogy megpróbálják érvényesíteni saját elképzeléseiket. Úgy gondolja, hogy a fiatalok jellemzően több helyen járnak, több módszerrel és eszközzel találkoznak, mint idősebb elődeik, így jobban is értnek az új munkagépek, módszerek és technológiák alkalmazásához. Véleménye szerint az idősebb korosztály ideális hozzáállása a fiatalokhoz a „*tessék, csináld, csak kérd ki a véleményem*” magatartás.

„*A fiatalok sem tudnak minden problémát megoldani*”- vélekedik a fiatal gazda, de D. szerint nem is ez a cél, hanem az, hogy saját tettein keresztül megtapasztalja a szakma velejárait és később saját döntéseket tudjon hozni. Arról számolt be, hogy a legtöbb idős gazdálkodó nem hajlandó bevonni a családi vállalkozás vezetésébe a fiatal gazdákat, csupán munkaerőként tekint rájuk. Ennek oka véleménye szerint, hogy tartanak attól, hogy a fiatalok hibáznak, így megoldásként úgy döntenek, hogy az a legjobb a családi gazdaság számára, ha ők maguk vezetik és hoznak döntéseket. „*Egy családi farmon belül nehezen valósul meg fejlődés, hogyha mindig csak az*

idősek hoznak döntéseket”- D. szerint. Úgy gondolja, hogy sok farmon nem az a probléma, hogy az idősek menedzselik a farm működését, hanem hogy ebben a folyamatba nem kapnak helyet az újítások. Az idősek képviselik azt a meglátást mely szerint: „*régebb is így csinálták és mi is így fogjuk*”.

2. Közvetlen környezet

Termelői környezet

A térségben lévő állattartás minőségéről érdeklődve a fiatal gazda pozitívan számolt be. Véleménye szerint több 50-100 darabos farm van a térségben, ahol minőségi állattenyésztést végeznek a gazdák. Legfőképp Hargita, Maros, Kovászna és Brassó megyéket emelte ki, ahol jó minőségűnek látja a fejős tehénállományt. Azzal indokolta véleményét, hogy munkája során, sok farmon járt, ezekben a megyékben, illetve kollégái és más szakemberek is hasonló tapasztalatokról számoltak be.

Társadalmi környezet

A település lakói kevésbé vannak jó véleménnyel a faluban zajló mezőgazdasági tevékenységről. Beszámolói alapján néha neheztelnek a falubeliek a gazdálkodókra, véleménye szerint még „*haragszanak is rájuk*”. Példaként említi, amikor egy gazda trágyalevet szállított a faluban és az erős szag zavarta a település lakóit, akik még a közösségi médiában is megosztották sérelmeiket. Előfordult, hogy barátok is megjegyezték: „*Amikor a legjobban alszok, ti akkor traktoroztok az ablak alatt*”. A trágyaszállítás miatt szintén neheztelnek a környék lakói, mert néhány gazdálkodó nem figyel a szállított mennyiségre és megtörténik, hogy az útestre hull az autóról. Ennek helyességét D. is megkérdőjelezi, de egyelőre nem lát más módot a trágyaszállításra, időbe telik, míg a településeken a gazdák megfelelő szállító eszközt tudnak vásárolni, főleg, hogy a térségben még a hagyományos, szekérrel történő szállítás sem ritka jelenség. Barátai viszonyulásáról a foglalkozásához D. azt mondta, hogy legtöbbször „*megszokta*”. Mások véleményét kéri, hogyha hasonló tevékenységbe szeretnének kezdeni. Véleménye szerint nehéz elindulni ebben a szakmában, „*ha nincs anyagi háttér, családi munkaerő és megfelelő akarat*”. Nagy jelentőséget tulajdonít a gyerekkori tapasztalatok szerzésének is a mezőgazdasági tevékenységekkel kapcsolatosan, úgy gondolja, „*bele kell nevelődni a szakmába*”.

3. Rendszerekbe való integráltság

Pályázatok

D. hozzáállása a pályázati lehetőségekhez pozitívnak mondható, bár kevés saját tapasztalattal rendelkezik. Családjának farmján körülbelül száz darab fejős tehén van. Ezzel az állománnyal és megfelelő hektár földdel már lehet különböző országos, nemzetközi vagy uniós pályázatban részt venni. A térségben több alapítvány pályázatokat hirdet meg különböző mezőgazdasági tevékenységek támogatására, például mezőgazdasági erőgépek vásárlására, földmérés és tulajdonjog tisztázásának költségeinek megtérítésére, tenyészállatok beszerzésének támogatására. D. elgondolkozott egy ilyen pályázatban való részvételen, de mivel farmgazdaságuk vezetője nem támogatták a kezdeményezést, nem pályáztak. Később D. elindított egy saját pályázatot is, de végül nem sikerült időben benyújtani az iratcsomót.

Az egyesületi munkája által D. részt vett alapítványok pályázatainak ellenőrzési folyamatában is, amely során több pályázó farmjára ellátogatott. Véleménye szerint sok hasznos és jó mezőgazdasági gépet vásároltak a gazdák a pályázatok segítségével, melyekre szükségük volt. Véleménye szerint van olyan is közöttük, aki azért pályázott, mert „*a szomszéd is*”, de a mezőgazdasági gépeket nem használja a rendeltetési céljuknak megfelelően. Az alany véleménye szerint nem könnyű a pályázati eljárás teljesítése, nehézségeket és előzetes anyagi befektetést is magával hordoz, annak ellenére, hogy a sikeres pályázati támogatás nem garantált. Úgy fogalmaz, hogy „*vagy bejön, vagy nem*”.

Támogatások

D. meglátása szerint problémát jelent, hogy egy megfelelően takarmányozott, jó tejminőséget és mennyiséget termelő, törzskönyvvel rendelkező állatállományra a gazda ugyanannyi anyagi támogatást kap, mint az a gazda, aki nem foglalkozik ezekkel a tényezőkkel, valamint nem fordítja a támogatási pénzt a farm fejlesztésére. Ez azért jelenthet nehézséget, mert nem megfelelő példát mutat a többi gazda számára, illetve elkedvetleníti azokat, akik minőségi termelésre törekednek. Ennek oka, hogy a támogatási rendszer nem a minőségi állattartásból származó termékek mennyiségére folyósít támogatást, hanem a tehének darabszáma szerint osztja ki a pénzt. A támogatási összeget ugyanis annyi felé osztják, ahány állatra kértek és jóváhagyták a támogatást, így a minőségi állattenyésztés nem kap szerepet a folyamatban.

Szervezeti integráció

D. szervezeti integrációjáról elmondható, hogy tagja egy térségi egyesületnek, ahol tejkontrollt végez. A tejkontroll során a tejelő szarvasmarhák hatékonyságát ellenőrzi különböző paraméterek segítségével, mint például mennyiség, zsírtartalom, tisztaság. Az egyesületben a vezető tanács tagjaként részt vesz különböző döntéshozatali ügyekben, befolyással és szavazójoggal rendelkezik fontos ügyek megvitatásában. Az egyesület ellenőrző bizottságában is fontos szerepet tölt be, ellenőrzi a nemesítési programba foglaltakat a gazdák farmjain. Fontosnak tartja, hogy a szervezeti struktúrához tartozzon, így több tereptapasztalatot szerezhethet, és számos kapcsolatot alakíthat ki.

4. Tudásszerzési gyakorlat

Külföldi tapasztalatok és interpretációk

A külföldi tapasztalatcserék, melyek során más országok farmjaira látogathatnak az érdeklődők, népszerűnek tekinthetők a térségben. A helyi társadalomból való kilépés fontosságáról és sajátosságairól térségi kontextusban Biró A. Zoltán (1996) tanulmányában olvashatunk. Agrárszempontról kedvelt célország Németország, Lengyelország, Ausztria, Svájc és más európai országok. Ezeket a tudásgyarapítást szorgalmazó programokat intézmények is szervezhetik. D. is részt vett egy tapasztalatcserén, mely során osztrák farmokra látogattak el a gazdák. A program során megnéztek néhány farmot, meséltek a helybéli farmerek az általuk használt technológiákról, módszerekről és állatfajokról. Azt a következtetést fogalmazta meg D., hogy bár sok jól működő farmot és technológiát látott ebben a programban, mégis az a benyomása, hogy nem sokkal másabb az osztrák farmgazdaságok működése, mint a térségben vagy az országban, Romániában. Véleménye szerint a tapasztalatcserék során a modernebb farmokat mutatják meg az odalátogató farmereknek, de emellett léteznek kevésbé felszerelt és automatizált farmok is, mint mindenhol. Kiemelte, hogy a külföldi látogatása során azt figyelte meg, hogy az ottani jogszabályok és törvények engedékenyebbek a gazdálkodókkal szemben, mint Romániában. Példaként említi, hogy míg Ausztriában törvényesen működhet egy étterem és egy istálló közös épületben, egyetlen közfalal elválasztva, addig Romániában nagyon szigorúan megkövetelik és ellenőrzik a trágya megfelelő tárolását a farmokon.

D. mesélt arról, hogy környezetében sok fiatal próbál külföldön boldogulni, munkát vállalni. Ez a jelenség a Székelyföldön nem ritka, részletesen Bodó Julianna (2009) foglalkozott a térségben jellemző vendégmunka típusú migrációval. D. véleménye szerint jellemzően gyárakban, üzemekben, sofőrként, mezőgazdaságban vagy más területeken helyezkednek el a fiatalok, akiknek nem titkolt szándékuk pénzt gyűjteni külföldi munkavállalásukkal. Úgy gondolja, hogy ezek a fiatalok, hazatérésük után, kevés eséllyel kezdenek el gazdálkodni, legtöbbszörüknek elege is lesz a külföldi robotmunkából. Véleménye szerint „*a legtöbb fiatal már jobban szereti a kényelmes életet, mint az istállóságot*” és hazatérésük után kevesen vállalnak ismét megterhelő fizikai munkát, mint például a gazdálkodás. Viszont megjegyzi, hogy azok, akik tapasztalattal

rendelkeznek állattenyésztés vagy növénytermesztés terén, gyermekkorukban is bekapcsolódtak gazdálkodási munkálatokba, megvan a megfelelő ambíciójuk a szakmához és már csak az anyagi keret hiányzott egy saját mezőgazdasági vállalkozás elindításához, ők még neki foghatnak gazdálkodni külföldről való hazatelepedésük után.

Tudáshoz és tanuláshoz való viszony

D. fiatal évei során legfőképp a szakma gyakorlati részébe vállalt részt, nagyszülei és szülei gazdaságán. Beszámolóí alapján elmondható, hogy szívesen tanult az idősebb generációtól, figyelte munkájukat, és amilyen munkakörben tudott, részt is vállalt. A tapasztalatszerzés által elsajátított ismeretek adták meg számára a kezdeti koncepciókat a szakma sajátosságairól. Ezek a gyakorlati ismeretek és tapasztalatok később kiegészültek az egyetemen elsajátított tudással. Elmondható a fiatal gazdáról, hogy fontosnak tartja a szakmai tudást az állattenyésztéssel foglalkozók körében, mely személyes életútjában is látható. Véleménye szerint sokszor a nem megfelelő tudásból származnak a rossz gyakorlatok és a nem megfelelő szakmai hozzáállás.

Változáshoz való viszony

A fiatal farmer véleménye szerint „*az az állattenyésztés, amikor valaki egy jó tehénből egy jobbat akar csinálni, az állattartás pedig, hogy nem számít, csak tehenet tartson*”. Ő maga igyekszik folyamatosan fejleszteni a saját gazdaságukat, modernebb technológiákat alkalmazni, gépesíteni a farm működését, megfelelő és hatékony munkagépeket használni a termelés során, illetve odafigyelni az állatok megfelelő gondozására és táplálására. Nyitott az újításokra, legfőképp új munkagépek vásárlása a célja. Véleménye szerint hatékonyabb egy új és jó minőségű mezőgazdasági gépbe befektetni, mint két vagy több régi, állandóan javításra szorulóval gazdálkodni. Jobbnak találja az új technológiákkal való munkavégzést és előnyként említi ezek kapcsán az időmegtakarítás lehetőségét.

Az egyesületben való tevékenysége által sok farmra ellátogat, melyek ösztönzően hatnak saját tevékenységére. Beszámolója alapján örül, hogy a környéken sok olyan farm van, ahol a gazdák a fejlődésre törekednek. Véleménye szerint további segítséget jelentene, ha a tej és hús ára megemelkedne, mert még jobban motiválná a gazdákat a minőségi munkavégzésre.

Az ő családja például kevesebb területen tud búzát termelni, mint amennyire szüksége lenne, ezért termelőktől vásárolják meg állataik számára a gabonát. A gazda szerint néha megemelkedik a búza ára, amit ő nem negatívan értékel, hiszen véleménye szerint megdolgoztak vele a termelők, azonban szeretné, ha ezzel arányosan a tej és hús értéke is magasabbra emelkedne.

5. Aszimmetrikus viszony a családi környezetben

Családi működési modell

A farmgazdaság működésébe az egész család bekapcsolódik, mindenkinek megvan a saját feladatköre. Az édesanya legfőképpen a család ételmezéséről gondoskodik, de a fő szezonban, nyáron, ő is segít a fizikai munkavégzésbe, állatok ellátásába és a széna betakarításában. Az édesapa vezeti a farmgazdaság működését, ő hozza a döntéseket. Továbbá minden pénzügyi döntést is ő kezel, melybe a család többi tagjának minimális beleszólást enged. Leginkább ő van jelen a farmon, felügyeli a munkafolyamatokat, illetve besegít a fizikai munkavégzésbe, állatok ellátásában, termés betakarításában vállal szerepet. D. és testvére is sok időt töltenek a farmon, úgy fogalmaz, hogy „*Apu mindig ott van s mi felváltjuk. Egyikünk mindig ott van*”. A fiatalok a munkahelyükön kívül a farmon dolgoznak, ők végzik a fizikai munkák legjavát, a gépi munkálatokat, a termés betakarítást, az állatok ellátását. A farmon működő munkagépek kezelése az ő feladatuk.

A családi munkaerőt kiegészítik bérmunkások tevékenységei, melyről helyi viszonylatban Olah Sándor írt (2022). A környéken egyre gyakoribb probléma a farmokon jelentkező bérmunkás

hiány. D. szerint is nehéz munkaerőt találni a különböző mezőgazdasági tevékenységek elvégzésére, de saját bevallása szerint az ők gazdaságukban nincs ilyen jellegű probléma. Az a véleménye, hogy: „*a lényeg az lenne, hogy mindenki annyi állatot tartson, amennyit családirag könnyedén el tud végezni, hogy ne legyen megterhelő*”. Úgy gondolja, hogy ha a család külső munkaerő nélkül marad a fokozódó bér munkáshiány miatt, akkor fontos, hogy állatállománya akkora legyen, és úgy legyen kialakítva a farm működése, hogy a család is könnyedén el tudja végezni a feladatokat. Úgy gondolja, hogy: „*a család erős, oda tudnak állni, meg tudják csinálni*”. Fontosnak tartja azt is, hogy a gazdák a bér munkásoknak megfelelő feltételeket és bérezést biztosítsanak, véleménye szerint másképp nem tudják huzamosabb ideg fenntartani a munkakapcsolatot és megbízható munkaerőt alkalmazni.

Apával való viszony

A családi farm irányítását és menedzselését D. édesapja végzi. Ő az, aki döntéseket hoz a farm működésével és újításával kapcsolatosan. D. beszámolója alapján: „*Mi adjuk az ötletet s apu dönti el, hogy milyen legyen*”. Az édesapa mindig jelen van a farmon, vagy legalábbis a közelében van, míg gyermekei a gazdálkodás mellett munkahelyükön is teljesítenek. D. nagyon tiszteli édesapja munkáját és előnynek látja, hogy mindig ott van a farmon, hiszen véleménye szerint nem érdemes fejős teheneket tartani, hogyha állandóan nincsenek felügyelve. Szerinte fontos a pontosság a fejéseknél, amelyek elengedhetetlen feltétele az előbbi és édesapjuk nélkül ezt nem tudnák biztosítani családi farmjukon. A farm fejlesztésével kapcsolatosan gyakran adnak ötleteket édesapjuknak, amelyek D. bevallása szerint nem mindig valósulnak meg. Nehezen tudják megbeszélni, hogy miért lenne szükség egy-egy újításra, legtöbbször valamilyen nagyon nyomós érveléssel kell előálljanak, hogy jóváhagyásra kerüljön.

Sokszor hangsúlyt kapott D. véleményében az egyetértés fontossága a családi gazdaságok működésében. Véleménye szerint, hogyha a család nem képes egyet érteni, akkor nem tud megfelelően működni. Azokban a családokban, ahol több a fiúgyermek, szerinte nehezebb megtalálni a közös hangot, illetve az öröklési folyamat során is több nehézség adódhat. Véleménye szerint „*hogyha nem tud mindenki arányosan hozzászólni a dolgokhoz, akkor nem működik*”. Családonként változik, hogy hogyan valósul meg az együttműködés, de véleménye szerint amennyire csak lehet törekedni kell rá.

Ebben a folyamatban kulcsfontosságúnak tekinti az idősebb generáció hozzáállását az örökléshez és azt mondja: „*ez attól függ szerintem, hogy hogyan adják át az idősek*”. Úgy gondolja, hogy problémát jelent, ha egy gazdaságban, csak egy ember hoz döntéseket, melyre példát is mond: „*Tavaly halt meg egy idős gazda. A fia munkába járt, nem nagyon tudott besegíteni a gazdaságba, a gépekhez nem nagyon értett. Az unoka viszont ügyeskedett, sok mindent megcsinált. Viszont az idős bácsi volt a minden. S mikor meghalt nem tudták mit kell, csináljanak. Most sem tudják. Úgy néz ki, hogy eladják*”. Rávilágít arra a problémára, hogy ha az idősebb generáció nem vonja be kezdetektől utódait a szakmába és nem hagy nekik lehetőséget a döntéshozatalra, akkor egyedül majd nem lesznek képesek vezetni a gazdaságot. Úgy látja, hogy ha a fiatalok a húszas és harmincas éveikben nem vesznek részt a családi gazdasággal kapcsolatos döntések meghozásában, akkor negyven éves kor után már ennek az esélye minimális. Továbbá azzal is indokolja véleményét, hogy a harmincas évei után egy gazda, már az állam által sem tekinthető fiatal gazdának, így nem részesülhet a kezdetekhez szükséges támogatásokba, melyek segítenék a gazda elindulását. Úgy vélekedik, hogy: „*Ha negyven évig ő úgy nőtt fel, hogy neki örökre parancsoltak, saját fejétől, saját magától nem tudott semmit csinálni, az nehezen tud döntést hozni. Nem hagyták érvényesülni, s így most más mondja meg, hogy te ezt kéne, csináld. S ez a legrosszabb az egész mindenségben*.”

Úgy gondolja, többen is képesek vezetni egy családi gazdaságot egyszerre, nem feltétel, hogy egy ember személyéhez kötődjön az autoritás. Megoldásként javasolja, hogy a tagok között a feladatok megoszoljanak és mindenki a saját részéért vállaljon felelősséget. Ehhez azonban fontos komponens az együttműködési hajlandóság, lényeges jól ismerni a családtagok erősségeit és

gyengeségeit, olyan feladatokat bízni mindenkire, amelyeknek meg tud felelni. Egy belső rendszer kialakításával a család együtt tud működni, közösen tud dolgozni. Az alábbi feltételek teljesülésével elkerülhetők lennének az előbb említett öröklési nehézségek és a családi farmok vezető nélkül maradásának problémái.

6. Reflexió

Énkép

Beszámolóiban D. szakemberként hivatkozik önmagára, legfőképpen az egyesületben végzett munkája miatt. Mikor az itt végzett feladatköreiből mesél, leginkább a szaknyelvet részesíti előnyben. Szívesen mesél az itt betöltött szerepéről, láthatóan szereti a munkáját. Többször hangsúlyozza, hogy sok farmon járt munkájának köszönhetően, ami ösztönzően hat saját mentalitására. Jó tapasztalatokat szerzett a terepmunkák által, úgy érzi, szélesíti a szakmával kapcsolatos látókörét, azzal, hogy más gazdák tevékenységébe is betekintést nyer. Saját családi farmjukról beszélve leginkább a gyermek és a segítő szerepében látja magát. Úgy gondolja, sok feladatot vállal a gazdaságukban, fontos része a családi munkaerőnek és hogy számítanak rá mindig a családtagok, hogyha egy megoldandó probléma merül fel. Úgy érzi, vannak olyan részei is a gazdaságuknak, melyek felelőssége teljesen rá hárul. Saját bevallása szerint, ő másképpen vezetné a farmot, hogyha az ő kezében lenne a döntéshozatal joga, több új technológiát alkalmazna, legfőképp a munkagépek terén. Gyakran említ példákat más családi farmok működésének rendszeréből, ezekben a példákban közös tényező, hogy az idős generációs farmerek nagyobb teret engednek utódjaiknak az irányításban vagy egyenlően oszlik meg az autoritás, munka és anyagi tényezők kezelése a fiatal és idős generációk között.

Jövőkép

A fiatal felnőttek közül egyre kevesebben foglalkoznak mezőgazdasággal és állattenyésztéssel D. tapasztalatai alapján a húszas éveikben járó, munkaképes fiatalok legjava nem szereti a fizikai munkát. Ennek oka, hogy legtöbbjük családjában nem volt szükség arra, hogy ilyen típusú munkába bevonják őket gyermekként, ugyanis a felnőttek sem gyakran végeztek ilyen jellegű munkákat. Úgy gondolja, hogy ebben közrejátszik az is, hogy egyre kevesebben tartanak háztáji haszonállatokat, egyre kevesebb önfenntartó családi gazdálkodás van. Egy másik ok, ami miatt a szakma és a vele járó fizikai munka nem túl népszerű ezek között a fiatalok között D. szerint, hogy ez a korosztály leginkább a kényelmes élethez szokott, amely nem jellemző a gazdálkodó életmódra. Legtöbb fiatal a könnyebb vagy más típusú pénzkeresési lehetőségek mellett dönt. Ennek ellenére D. azt gondolja, hogy sok tenni akaró fiatal vállalja a szakma nehézségeit, velejáráit és vannak ellenpéldák is, akik szeretik ezt az életstílust.

Összegzés

Az esettanulmány olyan utódlási modellt körvonalaz, amelyben a generációváltást nem a vállalkozás üzleti környezete és nem a vállalkozói kompetencia határozza meg. A belső kulturális mintáknak van meghatározó szerepe, amelyek – a térségre jellemző hagyományos családi gazdálkodási modell mintájára – a vállalkozói autoritás átadását alapvetően fiziológiai (munkabírási, cselekvőképesség) kritériumokkal kapcsolja össze. Ez a társadalmi-kulturális kontextus olyan modellt eredményez, amelyben a munkavégzés és a döntéshozás szintje között aszinkron van. A fiatal gazda egyre több és egyre többféle tevékenységet végez, ezek egyre nagyobb részét teljesen át is veszi, a vállalkozói tevékenység nagyobb része egy idő után már ráhárul, miközben a döntési folyamatban a szerepe tartósan jelentéktelen marad. A döntési jogkör akkor veszi át, amikor az idős gazda munkabírási, cselekvőképessége minimálisra csökken. Ez a modell a térségre jellemző hagyományos, önellátásra berendezkedett családi gazdálkodás keretében alakult ki és erősödött meg, amelynek nem volt szerves része az üzleti tevékenység. A társadalomtörténeti folyamatok által kitermelt működési minták és beállítódások erejét mutatja az,

hogyan ez a modell napjainkban a farmgazdaságok üzleti modelljének keretében is újratermelődik. Miközben a farmgazdaság ebben a térségi kontextusban jellegénél és működésénél fogva innovációt képvisel, a belső szerkezetében működő kulturális minta korlátként működik. Az utódlási folyamat ilyen jellegű tartós elhúzóódása a fiatal gazda oldalán folyamatos reflexiót, helyzetértelmezést generál és tart fenn. Ez a modell előnyt jelenthet a rákészülés szempontjából, ugyanakkor hátrányt jelenthet abban a tekintetben, hogy a vállalkozás megkésve reagál a fontos változási kihívásokra. Nem utolsó sorban hátrányt jelenthet abban a tekintetben is, hogy az utódlás elhúzóódása miatt a vállalkozás tényleges átvételekor a fiatal gazda a hivatalos regisztráció szerint már nem nevezhető fiatal gazdának, és nem profitálhat az ehhez a státushoz kapcsolható előnyökből. A térségi fiatal gazdák körében készített interjúsorozat anyagai megerősítik az ebben az esetelemzésben fölvezetett modell térségi jelenlétét. Annak ellenére, hogy a bemutatott generációs viszony már nem statikus jellegű, a térségi fejlesztéspolitikai tervezésben célszerű számolni vele, mert nem tekinthető olyan térségi társadalmi örökségnek, amely rövid időn belül és magától felszámolódik.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Z. (1996): A történetmondás, mint az antropológiai kutatás tárgya- kutatásmódszertani tanulmány In Bodó J. (eds.), *Elmentünk: Székelyföldi életutak*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 245-258.
- BODÓ J. (2009): A vendégmunka típusú migráció magatartás- mintái a székelyföldi térségben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9, 1.
- EISTRUP, M. – SANCHES, A. R. – MUÑOZ-ROJAS, J. – PINTO CORREIA, T. (2019): A “Young Farmer Problem”? Opportunities and Constraints for Generational Renewal in Farm Management: An Example from Southern Europe. *Land*, 8, 70
<https://doi.org/10.3390/land8040070>
- FISCHER, H. – BURTON, R. J. F. (2014): Understanding Farm Succession as Socially Constructed Endogenous Cycles. *Sociologia Ruralis* 54(4): 417–438.
<https://doi.org/10.1111/soru.12055>
- GERGEN, K. J. – GERGEN, M. M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László, J., Thomka, B. (eds.), *Narratívák 5. Narratívpszichológia*. Budapest: Kijárát Kiadó. 77–120.
- JENKINS, R. (1996): *Social identity*. London: Routledge.
- KOVÁCS É. K. (2020): Az idősebb korosztály szerepe a családi gazdaságok generációváltásában. *Magyar Gerontológia*. (12), 39, 2-13.
- KOVÁCS É. K. – PETŐ K. (2021): A generációváltás okozta nyomás az utódokon a karcagi családi gazdaságokban. *Régiókutatás Szemle*. (4), 2., 69-81.
<https://doi.org/10.30716/RSZ/21/2/7>
- NAGY A. SZ. – TOBAK J. (2017): Családi vállalkozások vezetési és utódlási kérdései. In: *Taylor: gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat*, (9), 2., 188-196.
- NOSZKAY E. (2017): Tapasztalatok a családi vállalkozások átörökítésének dilemmái kapcsán. *Vezetéstudomány*, (48), 6 –7., 64 -72. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.06.08>
- OLÁH S. (2022): Szovjet minta Székelyföldön, *Korunk*, 2, 47-59.
- SALAMONNÉ HUSZTY A. (2006): Magyarországi kis- és középvállalkozások életútjának modellezése. *Competitio*, (5.) 1., 51-68. <https://doi.org/10.21845/comp/2006/1/3>
- VIIRA, A.H. – PÖDER, A. – VÄRNIK, R. (2013): The Determinants of Farm Growth, Decline and Exit in Estonia. *German Journal of Agricultural Economics*, 62, 52-64.
<https://doi.org/10.22004/ag.econ.253149>
- ZAGATA, L. – SUTHERLAND, L. A. (2015): Deconstructing the ‘young farmer problem in Europe’: Towards a research agenda. *Journal of Rural Studies*, 38: 39-51.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.01.003>

Sarány Orsolya

A média a gazdaságról. Elemzés egy regionális napilap példáján

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogyan jelenik meg egy székelyföldi regionális napilap hasábjain a vidéki társadalom egyik legfontosabb komponense, a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens. Az erdélyi, székelyföldi magyar nyilvánosságban a regionális médiaorgánumok a nyilvánosság fő szervezői, amelyek küldetésüknek tartják a kisebbségi társadalom megjelenítését, a kisebbségi világ legitimálását. Jelen tanulmányban így először a sajtó ezen kisebbségi világot bemutató és fenntartó funkciójáról írok, majd tartalomelemzéssel azt vizsgálom, részét képezi-e ennek a tematizációs gyakorlatnak a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens bemutatása.

Kulcsszavak: médiatematizáció, regionális média, média és identitás

JEL – kód: Z00

Economics in media. Case study on the example of a regional daily newspaper

Present study examines how one of the most important components of rural society, the regional entrepreneurial-economic segment is represented in one of the regional, Hungarian newspaper from Szeklerland. In Transylvania and Szeklerland, the regional media outlets are one of the main actors of the local, regional publics, that consider as their mission to represent the minority society, and through representation to legitimate it. In this study, I briefly discuss how the media represents and sustains these regional societies, then, with content analysis, I will examine whether the presentation of the regional entrepreneurial-economic segment is part of this thematization practice.

Key words: media representation, regional media, media and identity

JEL – code: Z00

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.26>

Bevezetés

A vidéki térségek változásával kapcsolatos elemzések felhívják a figyelmet a vidékkel kapcsolatos diskurzusok változására, többek között arra, hogy megnövekszik azoknak a szereplőknek a száma, amelyek érdekeltek és aktívak ezen a téren (a téma áttekintését lásd: Kovách 2012). A vidékreprezentációnak ez a gyakorlata a székelyföldi térségben is kimutatható (Bíró 2020). A térség definíciójával foglalkozók körében a vidékfejlesztési szakértők, civil szervezetek, kutatók, turisztikai és vendéglátó-ipari vállalkozók, kommunikációs szakemberek, politikusok mellett szerepük van azoknak a nyomtatott és elektronikus médiáknak is, amelyek egy-egy vidéki térségben a társadalmi, gazdasági, művelődési élet eseményeit, szereplőit, problémáit megjelenítik. Tanulmányomban egy nyomtatásban és elektronikus formában egyaránt megjelenő székelyföldi regionális napilap anyagainak elemzése kapcsán vizsgálom azt, hogy a vidéki társadalom egyik legfontosabb komponense, a vállalkozói-gazdasági szegmens hogyan jelenik meg a napilap mindennapi gyakorlatában. A téma elemzésének fontosságát két tényező is indokolja. Egyfelől az, hogy a térség fejlettségi szintjének, versenyképességének a kérdése folyamatosan napirenden van, és a térségi fejlődés, a versenyképesség egyik kulcsszereplője értelemszerűen a vállalkozói-gazdasági szegmens. Hasznosnak tűnik megvizsgálni azt, hogy ez a szegmens része-e a fejlődéssel, a versenyképességgel kapcsolatos médiatematizációnak, és ha igen, akkor milyen mértékben és milyen módon. Indokoltnak mutatkozik a téma elemzése abból a szempontból is, hogy a kisebbségi társadalomban a médiának sajátos tematizációs szerepe van, úgymond feladatának, küldetésének tartja a kisebbségi társadalom egészére való figyelmet és

megjelenítést. (Esetünkben ez a feladatvállalás nyilván egy kisebb tájegység társadalmára vonatkozik.) Az elemzésre váró kérdés ebből a szemszögből is hasonló: a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens tematizációja milyen mértékben, milyen módon képezi részét a holisztikus megjelenítésre törekvő médiatematizációnak. A tanulmány első részében részletesebben is ismertetem a kisebbségi médiának ezt a holisztikus feladatvállalását, tekintettel arra, hogy ez a sajátos szerep a regionális napilapot a tanulmány bevezető soraiban említett vidékdiskurzus alakításának nagyon fontos (ha nem a legfontosabb) szereplőjévé teszi.

Regionális napilapok, kisebbségi környezetben

A regionális média a romániai magyar kisebbségi nyilvánosság szerves részét képezi, ide tartoznak a többévtizedes hagyományokra épülő megyei napilapok, a rendszerváltást követően megjelent helyi rádióállomások és – jóval kisebb súllyal – a regionális TV stúdiók. Ezek a médiák a helyi társadalom meghatározó, jelentős társadalmi presztízzsel és társadalmi befolyással rendelkező szereplői. Kettős feladatot látnak el: egyrészt beszámolnak a helyi hírekről, másrészt tematizációs gyakorlatuk révén a térségi társadalmi nyilvánosság építésének, a vidékép alakításának formálói. Az, hogy a helyi média mit és hogyan tematizál meghatározó a helyi közösségek számára, a média a tematizáció révén legitimál (az számít, ami az újságban megjelenik), termeli és újratermeli a térségi és a térségen belüli lokális identitásokat.

Székelyföldön, lokális szinten a helyi médiáknak, főleg a regionális, hírlapszerű napilapoknak, valamint a kis térségeket lefedő rádióadóknak meghatározó szerepük van (Magyari 2020, székelyföldi médiaképert lásd: Sarány 2020). Ezeknek a napilapoknak – amelyek általában egy megyét lefedő orgánumok – a fő terjesztési köre leggyakrabban az a város, ahol a lapot készítik – ez általában a megyeközpont –, valamint a környező kisebb-nagyobb települések az adott megyén belül. A helyi nyomtatott sajtó mai napig tartó meghatározó szerepe két faktornak köszönhető: egyrészt annak, hogy ezek nagymúltú lapok, és hagyományai kedveznek az illető sajtótermék széles körű fogyasztásának, másrészt annak, hogy ezekben az elsősorban magyarok lakta megyékben viszonylag erős piacot képesek kialakítani maguknak (Magyari 2020). Ez a piac azonban nem tudja eltartani a lapokat, azok állandó külső támogatásra is szorulnak (Maksay et al. 2012).

A megyei napilapoknak jelentős részét az 1968-as közigazgatási reformot, az ún. megyésítést követően hozták létre: ekkor az újonnan létrehozott megyék központjában nyomdákat létesítettek, szerkesztőségeket alapítottak. A jelentős számú magyar népességgel rendelkező erdélyi megyékben tíz regionális napilap jött létre, ezek működése nyomán alakult ki a kisebbségi médiáknak az a regionális működési modellje, amely – a további kisebb régiókra való tagolódás mellett – napjainkban is meghatározó szereppel bír (Csinta és Maksay 2016). Ez a modell hordozza – implicit és/vagy explicit módon – a fentiekben jelzett küldetést, amely szerint a kisebbségi magyar regionális média az adott térség társadalmának hivatalos képviselője.

A médiafogyasztás is a regionális tagolódást követi, a kialakított térségi határokat kevés esetben lépik át. A több évtized alatt kialakult sajtófogyasztási szokások is fenntartják a regionális napilapoknak ezt a domináns regionális szerepét, az emberek előző és a mostani rendszerben is megrendelték a megyei napilapokat, tartva attól, hogyha nem fizetnek elő, akkor azok megszűnnek (Csinta és Maksay 2016). Az erdélyi magyar napilapfogyasztásról elmondható – a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2015-ös elemzése szerint –, hogy az erdélyi magyarok 45 százaléka olvas, kisebb-nagyobb rendszerességgel nyomtatott sajtót, közülük 89 százalék valamilyen helyi, magyar lapot (Kiss 2020, 328). Az újságolvasókat a középkorú, valamint az idősebb rétegek adják (Magyari 2020, Kiss 2020). Ez a működési modell azt eredményezi, hogy a regionális médiák anyagainak döntő hányada a térségi társadalomról szól, ehhez hosszabb időn át azonos szerkesztési gyakorlat, stílus, hangnem, ismert szerzőgárda kapcsolódhat. Az így kialakult egyediség vezet ahhoz, hogy a regionális médiák a vidékdiskurzus fontos (vagy legfontosabb) alakítóivá válnak.

A sajtó hírközlő szerepe mellett így a tematizáló szerepe lesz igazán erőteljes. Az újságírók gyakran nem azon eseményekről számolnak be, amelyeknek hírértéke van, hanem a kisebbségi emberek „mindennapjairól”, azokról a mindennapokról, amelyeknek pusztán a kisebbségi lét miatt lesz hírértéke, mivel a kisebbségi lét önmagában kivételes, eltér a többségitől. A sajtó mindennek hírértéket tulajdonít, amely valamilyen módon kötődik a közösség belső életéhez, arcok, tettek, történések reprezentálásával próbálja állandóan újratermelni a kisebbségi világot (Magyari 2000, Botházi 2019). Ennek a kisebbségi ideológiának való alárendeltséget Papp Z. Attila „keretizmusnak” nevezi. Papp szerint: „A kisebbségi nyilvánosság működtetésében számolni kell valamilyen állandóan (és szelektíven) visszatérő örökséggel. Ez az »örökség«, amely meghatározza az újságíró mozgásterét, szoros összefüggésben áll a kisebbségi helyzet pusztá létével. Kisebbségben értelmiségiként alkotni nagy valószínűséggel feltételezi valamilyen kisebbségi ideológia (tudatos vagy tudattalan) elfogadását. Ez az elfogadás hozzájárul a kisebbségi sajtó kvázi állandó kereteinek kijelöléséhez. Ezt a jelenséget „keretizmus”-nak neveztük, amelyben az »-izmus« utótag azt sugallja, hogy a keret léte valamilyen ideológiai meghatározottságot feltételez” (Mandel és Papp 2006, 104). A kisebbségi világ állandó (újra)termelése és legitimálása iránti igyekezetből adódik, hogy a sajtó napi rendszerességgel igyekszik az élet minden területére kitérni: bel- és külpolitika mellett kulturális, gazdasági, oktatás, művészeti, egészségügyi, sport vagy éppen szórakoztató témákat is feldolgoz. Egyes témák erőteljesebben jelen vannak: a kisebbségi közügyek, a kisebbség működésével kapcsolatos témák – demográfia, politikai, egyház, oktatás, egészségügy, kisebbségi kultúra – elsőbbséget élveznek a kül-, vagy akár a romániai országos politikával, vagy éppen a szociális témákkal szemben – a kisebbségi „keretizmus” következményeként (lásd bővebben Papp 2004).

Elemzés

Jelen tanulmány egy olyan regionális lap tematizációs gyakorlatának elemzésével foglalkozik, amely az 1968-as alapítása óta megyei lapként működik. Az 1989-es rendszerváltást követően a megye három földrajzi régiójában újabb lapok indultak – ezek az elmúlt évtizedben mind megszűntek, vagy egy másik, teljes Székelyföldet lefedő lapba tömörültek –, ezért napjainkra olyan helyzet alakult ki, hogy ez a napilap formálisan megyeinek minősül, a gyakorlatban azonban a megközelítőleg 40 000 lakosú megyeszékhelyt és annak vonzáskörzetét is magába foglaló tájegység lapja. A lap tematizációs gyakorlatával eddig két szakdolgozat keretében egyetemi hallgatók foglalkoztak, ezek az elemzések a sport és a kultúra megjelenítési gyakorlatát vizsgálták egy-egy évszámainak feldolgozása alapján (Benes 2008). A vidékfejlesztéshez vagy a vidékdiskurzus alakításához kapcsolódó elemzésre eddig nem került sor, annak ellenére, hogy a lap tematizációs gyakorlata minden tekintetben igazolja az előző fejezetben röviden ismertetett modellt. Három éves időtartamban (2019–2021) vizsgáltam a térségi vállalkozói-gazdasági szegmensekkel foglalkozó anyagokat a napilap digitális változatában. Ebben az időkeretben 45 újságcikk foglalkozott tételesen ezzel a tárgykörrel.

A napilap nyomtatott és digitális változata nagyban megegyezik, de nem teljes az átfedés. Ez a megfontolás általában jellemző a romániai magyar médiára: nem töltik fel a teljes nyomtatott változatot az újság weboldalára – hogy ne legyenek saját maguknak konkurencái –, ugyanakkor olyan anyagokat is feldolgoznak a digitális változatban, amely a nyomtatottban nem kap helyet (Csinta–Maksay 2016). Az elemzés időtartamának kijelölését több tényező határozta meg. Egyrészt a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens reprezentálásának aktuális trendjeit akartam kimutatni, másrészt – mivel a vizsgált anyagmennyiség egy tárgyvetet tekintve kevés volt – az elemzési időszak kiterjesztése mutatkozott célravezető eljárásnak. Harmadrészt ennek a három évnek az elemzése három teljesen eltérő időszak vizsgálatát tette lehetővé: egyrészt a pandémia előtti „normális” időszakot, a pandémiára adott gyors válaszok időszakát, amelyek befolyással voltak a helyi vállalkozásokra, gazdaságra, valamint a pandémiából való kilábalás, gazdaság újraindulásának időszakát. Ezen eltérő időszakok a médiatematizációban is megmutatkozhatnak. Az alábbiakban a pragmatikai és tartami elemzés eredményeit foglalom össze.

Pragmatikai elemzés

A pragmatikai elemzéssel az volt a célom, hogy meghatározzam a téma (térsgyi vállalkozói-gazdasági szegmens) helyét és megjelenési módozatait a lap struktúrájában. Az anyaggyűjtés során rögzítettem a cikkek megjelenésének időpontját, a rovatokba való besorolást, a terjedelmet (rövid, közepes, hosszú), a műfaji besorolást (tájékoztató, ábrázoló, kiegészítő műfajcsaládokhoz tartozó műfajok), illetve azt, hogy a szerkesztőség által készített anyagról van-e szó vagy más forrásból származik a cikk.

- Az elemzett székelyföldi megyei napilap hetente öt alkalommal jelenik meg, naponta 16 oldalon, különböző mellékletekkel – tévéműsor, hétvégi-, kulturális-, agrár-, gasztronómiai melléklet stb. Az újság rovatok szerint tagolt – szól országos hírekről, helyi hírekről, városi és vidéki ügyekről, szociális, oktatási, egészségügyi, kulturális, sport, hagyományörző, rendőrségi stb. témákról. A sajtóműfajok szempontjából is széles a skála: a hírek, tudósítások mellett interjúkat, riportokat, publicisztikákat, olvasói leveleket, közleményeket, hírügynökségi anyagokat stb. közöl. Az újságban naponta 20-25 önálló tematikájú cikk jelenik meg, ez hetente megközelítőleg 100, egy évre lebontva pedig több mint 5000 írást jelent. Ebben a kontextusban a térségi vállalkozói-gazdasági szegmessel foglalkozó, három év alatt megjelentetett 45 anyag mennyiségi szempontból jelentéktelennek minősül. A lap gazdasági rovatában természetesen megjelennek országos gazdasági hírek, különböző felmérések eredményei, pénzügyi témák, országos gazdaságstatisztikai információk, a munkanélküliség vagy a bérek alakulásával kapcsolatos országos információk, alkalmanként fejlesztésekkel, pályázatokkal, országos gazdasági programokkal kapcsolatos anyagok is. Az azonban megállapítható, hogy a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens szereplőinek, eseményeinek bemutatása, illetve az országos vagy nemzetközi folyamatok térségi hatásainak ismertetése az újság napirendjén csekély arányban van jelen. A téma megjelenítésének ez a gyakorlata azt is jelenti, hogy a térségi vállalkozói-gazdasági szegmessel való foglalkozás a napilap részéről alkalmi jellegű.

- Annak ellenére, hogy az elemzett székelyföldi napilapnak van különálló gazdasági, valamint ennél specifikusabb, agrárgazdaság rovata is, a legtöbb vállalkozói közeggel foglalkozó cikk a vizsgált időszakban nem ezekben a rovatokban jelent meg. A legtöbb anyag – összesen 33 a 45-ből – a friss híreket bemutató rovatban kapott helyet, mindössze négy jelent meg az agrárgazdasági, és csupán kettő az ezeknek hivatott gazdasági rovatban. Ez arra enged következtetni, hogy a vállalkozói-gazdasági szegmessel a székelyföldi napilap az aktualitások, napi események – témához illeszkedő rendezvények, szakmai szervezetek, politikai szféra nyilatkozatai, esetleges fellépései – szintjén foglalkozik. Nem mutat be helyi sikeres vállalkozókat, ritkán szólaltat meg szakértőket helyi gazdasági kérdések esetében, nem kérdez rá a statisztikák mögött rejlő jelenségekre.

- Azt a tényt, hogy az elemzett újság inkább az aktualitások szintjén foglalkozik a helyi vállalkozói-gazdasági szegmessel igazolja az is, hogy a vállalkozói-gazdasági szegmens reprezentációjában a sajtóműfajok között a tudósítások, hírek dominálnak. A legtöbb elemzett cikk vállalkozói eseményekhez, történésekhez köthető tudósítás (24 darab a 45-ből), illetve híryanag volt (15 anyag a 45-ből). Vállalkozót bemutató interjú közlésre négy alkalommal került sor. Mivel az újsághírek és tudósítások szintjén foglalkozik a vállalkozói-gazdasági szegmessel, ez azt is jelenti, hogy ezek a napilapban a hangsúlyos, helyi híreket bemutató oldalakon helyezkednek.

- A megjelent cikkek nagy hányada saját anyag (a 45 cikkből 34 saját), az újság valamely újságírója készítette. Az újság szerkesztőségében nem jelöltek ki munkatársat a térségi vállalkozói-gazdasági szegmessel kapcsolatos témák feldolgozására, a szerzők között tíz név szerepel. Az elemzett cikkek között a saját anyagokon kívül találunk közleményeket is, összesen kilencet. Az újság egy darab, elemzési témánkhoz illeszkedő PR cikket is közölt.

- Az elemzett cikkek műfaji besorolása előrevetíti azt is, hogy a közepes terjedelmű cikkek dominálnak. A mintába beválogatott 45 cikkből 25 volt közepes hosszúságú (3–7 bekezdés), míg további 17 cikk ennél terjedelmesebb. Rövid, alig három bekezdéses cikk mindössze három jelent

meg az elemzett időszakban. Az újság gyakorlatára jellemző, hogy a témától függetlenül a tudósítások terjedelme hasonló, a gazdasági anyagok ebben a tekintetben illeszkednek a napilap szerkezetébe.

A pragmatikai elemzés alapján azt emelhetjük ki, hogy a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens jelenléte a napilapban ritka és alkalmi jellegű, a megjelent anyagok elsősorban aktuális jellegű tudósítások formájában kerülnek publikálásra, és ezek az anyagok formai, szerkesztési szempontból teljes mértékben beilleszkednek a lap általános szerkesztési gyakorlatába. A megjelent anyagok gyakorisága, elhelyezése, terjedelme, műfaji jellemzői alapján nem találhatunk olyan pragmatikai megoldásokat, amelyek ezt a témát kiemelnék a többi közül vagy a megjelenést sajátossá tennék. A megjelenések csekély száma és alkalmi jellege is arra utal, hogy ez a téma nem tartozik a lap által fővállalt, fontosnak tartott közügyek csoportjába.

Tartalmi elemzés

Az anyag tartalmi feldolgozása során négy szempont vettem figyelembe: (a.) milyen témákat tárgyalnak a sajtóanyagok, (b.) milyen térségi események és helyszínek kerülnek említésre, (c.) a cikkek milyen térségi gazdasági szereplőkkel foglalkoznak (intézmények, vállalkozások, személyek), (d.) az anyagok egésze milyen véleményt, értékelést, attitűdöt hordoz a vállalkozói-gazdasági szegmessel kapcsolatban.

a. Témák

A vállalkozói-gazdasági szegmens aktualitások, események mentén történő bemutatását igazolja a témák elemzésének eredménye is. A cikkekben megjelenő témák kategorizálása során összesen 32 különböző témát különböztettem meg, amelyek összesen 74 alkalommal jelentek meg (cikkenként összesen 1-3 témát kódoltam). A leggyakrabban megjelenő témakörök: a vállalkozóképzés, illetve a helyi sikertörténetekre való utalás. Mindkét témakör nyolc-nyolc alkalommal jelent meg az elemzett cikkekben. A cikkek a sikertörténetekről nem számolnak be, azok csupán az adott esemény, kontextus bemutatása során kerülnek említésre. Például: egy eseményen bemutatkozott egy helyi sikeres vállalkozó. További gyakori témák: a vállalkozói közösség kialakítása (hét megjelenés), termék-, cégbemutató (hat megjelenés), vállalkozói készségfejlesztés középiskolásoknak (öt megjelenés). Tehát, olyan témák dominálnak, amelyek a bemutatott eseményhez – vásárok, képzések, projektek, pályázati lehetőségek, konferenciák, sajtótájékoztatók, szakmai rendezvények – kötődnek.

A cikkekben általában a jó vállalkozói környezet kialakítására vonatkozó témakörök domináltak – a vállalkozók képzése, a sikertörténetek bemutatása, a helyi cégek, termékek bemutatása, szakmai kapcsolatok építése, vállalkozói környezet erősítése, iskolások felkarolása. A médiareprezentáció gyakorlata szerint a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens egyrészt sikeres, amelynek vannak kimagasló szereplői és történetei, másrészt még kell fejlődjön, szükség van képzésekre, a vállalkozók közötti kapcsolatok erősítésére, viszont ennek javítására történnek lépések. A gazdasági nehézségekhez kapcsolódó témák nagyon ritkán jelennek meg (ilyen témák: gyenge a gazdaság, a vállalkozói környezet rongálása, a sikeres vállalkozók problémái). Hasonlóan kevés szó esik a beruházókról, pályázati lehetőségekről, nemzetközi gazdasági eseményekről, pénzügyi kedvezményekről, vagy éppen a vállalkozásindítás bonyodalmairól – ezen témakörök összesen egy-egy alkalommal jelentek meg.

b. Események

Az elemzés során összesen 22 konkrétan megnevezett gazdasági rendezvényt különítettem el, ezek közül két rendezvény több évben is megjelent. Ez azt jelenti, hogy az elemzett 45 cikkből 24 helyi, térségi, országos vagy tágabb körű, nevesített rendezvényről számolt be. A rendezvények témái szerint elkülöníthetünk szakmai konferenciákat, szakmai képzéseket, ismeretterjesztő

előadásokat, iskolásoknak szóló rendezvényeket, start-up vállalkozásoknak szóló előadásokat, valamint általánosabb vállalkozói rendezvényeket, mint például a vásárok, fesztiválok. A konkrét, megnevezett rendezvények mellett az elemzésben más, nem nevesített események is megjelennek: termékbemutatókat és termelői vásárokat szerveznek megyeszerte, helyi vállalkozókat díjaztak, tanfolyam indul mezőgazdászok számára, miről tanácskoztak a megye politikusai és vállalkozói, milyen programokat kínál egy helyi vállalkozók számára létrehozott közösségi ház. Tehát, a nevesítettek mellett 14 olyan rendezvényről is beszámolt az elemzett napilap, amelyek nem voltak megnevezve. Ha mindezeket figyelembe vesszük, akkor elmondható, hogy az elemzett 45 cikkből mindössze hét nem kapcsolódott közvetlenül semmilyen eseményhez.

Amennyiben a felsorolt események helyszínét vizsgáljuk elmondható, hogy a cikkekben összesen 45 helyszínt – többnyire településnevet azonosítottam – 33 alkalommal valamelyik város neve, és 8 alkalommal falu neve szerepelt a cikkekben. További négy alkalommal nem lehetett a konkrét helyszínt beazonosítani. A leggyakrabban említett település a megyeközpont (20 alkalommal szerepelt a cikkekben), ezt követi a megye két másik városa 11, illetve 7 említéssel.

c. Szereplők

Megvizsgáltam, hogy milyen szereplők (szervezetek, vállalkozások, hivatalok) nyernek említést a sajtóanyagokban, elsősorban mint a tudósításokban szereplő rendezvények, események szervezői, lebonyolítói, résztvevői. Az elemzett 45 cikkben összesen 44 különböző szereplőt különítettem el. Ezek között találni vállalkozásokat, egyesületeket, alapítványokat, állami intézményeket, felsőoktatási- és kutatóintézet, tanintézményeket, sőt az egyház is megjelenik egy alkalommal.

A legtöbb alkalommal az állami/önkormányzati szervezetek – polgármesteri hivatalok, az elemzett megye különböző állami szervei stb. – szerepeltek a cikkekben – 31 alkalommal jelentek meg ezen kategóriába tartozó intézmények, és összesen 14 eltérő intézményre hivatkoznak a cikkek. Az intézmények szintjén elkülöníthetünk: helyi szintű (polgármesteri) hivatalokat, megyei szintű állami és önkormányzati intézményeket (megyei fejlesztési ügynökség, két különböző megye megyei tanács, megyei tanfelügyelősége, megyei kereskedelmi és iparkamara, megyei sport- és ifjúsági igazgatóság, megyei tanács), illetve regionális vagy országos intézményeket (Központi Régiófejlesztési Ügynökség). A megjelenések gyakorisága szempontjából a vállalkozókat tömörítő szervezetek, szakmai egyesületek következnek (kilenc különböző szakmai szervezet összesen 24 alkalommal jelent meg a cikkekben valamilyen kontextusban). A szakmai szervezeteken kívül nyolc különböző vállalkozás, négy felsőoktatási intézmény, néhány civil szervezet, és egy egyház megjelenítése említhető. Ez a felsorolás szemléletesen jelzi a térségi gazdasággal kapcsolatos médiatematizáció gyakorlatát. A térségben több ezer kisebb-nagyobb gazdasági vállalkozás működik, ennek a mennyiségében jelentős és változatos térségi vállalkozói-gazdasági szegmensnek a szereplői a médiában gyakorlatilag csak a hivatalok, intézmények, szakmai szervezetek által szervezett eseményeken keresztül jelennek meg.

d. Értékelések

Az újságban megjelenített szereplők pozitívan nyilatkoznak a térségi vállalkozói-gazdasági szegmensről. Az elemzés alapján az állapítható meg, hogy az értékelési szempontok közül (pozitív, negatív, semleges) a pozitív vélemények dominálnak. Az elemzett cikkek döntő többsége (33 cikk a 45-ből) tartalmazott összességében pozitív értékelést, további tíz semleges volt, és mindössze két elemzett anyagban fordult elő negatív értékelés.

Összegzés

Jelen tanulmány azt vizsgálta, hogyan jelenik meg egy székelyföldi napilap hasábjain a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens. A pragmatikai elemzés eredményei szerint a téma

médiareprezentációjáról elmondható, hogy a megjelenítés ritka és alkalmi jellegű, más témához viszonyítva, mint a kisebbségi közügyek, kultúra, iskola, oktatás, szociális témák, helyi politika, ennek a témának a jelenléte elenyésző mértékű. A témában közölt anyagok többsége nem a gazdasági jellegű rovatokban jelenik meg, hanem inkább a friss helyi híreket feldolgozó rovatokban, amely témakör így eseményszerűvé válik.

A tény, hogy a témában közölt cikkek főleg a friss híreket bemutató rovatokban jelennek meg azzal jár, hogy az anyagok döntő többsége a hír és tudósítás sajtóműfajhoz tartozik. A cikkek formai szempontból a lap általános szerkesztési gyakorlatába illeszkednek. Nem találhatók olyan pragmatikai megoldásokat, amelyek ezt a témát kiemelnék, sajátossá tennék. Az elemzett pragmatikai jegyek szerint ez a téma nem tartozik a lap által föl vállalt, fontosnak tartott közügyek csoportjába.

A megjelent anyagoknak csak kisebb része foglalkozik kifejezetten vállalkozókkal és vállalkozásokkal, a nagyobb része – illeszkedve az aktualitásokhoz kötött megjelenítéshez – eseményekről, képzésekről, vásárokról, bemutatókról, konferenciákról számol be. Ezen eseményekről szóló tudósításokban pedig megjelennek azok az intézmények is, amelyeknek a gazdasági élet szervezésében szerepük van. Ilyen szereplők a helyi önkormányzat, megyei hivatalok, vállalkozók és vállalkozókat tömörítő szakmai szervezete. Ezek mellett megjelenik a civil szféra is, az egyház, valamint közép- és felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek is.

Az anyagokban megjelenő értékelések, minősítések jellege dominánsan pozitív, kritikai hang és a semleges hangvételű anyag előfordulása sokkal ritkább. Tényként kezelhető, hogy a térségi vállalkozói-gazdasági szegmens reprezentációjában a média nem érvényesíti azt a tematizációs potenciált, amelynek társadalomalakító szerepére a tanulmány első részében utaltam, és amelyet egy sor más téma esetében (iskola, kultúra, kisebbségpolitika és mások) következetesen és rendszeresen érvényesít. Ennek a jelenségnek a magyarázata más jellegű szakmai elemzéseket kíván, jelen tanulmánnyal csupán fel kívántam hívni a figyelmet erre a médiareprezentációs gyakorlatra. Ez a jelenség nem csupán az általunk elemzett lap esetében tapasztalható, hanem a regionális terekhez és regionális identitásstruktúrákhoz szorosan kötődő működési modell fejleménye és tartozéka, más székelyföldi médiák gyakorlatában is – kisebb-nagyobb eltérésekkel – jelen van.

Irodalomjegyzék

- BENES S. (2008): Kulturális jellegű újságcikkek a Hargita Népe napilapban. In: *Kultúra – térség – jövőkép. Székelyföldi kultúrakutatások.* (szerk.: Biró A. Z. – Csomortáni E.) Csíkszereda: Alutus Kiadó, 161-170.
- BIRÓ A. Z. (2020): Székelyföld –Milyen vidék? *Pro Scientia Ruralis* (V.), 1–4., 221-239.
- BOTHÁZI M. (2019): Új típusú újságírás, változó újságírói szerepek Erdélyben. *Me.dok* (XIV), 3., 15–26.
- CSINTA S. – MAKSAY Á. (2016): Erdélyi magyar média. In *Határon túli magyar médiumok* (szerk.: Apró I.). Budapest: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete 2016, 11-58.
- KOVÁCH I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai.* Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum.
- MANDEL K. – PAPP Z. A. (2006): A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere. In *Magyar Kisebbség* (X.), 3–4., 91–114.
- MAGYARI T. (2000): A romániai magyar média. *Médiakutató* (I.), 1. URL: https://mediakutato.hu/cikk/2000_01_osz/09_a_romaniai_magyar_media. Utolsó letöltés dátuma: 2022. 02. 21.
- MAGYARI T. (2020): Az erdélyi magyarok nyilvánosságának általános jegyei. In: *Magyarok Romániában (1990–2015).* (szerk: Bárdi N.-Éger Gy.-Filep T. G.) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület-Kriterion Könyvkiadó, 317-324.

- MAKSAY Á. – KISS T. – BARNA G. (2012): Az erdélyi magyar média. In *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011. Kutatási jelentések* (szerk.: Apró I.). Budapest: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete: 11-104.
- KISS T. (2020): Médiaszerkezet, médiafogyasztás a 21. század második évtizedében. In: *Magyarok Romániában (1990–2015)*. (szerk: Bárdi N.-Éger Gy.-Filep T. G.) Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület-Kriterion Könyvkiadó, 325-342.
- PAPP Z. A. (2005): *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Csíkszereda: Soros Oktatási Központ.
- GÁL M. (2000): Útkeresésben a romániai magyar írott sajtó. *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. szerk.: Bodó Barna) Temesvár–Kolozsvár: Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, 142–151.
- SARÁNY O. (2019): Egy interetnikus konfliktus a székelyföldi napilapokban. *Pro Scientia Ruralis* (IV.), 1-2, 35-57.
- SARÁNY I. (2020): Médiavilág a Székelyföldön. In *Székelyföld a 21. században. Esszék, tanulmányok*. (szerk.: Cseke P.) Budapest: Nap Kiadó, 184-197.
- SZŰCS L. (2016): *Műfajok a magyar sajtóban*. Marosvásárhely: Magyar Újságírók Romániai Egyesülete Kiadó.

KITEKINTŐ / INSIGHTS

Sárosi-Blága Ágnes

Vidékkutatás új megközelítésben

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.27>

Robyn Eversole⁷ ausztrál kontextusban írt *Crossing boundaries in rural research* című tanulmánya a vidékkutatásban újszerű, „határokon átívelő” megközelítés fontosságára hívja fel a figyelmet, a világ vidéki térségeinek közös – elsősorban a hatalmi központoktól távoli elhelyezkedésből adódó – társadalmi, politikai és gazdasági problémáinak kezelésében. Ennek a megközelítésnek a kulcsfogalmi a helyi és külső tudás, tudástermelés, valamint a közvetítő szereplők. Bár ezeknek a kulcsfogalomnak az alkalmazása nem ismeretlen a vidékkutatások kontextusában, az újszerűség mégis abból adódik, hogy a „határon átívelő” megközelítésben a tudástermelés úgy javasol gyakorlati megoldásokat a vidéki térségek problémáinak kezelésére, hogy kapcsolatot teremt a vidéki emberek sokrétű, kontextusfüggő ismeretei, valamint a vidékkel foglalkozó tudományágak ismeretei között. Tehát közelebb hozza egymáshoz a vidéki embert és a vidékszociológust.

Az utóbbi néhány évben a vidékkutatásokkal kapcsolatban több kérdés felmerül, amelyek többsége azon a problémán alapszik, hogy a vidék társadalmi, politikai és gazdasági helyzetéről szóló elemzések és döntések a vidéki környezettől távoli centrumokban jönnek létre. Tehát olyan döntések és szereplők (külső fejlesztők és politikai döntéshozók) játszanak fontos szerepet a vidéki környezet alakításában, akik elsősorban a távolságból adódóan, általános sémák szerint kategorizálják a vidéki térségeket, kevés figyelmet fordítva az egyedi sajátosságokra. Ehhez szorosan kapcsolódó kritika az, hogy a vidékfejlesztési munka "társadalmi" összetevői gyakran háttérbe szorulnak a technikai és gazdasági megfontolások miatt. Azok a szerzők, akik ennek a problémakörnek az elemzésével foglalkoznak, a megoldásokra fókuszálva keresik a sikertelenség okait a vidéki térségek fejlesztésében. Robyn Eversole ausztrál kutató tanulmánya ebben a vidékkutatási folyamatban újszerű, „határokon átívelő” megközelítést mutat be, miközben felhívja a figyelmet arra, hogy a vidékszociológusok – a vidéki közösségek dinamikájának és a nagyobb társadalmi struktúráknak a mélyreható elemzésével – milyen fontos szerepet játszanak a különböző típusú tudások közötti párbeszéd kialakításában, és ezáltal a régóta fennálló problémák megoldásában. A tanulmányban ismertetett megközelítést a vidéki térségek fejlesztése szempontjából úgy lehet értelmezni, hogy a külső és a helyi tudás fontosságának elismerése mellett szükség van a vidékszociológusokra mint közvetítő szereplőkre. A tanulmány az erre vonatkozó elképzeléseket a témával kapcsolatos szakirodalomra alapozva, valamint a regionális kutatóközpontok empirikus példáján keresztül mutatja be.

A tanulmány szakirodalmi szempontokat ismertető fejezete a vidékfejlesztésben a fenntarthatóság és a változások kulcskérdéseivel foglalkozó szerzőket idézi. Fő mondanivalója az, hogy a társadalmi, politikai és gazdasági hatalmi központoktól távol eső vidéki térségek fenntarthatóságával kapcsolatos kihívások, közös problémák elősorbán a távolságra visszavezethetők. Pontosabban arra, hogy a vidéki közösségek jövőjét az adott vidéki térségektől távoli központok döntéshozói irányítják, akik kevésbé ismerik a helyi valóságot. A vidékfejlesztés történetét és vitatott definícióit figyelembe véve Robyn Eversole kiemeli, hogy a fejlesztők gyakran a "fejlődés" egy sajátos szemléletét erőltették rá a vidéki térségekre, amelynek sikertelensége új megközelítések figyelembevételét tette szükségessé (például endogén fejlesztés, közösségfejlesztés). Ezek az új megközelítések gyakran egymástól nagyon eltérő módon

⁷ Robyn Eversole, Centre for Social Impact, Swinburne University of Technology, RegionxLink Program, 1–3 Spring Street, Burnie, TAS 7320, Australia. Email: reversole@swin.edu.au

értelmezik a változásokat befolyásoló szereplők, valamint tudások szerepét, miközben egyetértés van abban, hogy a vidékfejlesztés megértéséhez a figyelmet a változásokat befolyásoló szereplőkre, és azok tudására kell irányítani. A szerző kitér arra, hogy az elméleti megközelítésekben és a gyakorlati megoldásokban is tapasztalható ellentmondásokat alapvetően az okozza, hogy hagyományosan a kormányok és a főbb fejlesztési szervezetek képezik a vidéki területek fejlesztésének kulcsszereplőit, amely egy exogén, pontszerű, helyi összefüggéseket figyelmen kívül hagyó, felülről lefelé irányuló fejlesztési tevékenységet eredményez. Annak felismerése, hogy az exogén vidékfejlesztési megközelítések kudarcot vallottak a vidéki emberek körülményeinek javításában, három különböző (két exogén és egy endogén) vidékfejlesztési választ eredményezett, amelyek mindegyike más-más felfogást fejez ki arról, hogy milyen típusú tudásra van szükség a hatékony fejlesztéshez: (1) az alapvetően technikai vagy gazdasági összetevőkre való összpontosítás mellett szükség van a szociológusok és antropológusok "társadalmi" ismereteire, és a vidéki közösségek mélyebb megértésére; (2) nagyon fontos a vidéki emberek tudásának figyelembevétele, amely a társadalmi részvétel ösztönzésével, a helyi lakossággal való közös munkával lehetséges; (3) az alulról jövő endogén fejlesztés fontossága, amelyben a vidéki lakosság az előző két szemlélethez képest jelentősen nagyobb szerepet kap a fejlesztési folyamatok irányításában. Eversole az endogén megközelítéssel kapcsolatos alapvető kritikák – a helyi lakosság nem megfelelő tudása, tudásmegosztási problémák, a helyi léptékre való túlzott fókuszálás – felvázolása után az újszerű, neoendogén vidékfejlesztési megközelítéseket tárgyalja, amelyek lényege röviden az, hogy a helyi tudás értékének elismerése mellett a külső fejlesztési szereplőket is fontosnak tartja, ezért a szereplők közötti párbeszédet szorgalmazza. Fontos megjegyezni, hogy a gyakorlati példák és kutatások eredményei alapján ez a megközelítés is alapvetően a külső fejlesztési logikát részesíti előnyben.

A különféle vidékfejlesztési megközelítések sajátosságai, előnyei és kritikái alapján a tanulmány szerzője hangsúlyozza, hogy a szakirodalomban egyetértés van abban, hogy a hatékony fejlesztéshez mind a helyi, mind a külső tudásra szükség van, ám egyértelmű, hogy a vidékfejlesztési programok és projektek nagyobb mozgásteret biztosítanak a külső szakértőknek, fejlesztőknek. Továbbá a fejlesztési szereplők közötti párbeszédet nehezítik az egyenlőtlen viszonyok és a társadalmi határok is. Mivel a tudás társadalmilag meghatározott, és egyes társadalmi szereplők – nők és férfiak, gazdagok és szegények, városiak és vidékiek, „öslakosok” és beköltözők – tudása eltérő értéket képvisel és láthatóbb, mint másoké.

Összességében, a vidékfejlesztési szereplők közötti hatékony, társadalmi határokat átlépő tudás párbeszéd kialakításához, a helyi társadalmi valóság megismeréséhez elengedhetetlenül szükségesek a vidékszociológusok.

Módszertani vonatkozásban a vidékfejlesztési szereplők és tudások közötti párbeszéd, valamint ebben a vidékszociológusok fontos szerepét hangsúlyozó, határokon átívelő megközelítés fő célja egy új, gyakorlati tudás létrehozása, amelyben egyesül a mezőgazdasági termelés, a turizmus, a kultúra vagy más gazdasági tényezők technikai aspektusaira vonatkozó helyi és szakértői tudás. Ennek a tudásnak az alkalmazása, az erre alapozó fejlesztés számos módszertani kérdést fölvet, amelyeket a tanulmány szerzője gyakorlati példákkal és más szerzőkre való hivatkozással sorra vesz: a kutatások gyakorlati jelentősége, a tudások társadalmi kontextusba helyezése, a többféle tudás fontosságának elismerése, a fejlesztések célcsoportjának és céljainak pontos meghatározása, a rendszerszintű tudáshiány megkérdőjelezése, a tudásközvetítő aktív szerepe, tudáspartnerségre és cselekvésorientált megközelítésre alapozó hálózatok kialakítása. A tudáspartnerségnek Eversole munkássága alapján három alapelve van: (1) a felismerés, amely szerint a fejlesztés társadalmi, nem pedig elsősorban technikai folyamat; (2) a felismerés, hogy a kevésbé erős csoportok tudása létfontosságú a sikeres fejlesztéshez; és (3) a tudás mozgósítása iránti elkötelezettség gyakorlati megoldások létrehozása érdekében. A tudáspartnerség tehát egy olyan metodológia, amely elismeri a vidékfejlesztés szereplőinek társadalmi helyzetét, és arra törekszik, hogy velük együtt dolgozzon a gyakorlati cselekvéshez szükséges tudás létrehozása érdekében, módszertani kiindulópontot biztosít a határokon átnyúló tudástermelés operacionalizálásához a vidékkutatásban.

A hivatkozott tanulmány kitér arra is, hogy melyek azok az intézmények, amelyek a helyi közösséggel való kapcsolattartás és a meglévő működési sajátosságok által a tudástermelés fő aktorai lehetnek ebben a határokon átívelő tudástermelés fontosságát elismerő vidékfejlesztési folyamatban. A szerző szerint vidéki térségenként nagyon eltérő lehet az, hogy milyen intézmények alkalmasak az ilyen jellegű szerepvállalásra. Ebben a vonatkozásban nagyon fontos tényező a vidéki környezetbe való beágyazottság, a kutatási források, interdiszciplinaritás, az intézmények láthatósága. A szerző a regionális kutatóközpontokat –akiknek a munkájuk gyakran magában foglalja a földrajzi, társadalmi és ismeretelméleti határokat átlépő tudásalapú párbeszéd szándékos elősegítését vagy közvetítését – látja a leginkább alkalmasnak erre a feladatra. Bár megjegyzi, hogy ezeknek a központoknak a működési tapasztalatai kérdéseket vetnek fel azzal kapcsolatban, hogy a vidéki régiókban a határokon átívelő tudásmunkát milyen mértékben lehet hosszú távon művelni a meglévő egyetemi struktúrákon belül, vagy inkább új intézményi formákra van szükség.

A fentiek összegzéseként elmondható, hogy a szóban forgó tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen tudásra van szükség a pozitív vidéki jövőképhez, és milyen szerepet játszhatnak a vidékszociológusok ennek a tudásnak a létrehozásában. Eversole a szakirodalmi anyagok és a gyakorlati tapasztalatok alapján azt a következtetést fogalmazza meg, hogy a vidéki közösségekhez hasonló, összetett társadalmi környezetben, a pozitív hatások és gyakorlati eredmények érdekében a hagyományos akadémiai diszciplínák főáramától nagyon eltérő megközelítésre van szükség. Mindazonáltal a társadalomtudományok diszciplináris eszközei fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban. Ebben a vonatkozásban a vidékszociológusokat és a vidéki régiókban működő kutatóközpontokat megfelelő közvetítő szereplőnek tartja, mivel abból indul ki, hogy ezek a szereplők jobban ismerik a vidéki közösségek dinamikáit (helyi ismeretek, beágyazott kutatás) és a nagyobb társadalmi struktúráknak a megértésével ideális közvetítők lehetnek a határokon átnyúló tudáspartnerségben, mint az akadémiai – tehát a hatalmi központokban elhelyezkedő – kutatóintézetek. A szerző azonban felhívja a figyelmet az abból adódó feszültségre, hogy az akadémiai tudás társadalmilag jobban értékelt a vidéki helyeken végzett, sokszor alig látható munkához képest. Eversole szerint ha elismerjük, hogy a vidékfejlesztés határokon átnyúló tudásprobléma, akkor a pozitív vidéki jövő érdekében új módszerekre és intézményekre van szükség ahhoz, hogy a vidéki közösségek által határokon átívelő tudás jöjjön létre.

Összességében ez a cikk annak a fontossága mellett érvel, hogy a határokon átívelő tudás a társadalmi és episztémológiai határokat átlépve, a multidiszciplináris és helyi ismereteket párbeszédbe hozva olyan kutatást hozhat létre, amely a vidéki közösségek számára is hasznos. A határokon átívelő tudásszerzés, tudástermelés megoldás lehet arra, hogy pótolja a távolról irányított vidékfejlesztési munka rendszerszintű hiányosságait (tudatlanságát), és arra, hogy a vidéki emberek megszerezzeék a saját jövőkéjük fejlesztéséhez szükséges tudást. Ehhez a legideálisabb kiindulóponttal a vidékszociológusok és más társadalomkutatók rendelkeznek, mivel mélyen ismerik azokat a társadalmi dinamikákat, amelyek megakadályozzák a tudásáramlást, valamint rendelkeznek azokkal a megközelítésekkel és gyakorlati módszerekkel, amelyekkel a tudás kevésbé látható formáit mások számára láthatóvá és érthetővé lehet tenni. A határokon átnyúló tudástermeléshez szükséges tudásinfrastruktúra azonban a legtöbb vidéki helyen még nem létezik, bár a vidéki egyetemek és központok olyan teret biztosítanak, ahol a vidéki és az akadémiai tudás közötti párbeszéd potenciálisan megvalósulhat. A jövőbeni kutatások szükségesek annak feltárásához, hogy a különböző módszertani megközelítések milyen mértékben képesek a vidéki jövőt szolgáló, határokon átnyúló tudás létrehozására, és hogyan lehetne ezeket kiterjeszteni a tudásvezérelt vidékfejlesztés politikai stratégiájaként.

Az ausztrál kontextus és a székelyföldi térséghez hasonló kelet-európai vidéki térségek közötti látszólagos távolságot csökkenti a vidéki térségeknek az általános problematikája, amit a bemutatott tanulmány szerzője is megjegyzi: a városokhoz kapcsolódó tudás-, és hatalmi központok távolságából adódó társadalmi, politikai és gazdasági problémák a világ minden vidéki térségét érintik. Úgy gondolom, hogy a tanulmányban ismertetett „határokon átívelő”

megközelítés a székelyföldi térségben is alkalmazható, ahol nagyon sok, központi kutatóintézetben készült és központi (magyarországi és romániai) forrásból támogatott kutatómunka a fizikai távolság, valamint az akadémiai és a regionális kutatóközpontokban termelődő tudás eltérő társadalmi értékelése miatt nem tud visszahatni arra a környezetre, ami a kutatás tárgyát képezi. Ezen a téren nagyon fontos lépés annak a tematizálása és felismerése, hogy a vidéki térségek kutatóintézeteiben dolgozó kutatók tudása és tudástermelési gyakorlata más – tehát nem rosszabb és nem jobb –, mint a kizárólag akadémiai környezetben dolgozóké, éppen ezért más szempontok alkalmazása szükséges az értékelésben és a támogatásban.

(Robin Eversole (2021): Crossing boundaries in rural research. *Journal of Sociology* 1–17. Special Issue: Transforming Rural Futures.)

Kovács Judit-Tünde

Lassú innovációk periférikus térségekben

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.28>

Egyre növekvő figyelem kíséri a gazdaságföldrajzot abból a szempontból, hogy mely periférikus térségek tudnak valójában innovatívak lenni, ennek ellenére a perifériák innovációinak kutatása még gyerekcipőben jár és mély empirikus munkát és elméletalkotást igényel. Az egyre fokozódó érdeklődés segítséget nyújthat egy árnyaltabb kép alkotásában arról, hogy az innovációk hogyan jelennek meg azokban a régiókban, amelyekre nem jellemző a városi környezet, és amelyek általánosságban véve periférikus térségeknek számítanak. Ma már bizonyos, hogy a periférikus térségek innovatív vállalkozásai kompenzálják a helyi adottságokból származó hátrányokat külső ismeretszerzés vagy formális együttműködések által.

Heike Mayer tanulmánya főként kompenzációs mechanizmusokat emel ki és azt is bemutatja, hogy az innovációs szereplők miként profitálhatnak a periférikus térségből. A periférikus térségek innovatív vállalkozásai különböző formákban fordítják a javukra a helyi jelleget, az egyik ilyen példaként a helyek alacsony bérleti díját említik. Ezzel egyidőben, a periférikus térségek paradoxona, hogy habár szegény környezetnek számítanak, mégis rendelkeznek olyan előnyökkel, amelyekből a vállalkozók tőkét kovácsolhatnak. Az, hogy a vállalkozók miként kompenzálják a perifériák hátrányait, érdekes betekintést nyújt abba, hogy hogyan sikerül leküzdeniük azokat és miként befolyásolják a térség nyújtotta előnyöket. Arról viszont keveset tudunk, hogy mi áll ezen döntések és viselkedések mögött, a vállalkozók miért választják a viszonylagos elszigetelődést, milyen tényezők motiválják őket ebben. Annak érdekében, hogy ezt a kutatási úrt valamelyest pótolja, a szerző Shearmur „lassú innováció” fogalmát használja, hogy különbséget tegyen a periférikus térségek és a városi környezet innovációi között. A lassú innovációk kevés interakciót feltételeznek, így a tudást nagyobb távolságokra juttathatják el, a gyors innovációk ezzel ellentétben függnek a magvárosoktól. A periférikus térségről alkotott képet befolyásolják a hozzá társított negatív előítéletek, melyek szerint lemaradott és hátrányos egyben, gyakran utalnak arra, hogy nem számít, vagy nincs jövője. A perifériák alulmaradottságától való félelem egy olyan reakciót vált ki, amelynek komoly politikai, társadalmi és gazdasági következményei mutatkoznak.

Heike Mayer tanulmányának alapja egy empirikus meglátásokra támaszkodó feltáró kutatás, amely az Európai Alpok periférikus térségeiben vizsgálja az innovatív szereplőket. Miközben a régió népessége növekszik, a területi egyenlőtlenségek növekednek a központi és a periférikus övezetek között. Az elvárosiasodott régiók egyre fejlődnek, míg a földrajzilag magasabban fekvő periférikus térségek gazdaságilag hanyatlanak, demográfiai szempontból változnak és szolgáltatásokat veszítenek. Az elmúlt évtizedekben az alpesi régió az iparosodás és a hagyományos ipar hanyatlása következtében jelentős változáson esett át, habár ma a hagyományos és a modern ipar mégis párhuzamosan van jelen. A tanulmány középpontjában az Alpok periférikus térségeinek vizsgálata áll, kvalitatív adatgyűjtés segítségével az olasz Piemont és az osztrák Osttirol régiókban. Mindkét régió periférikusnak számít, hatalmas különbségek figyelhetők meg köztük és a központi régióik között, ami Olaszország esetében Torinót és Rómát, Ausztria esetében Innsbruckot és Bécsset jelenti. A távolság földrajzi, kulturális és intézményes szinten is hatalmas. Ezek a térségek a kivándorlás következtében jelentős demográfiai hanyatláson estek át és olyan strukturális kihívásokkal kell szembenézniük, mint az előregerdő népesség, a közszolgáltatások biztosítása, gazdasági tevékenységek megtartása és bevonása a térségbe. Mindkét periférikus térségben tapasztalható az úgynevezett felföldiek be- és visszavándorlása. A felföldiek között gyakorló vállalkozók és olyan innovatív szereplők vannak, akik potenciált látnak a perifériában. Az adatgyűjtés során hús félig-strukturált interjú készült olyan cégtulajdonosokkal és vállalkozókkal, akik ebben a régióban telepedtek le, az interjúalanyokat hólabda módszerrel választották ki.

A lassú innovációt, mint fogalmat elsőként Shearmur definiálta és olyan innovációs folyamatokat jelöl általa, amelyek a perifériák által meghatározott kontextusban jönnek létre. A periférikus térségek innovátorai nem jutnak azonnali információkhoz, ellentétben a központi régiók innovátoraival. Heike Mayer tanulmánya Shearmur lassú innovációinak következő hat jellemzőjét ismerteti:

- az innovációhoz szükséges információ és tudás nem idő-függő és inkább technikai, tudományos jellegű, nem veszíti el hamar az érvényességét, innen ered a lassú innováció megnevezés is
- a lassú innovátorok kevesebb kapcsolatot létesítenek külső szereplőkkel (beszállítók, partnerek)
- a lassú innovátorok stratégiaileg keresik az információkat és a tudást, nem hagyatkoznak informális kapcsolatokra
- a periférikus térségek innovátorai függhetnek az egyedi helyi ismeretektől
- a lassú innovátorok hajlamosak introvertálnak lenni és a belső képességeikre hagyatkozni.

A lassú innováció, mint fogalom, elsősorban a periférikus térségek innovációs folyamatait írja le és szemlélteti, hogy a relatív elszigeteltségben élők még mindig képesek innovatívak lenni és versenybe szállni a gazdasági piacon. Amíg Shearmur a periférikus innovációs folyamatokra lassúként tekint, addig nem szentel figyelmet a lassúság szociológiai aspektusára. Heike Mayer a fogalom kiterjesztését javasolja Harmut Rosa társadalmi gyorsulással kapcsolatosan végzett munkája alapján, amely segít értelmezni a társadalmi-gazdasági gyakorlatokat és az innovatív vállalkozások motivációját, hogy túllépjenek a pusztán piaci, kapitalista célkitűzéseken. Rosa fogalomalkotása a kapitalista társadalmak kritikájaként is értelmezhető, amely egy dinamikus stabilizációs üzemmódban működik és szisztematikus növekedést, innovációt és gyorsulást igényel annak érdekében, hogy fenntartsa a társadalmi-gazdasági státusát. Rosa értelmezésében gyorsulás nélkül a modern kapitalista társadalmak elveszítenék a gazdasági versenyképességüket és a társadalmi stabilitásukat. Nem csupán a mennyiségi növekedésről van szó, hanem a vele járó társadalmi, kulturális aspektusokról is. Rosa megfigyeli, hogy életünk számos területét jellemzi az egyre növekvő gyorsulás, különösen a tudás szerepe változott meg, ami fontos szempont az innovatív folyamatok tanulmányozásánál. Rosa szerint a tudás modern felfogása az újdonság és a mennyiségi növekedés logikáján alapul, ami a határok kitolását, a tudáshalmaz növelését feltételezi. Ez a nem modern társadalmak hagyományos értelemben vett tudásával ellentétes, amely például a tudást kincsnek tekinti, és amelyet generációkról generációkra örökítenek át. Itt nemcsak a gyakorlati tanulás, de az iskoláztatás is fontos. A nem modern tudáshalmaz időt vesz igénybe és az innovatív szereplők szünetet kell tartsanak, hogy tanulhassanak másoktól és reflektálhassanak mások tevékenységére. A modern munkahelyeket, de a vállalkozói és az innovatív magatartásokat is az egyre fokozódó gyorsaság jellemzi, ez a gyorsaság pedig be van építve a munkamenetbe és innovációs gyakorlatokba a modern technológiák által. A tudás, mint a piac által vezérelt eszköz feljogosítja a kapitalista társadalmakat, hogy legyenek innovatívak és növekedjenek, tehát annak érdekében, hogy innovatív legyen egy vállalkozás, egy innovációs csomópont közepén kell hogy elhelyezkedjen. Ezek a csomópontok a nyugati világ egyre fejlődő nagyvárosai. Ez a városi közeg, mint például Milánó, New York, Bécs, gyors ötletcserékre, a piaci trendekre való gyors reagálásra, a gyors gyakorlatba való ültetésre ad lehetőséget. Emiatt a nézőpont miatt a periférikus térségek hátrányba kerülnek, mert nem tudnak gyorsan tudást és újításokat termelni. A fiatal generáció elhagyja a periférikus térségeket és nagyvárosokba költözik, ami a perifériák kiüresedéséhez vezet, ez pedig negatív megítélést von maga után. A lelassulás az innovációk táptalajának is tekinthető a különböző tudástípusok és innovációs folyamatok értékelése, valamint az üresség kísérletezésre történő kihasználása során. Ez egy más nézőpont, amely a perifériák előnyeit hangsúlyozza az innovatív vállalkozások számára, ez pedig a vidéki régiók fejlesztése szempontjából fontos.

Az olasz és osztrák régiókban végzett feltáró interjúk kiemelik, hogy az itt élő innovatív szereplők valóban rendelkeznek olyan viselkedésmintákkal, amelyek Shearmur lassú innovációs

elméletével vannak összefüggésben. A kutatási adatok azt sugallják, hogy ha csak arra összpontosítunk, hogy a lassú innovátorok hogyan jutnak a tudás birtokába, milyen gyakran lépnek kapcsolatba innovációkban érdekelt szereplőkkel, milyen mértékben nyitottak, elszalasztjuk a periférikus térségek innovációinak egyik fontos aspektusát. Ez a perspektíva a kísérletezésre ad lehetőséget, ez az elszigetelt közeg lehetőséget teremt a lassú innovátorok számára, hogy kutassanak, kísérletezzenek, fejlődjenek, reflektáljanak a tevékenységükre egy háborítatlan helyen lassú tempóban, feltehetően azért, mert választásukból kifolyólag védettséget élveznek a gazdasági nyomásokkal szemben. Mivel a periférikus térségek innovációi kevésbé függenek az időtől, a lassú innovátorok olyan információkra támaszkodnak, amelyek nem veszítik el rövid időn belül az érvényességüket és amelyek helyben maradnak. Heike Mayer kutatásának eredményei alátámasztják, hogy a városi innovátorokkal ellentétben, akik jobban ki vannak szolgáltatva a gyorsan fejlődő, piaci alapú információknak, a perifériák lassú innovátorai olyan tudásra támaszkodnak, amely inkább technikai, tudományos vagy tradicionális jellegű, ennek okán nem veszítik el egyhamar az értéküket és érvényességüket. A meginterjúvolt lassú innovátorok beszámoltak arról, hogy kevés külső kapcsolatot létesítenek beszállítókkal, partnerekkel, más szereplőkkel. Például egy illóolaj manufaktúra vezetője bevallotta, hogy évente egyszer látogatja meg a vásárlóit és az iparon belül szervezett konferenciákon is évente egyszer vesz részt. Mivel a vállalkozás profiljából és tevékenységéből adódóan nem szükséges, hogy gyakran kapcsolatba lépjen a partnereivel, a periférikus helyszínt nem tekinti hátrányosnak. A ritka kapcsolattartás abból is adódhat, hogy a vállalkozások egy nagyon specifikus terméket kínálnak, egy bizonyos piaci szegmenst szolgálnak ki, személyre szabott megoldásokat ajánlanak jól körülhatárolható célcsoportok számára. A lassan változó piacokon értékesítenek, ahol a változások lassan következnek be vagy olyan érvényét nem veszítő technikai és tudományos ismeretekre alapszanak, amelyek nem veszítik érvényüket egyik napról a másikra. A kutatásban résztvevő interjúalanyoknak mégis fontos a változás és az előrehaladás az innovációk fejlődése szempontjából. Fontos az új ötletek és innovációk létrehozása, a termékfejlesztés és a gyártási folyamatban való fejlődés. Például egy manufaktúra, ahol seprüket és ecseteket gyártanak, kifejlesztett saját célra egy olyan gépezetet, amely javít a termékek minőségén, megtalálja a hibaforrásokat és kiküszöböli azokat. Ezeknek a megoldásoknak a kifejlesztésénél a vállalkozó kizárólag a saját technikai készségeire alapozott, melyet gyakorlás által sajátított el és melyet később az interneten szerzett tudással egészített ki. Ez egy újabb érdekes megvilágításba helyezi a lassú innovátorokat, akik stratégiát használva keresik az információkat azoknál, akiket úgy gondolnak, hogy a leginkább a segítségükre tudnak válni, ellentétben a városi innovátorokkal, akiket a nagyvárosi közeg által biztosított véletlenszerű találkozások is segítik. Ez alapján a különleges viselkedés alapján megállapítható, hogy az innovatív szereplők inkább innovatív követők, mintsem vezetők.

A periférikus térségek innovátorai a fizikai közelségre támaszkodnak, amikor kapcsolatot létesítenek másokkal és átlépik a társadalmi és kulturális határokat, ez a közeg inkább sokszínű, mintsem specifikus, ezért inkább a helyi jellegre támaszkodnak. A helyi közeg számtalan lehetőséget, kapcsolatot, különböző háttérrel rendelkező személyt kínál. A szerző felveti annak a lehetőségét, hogy a lassú innovációk megkérdőjelezzik a társadalomban végbemenő gyorsulási folyamatokat. Ezt azzal magyarázza, hogy az interjúalanyok többségének a kísérletezés fontos szerepet játszott a vállalkozásuk létrehozásában, ez új technikák tesztelését, új ötletek gyakorlatba helyezését feltételezte. Ezek a kísérletek úgy tudtak megvalósulni, hogy közben nem érezték nyomás alatt magukat a vállalkozók, egy viszonylag elszigetelt térségben nem zavarta őket semmilyen külső tényező, nem voltak időkorlátok közé szorítva és nem kellett különböző piaci elvárásoknak megfelelniük. Egy biogazda, aki 1 400 méter tengerszint feletti magasságban természet zöldségeket, kiemelte, hogy szeret kísérletezni a különböző fajta zöldségekkel, de ez sok energiát emészt fel, mivel a növényeknek más-más igényeik vannak, keresi azt a hat, hét zöldségfajtát, amelyekkel a legjobb eredményt éri el. A lassú innovátorok a vállalkozásuk működtetéséhez szükséges specifikus technikákat helybéli lakosoktól vagy idős személyektől tanulják. Például egyik interjúalany sajtőkészítő tanfolyamokra járt, de az ott megszerzett tudást

kiegészítette a helyiektől megtanult tradicionális sajtőkészítési ismeretekkel. A vállalkozók nemcsak a helyiektől tanulnak, hanem más vállalkozóktól is és hangsúlyt fektetnek a fiatal munkások tanítására. A lassú innovátorok holisztikusan tekintenek a vállalkozásukra, nem kizárólag a bevétel fontos, hanem a vállalkozás társadalomra gyakorolt hatása is, keresik, hogy a profittermelésen túl a tevékenység milyen eszmei, lelki elégtételt tud nyújtani. Például egyik tudós vállalkozó a nagyvárosban nem jutott hozzá a társadalmi célú projektekhez, ezt a periférikus térségben pótolni tudja. Amennyiben ugyanazt a vállalkozást városi közegben működtették volna, bizonyosan nagyobb méreteket öltött volna, de nem a terjeszkedés az elsődleges, hanem a saját tevékenységgel való megelégedés és a társadalmi szempontok.

Heike Mayer tanulmánya a lassú innovációk két tulajdonságára hívja fel a figyelmet. Egyrészt a periférikus térségek innovációi eltérnek a városi környezetben működő innovációktól, főként, ami a működésükhöz szükséges tudás fajtáját, az időhöz és más innovátorokhoz való viszonyukat, az erőforrások felhasználását és az információkeresési stratégiákat illeti, másrészt olyan gyakorlatokat részesítenek előnyben, amelyek eltérnek a közismert marketing logikától, kísérleteznek, kihasználják, hogy nincsenek időkeretek közé szorítva, tanulnak és tanítanak a térségben, társadalmi szerepet vállalnak fel. A lassú innovátorok előnyt kovácsolnak a periférikus térség adottságaiból és beépítik azokat vállalkozásaikba. Holisztikusan gondolkodnak és nem a profitszerzés, a terjeszkedés az elsődleges céljuk, hanem a fenntarthatóság és a helyi közösség segítése. A periférikus térségekben tehát a vállalkozók innovatívak mernek lenni anélkül, hogy a modern, felgyorsult piacgazdaság nyomása alá kerülnének.

(Heike Mayer (2020): Slow Innovation in Europe's Peripheral Regions: Innovation beyond Acceleration. In: Döringer, Stefanie; Eder, Jakob (eds.) Schlüsselakteure der Regionalentwicklung: Welche Perspektiven bietet Entrepreneurship für ländliche Räume? ISR-Forschungsberichte: Vol. 51 (pp. 9-22). Wien: Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften.)

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEW

Bagoly Anabella

Biró A. Zoltán – Tamás László (szerk.) (2021): KÖZÖSSÉGI VAGYON – KÖZÖSSÉGI SZEREP. Székelyföldi erdőgazdálkodás – szempontok, tények, lehetőségek. Státus Kiadó, Csíkszereda

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.29>

A székelyföldi erdőgazdálkodás történettudományi vonatkozásairól számos szakmai anyag áll rendelkezésünkre. A jelzett témakörben készült írott anyagok mennyiségét a téma fontossága indokolja elsősorban, ugyanis a tulajdonképpeni gazdasági érteken túl, az egykori közösségi és magánjellegű vagyonszerkezet jogi visszaállításáról is szó van. A térségi háztartások életmódjára, a helyi közösségek szerveződésére és működésére is kiemelt hatást gyakorolt az erdővagyon, amelynek funkciója napjainkra aktualizált szerepkörökkel egészül ki. A korábbi berendezkedésre vonatkozó társadalomtörténeti megközelítések mellett azonban meglehetősen kevés szakanyag foglalkozik az erdőgazdálkodás mai gyakorlatával. A kiadvány alapjául szolgáló kutatási programot a Nagykükküllő Közbirtokossági Szövetség megbízására a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végezte. A kötetben közzétett interjúgyűjtemény a jelenlegi helyzetkép feltérképezésének szolgálatán kívül, további szakmai részlelmények megalapozására is hivatott. Ezen elemző és tematizáló szakmai munka mindenekelőtt a térségben fellelhető erdővagyon által képviselt jelentős értékek szélesebb körben való megismertetését szolgálja. A székelyföldi erdőgazdálkodás egy többszereplős, komplex társadalmi folyamat, amelynek alakításában a térségi szereplők kiemelkedően fontosak. Az ismeretek tágabb körben történő terjesztésének célszemélyei az erdészeti szakembereken kívül, a helyi és térségi döntéshozók, az egyes közösségi és egyéni tulajdonformák képviselői, valamint olyan érdekcsoportok képviselői és tagjai, akik az említett tárgykörben direkt vagy indirekt módon érdekeltek. A kiadvány első tanulmányának szerzője, egyben a kötet egyik szerkesztője, Tamás László, aki a *Székelyföldi erdőgazdálkodás: szempontok, tények és kihívások* című írásában az erdőgazdálkodás és erdővagyon témakörét meghatározó kifejezések közérthető magyarázatán kívül, a már említett jelentős mértékű, társadalomtörténeti keretekről készült szakmai anyag rövid áttekintésével is foglalkozik. Az erdőgazdálkodás összetett társadalmi folyamatában résztvevő aktorok tulajdonformáinak megkülönböztetését, a magán és közösségi erőtulajdon együttműködési lehetőségeinek és fontosságának feltárását összegzéssel és további lehetséges lépések felvázolásával zárja.

A kiadvány második tanulmányának címe *Helyzetkép 2020 – A székelyföldi erdőgazdálkodás szereplői és működési modellje*, szerzője, Biró A. Zoltán, pontosan egy meglehetősen kevés szakmai anyagot felsorakoztató témával foglalkozik, a székelyföldi erdőgazdálkodás jelenlegi helyzetének leképezésével. Az erdőgazdaság két alapvető összetevője az erdővagyon és az erdőgazdálkodási gyakorlat. Harmadik komponensként az olyan társadalmi összetevőket kell megemlítenünk, amelyek elenyésző figyelmet kapnak az általuk gyakorolt hatás nagyságához képest, ilyenek a kulturális minták és narratívák vagy az egyes meghatározó érték- és normarendszerek. A három komponens egyidejű figyelembevételre holisztikus megközelítést igényel, amely nézőpont megalapozására szolgál a tanulmány. A három elemzési egységre osztott szakmai anyag egy rövidebb terjedelmű összefoglalóval zárul. A tanulmánykötet következő írásában Biró A. Zoltán Sárosi-Blága Ágnes társszerzőjeként az erdőgazdálkodási gyakorlatban megjelenő új szempontok ismertetésére vállalkozik. A globálisan értendő erdő funkcióinak dinamikus változását emeli ki a szerzőpáros az első elemzési fejezetben, amelyet egy nézőpontváltást követően térségi perspektívából is megközelítenek. Ez a szemléletváltás a hagyományos erdőértelmezési modelltől eltérően a figyelem középpontjába helyez egy másik fogalmat is, az erdei ökoszisztémát, amelynek értékeit és funkcióit a harmadik,

míg annak szolgáltatásait a negyedik elemzési fejezetben ismertetik. Az erdő funkcióinak előtérbe hozása nem mellékes szempont a erdőgazdálkodás jelenlegi állapotát kutatók számára, emelik ki tanulmányuk összegzésében, felhívva a figyelmet egy újszerű megközelítési módra. A tanulmánykötet bevezetőjében kiemelt gondolat, miszerint a közbirtokosságok a székelyföldi erdő gazdaságának főszereplői, képezi a következő tanulmány kiindulási pontját, azzal a nézőponttal kiegészülve, amely szerint a térségi települések számára a közbirtokosságok által kezelt erdővagyon kiemelt jelentőségű természeti, gazdasági és társadalmi erőforrás. Sárosi-Blága Ágnes a *Közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlata* című szakmai írásában tényszerűsíti a fenti gondolatot és hozzáfűzi, hogy ez az erdővagyon fejlesztéspolitikai jelentőséggel bír. Ez indokolja a tanulmányában tárgyalt témakör létjogosultságát, hogy kiemelkedően fontos a közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlatának elemzése. Az elkészített interjúk beszélgetésekből nyert narratívára alapozott írás három szempontot egyidőben tárgyal, célkitűzésként meghatározva a közbirtokosságok helyi támogatási gyakorlatának megismertetését, valamint további hasonló témakörben készülő szakmai munkák megalapozását. A munkacsoport közös írása zárja a kiadványban megjelenő tanulmányok sorát, amelyben az erdő tematika egy, a korábbi, helyi, térségi megközelítési módoknál jóval szélesebb körben tárgyalja az erdő tematikát, európai keretbe helyezve azt. Tekintve, hogy az erdőgazdaság témaköre tagállami hatáskör, értelemszerűen kevesebb vitás kérdést vet föl, mint az agrárium, a kereskedelem vagy az egyes nemzetközi infrastrukturális beruházások témaköre. A munkacsoport tanulmányában az erdővel foglalkozó európai szakpolitikák folyamatszerű ábrázolását helyezi érdeklődésének középpontjába. Az európai léptékben történő változások elemzése és tárgyalása a térségi erdőgazdaság kérdését is döntő mértékben befolyásolhatja, ugyanis ez a folyamatszerű változás hatással lehet azokra a döntéshozókra, akiknek regionális vagy akár lokális szinten mérvadó szerepük van.

A székelyföldi erdőgazdálkodással foglalkozó szakmai munkának a legfontosabb napirenden lévő lépése egy olyan kataszter összeállítása, amely számbaveszi és rendszerezi a térségi erdőgazdálkodáshoz kapcsolható szereplők adatait. Ezen nagy volumenű, adatbázisépítő munka első lépéseként elkészült egy nyilvántartás a közbirtokosságokról, uniókról, térségi magánerdészetekről, illetve egy sajátos erdőtulajdonosi szervezeti formáról. Tamás László szerkesztésében olvasható az említett nyilvántartás.

A kötet bevezetőjében említést tesznek arról a szerkesztők, hogy kiknek ajánlják a jelen kiadványt. Megfogalmazásuk szerint „mindazoknak, akiket ez a fontos kérdéskör foglalkoztat, akik az erdőgazdálkodás belső vagy külső szereplőiként hozzá kívánnak járulni térségünk fejlődéséhez.”

Radu Andrea

Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.) (2020): SZAKTANÁCSADÁS – AGRÁRIUM – INNOVÁCIÓ. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben. Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány, Státus Kiadó, Csíkszereda

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.30>

“SZAKTANÁCSADÁS – AGRÁRIUM – INNOVÁCIÓ. Tudástranszfer, tudáskontextus a székelyföldi térségben” címmel jelent meg a Biró A. Zoltán és Magyar Ferenc által szerkesztett kötet, amely a székelyföldi agrárinnovációs programsorozat nyolcadik kiadványa. A szerzők arra ösztönzik a térség gazdasági szereplőit, hogy kiemelkedően fontos ügyként kezeljék az agrárium digitalizációs folyamatát, a tudástranszfer szerepét és hogy a térség tudástermelési hely is legyen. Az Alapítvány az oktatási programjain keresztül mindig igyekezett elérni azt, hogy a székelyföldi agrárinnováció kiemelt szerepet kapjon. A kötet vázlatos helyzetképet ad a térségbe irányuló tudástranszfer folyamatról és a folyamat alakulásának társadalmi feltételeiről. Ugyanakkor komplexebb eredményekhez vezet a további helyzetképek feltárása és részletezése, kiegészítve a már jól bevált gyakorlatokkal. Ezáltal pontosabban megfogalmazható a székelyföldi térségben alkalmazott tudástranszfer folyamat.

A kötet nagyon jól áttekinthető, jól strukturált, könnyen követhető. Három fejezetre van tagolva, melyek magukba foglalnak tanulmányokat, szakmai szempontokat, valamint véleményeket és gyakorlatokat.

Az első fejezetben három tanulmányon keresztül szó esik a tudástranszferről, tudáskontextusról a vidéki térségben, a tudás, innováció és fenntartható fejlődés fogalmáról, valamint az innovatív agrárszereplők információszerezési, információhasznosítási gyakorlatáról a székelyföldi térségben. Az első fejezet első tanulmányában Biró A. Zoltán részletezi a tudástranszfer, tudáskontextus vidéki szerepét, helyzetképet ad a szaktanácsadás székelyföldi feltételrendszeréről. A tudástranszfer folyamat legfontosabb tényezője, hogy a térségben növekvő tendenciát mutat a szakmai képzések iránt érdeklődők száma. A képzések alkalmával azonban inkább a gépi eszközök, termelési technológiák ismertetése kerül előnybe, míg a PR, menedzsment és a hálózati együttműködésről kevesebb szó esik. A tudástranszfer folyamatok különböző szinteken, egymástól függetlenül zajlanak és több tekintetben is különböznek egymástól: intézményi keretek, helyszínek, időpontok és részvételi formák. A kínálat diffúz és efemer jellegű, ez pedig nagyban befolyásolja az igények működését. A kínálat és az adott térségi igény összességében olyan tanulási formák kialakulásához vezetett, amelyek között két egymáshoz hasonló nem igazán lehet találni. Eredményességéről, a társadalomban betöltött szerepéről csak közvetett módon és sok munkával lehet információt begyűjteni. Javasolt kialakítani és működtetni olyan programokat, amelyeket siker esetén intézményesíteni lehetne és fontos elemét képeznék a fokozatosan kiépítendő térségi rendszernek.

Sárosi-Blága Ágnes, a kötet első fejezetének második tanulmányában olyan szakirodalmi anyagokat, projekteket és programokat ismertet, amelyek a tudás és agrárium kapcsán új szempontokat kínálnak az elemzéshez, megértéshez és ösztönzéshez. A tudáshoz és tanuláshoz kapcsolódó fejlesztési programok mellett ki kell emelni és nagyobb figyelmet kellene adni a társadalomtörténeti sajátosságoknak, helyi igényeknek és szükségleteknek, közösségi részvételnek, az adott hely erőforrásainak és sajátosságainak, az érintett személyek attitűdjének. A székelyföldi agrárium esetében egyértelmű a tudásforma, tudásinterakció és tudáshálózat fontossága. A tudás befogadásában és az innovációs folyamatokban kiemelkedő szerepe van az agrárium szereplői által az innováció és az innováció befogadásával kapcsolatosan képviselt vagy kialakított attitűdöknek. Az innováció befogadása előtérbe hozza a célcsoport viselkedésének és tudásának elemzését. Az agrárium képviselői számára már a tudás és szakértelem új módozatainak átadására van szükség, mint pl. a közösségi média használata, különböző csatornák alkalmazása a gazdák tájékoztatására, kapcsolatok kialakítása és életben tartása. A mindennapi életben számos

olyan gyakorlat működik, amelyek által előtérbe kerülnek a tudásformák, a formális és informális tudásszerzés folyamatainak kapcsolata és a digitális tanulási lehetőségek hatásainak ismerete.

A kötet első fejezetének harmadik tanulmányában Biró A. Zoltán és Szász Mária Magdolna két fontos következtetést fogalmaz meg az innovatív agrárszereplők információszerezési, információhasznosítási gyakorlatára való tekintettel a székelyföldi térségben. Az információszerezési gyakorlat a pontszerű működési modell dominanciáját jelzi, amelynek kétféle oka is van: a térségben alacsony az innovatív agrárvállalkozók száma, ez pedig a szigetszerűségi működési modellt egyediesíti, melyre a magyarázat az agrárvállalkozók habitusában kereshető. Az információforrásokhoz való viszonyulások azt mutatják, hogy a térség szereplői az ismeretszerzéshez és tanuláshoz az informális megoldásokat részesítik előnyben és bár igénybe veszik az intézményes megoldásokat is, az igénybevétel módozatai mentén igyekeznek informálissá tenni azokat. A képzési és gyakorlati programokon való részvétel, a tájékozódás, kapcsolatépítés, a térség igényei szerinti műszaki-technológiai váltás mind azt jelzik, hogy fontos a tudástransfer folyamat. Az agrárszektor térségi szerepe fontos marad.

A kötet második fejezetét három szakmai interjú képezi. Szabó Ákos (szaktanácsadó, Székely Gazdaszervezetek Egyesülete) szerint *“Az is fontos feladat kell legyen szerintem, hogy felmérjük a gazdátársadalmat...”* (91 old.). Az interjú során véleményezte az agrár témakörben a szakmai ismeretterjesztést, az eljárásokat, a gazdák igényeinek megismerésének- és a tapasztalatcseréjének fontosságát. Továbbá szó került arról is, hogy a gazdák kihez fordulhatnak problémás esetekben, a segítségkérés esetén történő pozitív tapasztalatokról, a képzettség, a tudásigény és a műszaki újítások elfogadásáról és a digitális eszközök szerepéről a képzések, gyakorlati tanácsadások alkalmával. Elmondása szerint egyre többen vannak, akik a modern technológia által nyújtott lehetőségeket kiaknázzák: feliratkoznak szakportálok hírlevelezéseire, nagyon sok információt megtalálnak az interneten, amelyeket szakemberek segítségével gyakorlatba is ültetnek. Véleménye az, hogy az új technológiák alkalmazása a munkavégzés során jó irányba tart.

“A jelenlegi állapotban mindenki megoldja valahogy...” nyilatkozta Gál Attila (szaktanácsadó, Székely Gazdaszervezetek Egyesülete). Az interjú keretén belül szó került a szakmai ismeretterjesztésről az agrár témakörben, a tanfolyam jellegű képzésekről, a gazdák tanulási igényeiről, annak lényegéről és fontosságáról, a tanácsadás hatékonyabb működéséről, fejlesztéséről, a képzettség, tudás és a műszaki újítások elfogadásáról és összefüggéséről, a digitális eszközök szerepéről. Szerinte, mindenképp szükség van egy erős gazdaképviselőre országos vagy helyi szinten, aminek befolyásoló ereje legyen. Lát nyitottságot az emberekben a tanulásra, de szükség van arra, hogy sikeresen lehessen az érintett személyeket megszólítani, számukra érdekes témákat kell feltárni. Gyakran kérnek információkat, amelyeket követnek is, amennyiben megbizonyosodnak arról, hogy az adott dolognak haszna van.

Hatos György (szaktanácsadó, Székely Gazdaszervezetek Egyesülete) szerint *“Nekünk, szaktanácsadóknak, folyamatosan tanulnunk kell...”* (105 old.). Az interjú során szó került a szakmai kiadványok, személyes megkeresések gyakoriságáról, a gazdák továbbtanulási igényeiről, a termelésben felmerülő problémákról, napi gondokról és szakmai segítség igénybevételéről, megoldási lehetőségekről, mentalitásváltásról, a műszaki és technológiai újításokról, a pozitív példamutatásról, amely a következő generáció továbbfejlődését eredményezné. A technológia és az agrártudomány folyamatosan fejlődik, továbbá nagyban befolyásolja az agrártevékenységet a klímaváltozás és a különböző típusú kártevők jelenléte. Ezen tényezők megfelelő kezelése érdekében elengedhetetlen a folyamatos tanulás, fejlődés. Szükség van arra, hogy bizalom épüljön ki az emberekben, hogy szükség esetén merjenek információt, segítséget kérni.

A kötet harmadik fejezete tíz véleményt, gyakorlatot foglal magába. A kálnoki Furus Levente (a Turulmadár Egyesület vezetője) szerint *“Fontos, hogy az ember ismerje a körülötte levő termelőket...”* (115 old.). Ismertette gazdasági tevékenységét, az elinduláshoz szükséges szakmai információkat, ösztönzést, a szakemberekhez való fordulás lehetőségét, az igénybe vehető szakmai képzéseket, szakmai tapasztalatokat/tapasztalatcserét, televíziós- és rádiós műsorokban való szereplésüket, valamint a szakmai információk, tanácsadások fontosságát. A kézdivásárhelyi

Kelemen Gábor (Profi rádió munkatársa, műsorvezető és reklámszerkesztő/készítő) áfonyatermesztéssel foglalkozik, aki az interjú során elmesélte a vállalkozásának történetét, a szakmai tapasztalatcsere lehetőségét, véleményezte a televízió- és rádiós műsorok szerepét, észrevételeket és javaslatokat fogalmazott meg. *“A gyakorlat nagyon fontos, idővel rakódnak össze az olvasottak a gyakorlattal”*, nyilatkozta a kézdívasárhelyi Jova Lóránd, aki áfonyatermesztéssel és hagyományos mezőgazdasággal foglalkozik. Az interjú során beszélt a tevékenységéről, a szakmai képzések lehetőségeiről, tapasztalatcseréről, valamint észrevételeket és javaslatokat fogalmazott meg azzal kapcsolatosan, hogy az agrártermelőket miként lehet segíteni és támogatni. Az uzoni Kósa Tamás agrármérnöknek tanul és mezőgazdasággal foglalkozik. Szerinte, *“egy ilyen találkozó alkalmat biztosít egymás gondjainak, valamint a legújabb technológiák megismerésére”*. Az interjú alatt mesélt a tevékenységének kezdetéről, a kellő információk megszerzéséről, a szakemberekhez való fordulás lehetőségeiről, az igénybe vehető szakmai képzésekről, szakmai tapasztalatcserékről, a szakmai kiadványok, tévéműsorok, rádióműsorok szerepéről és fontosságáról. A végén észrevételeket, javaslatokat fogalmazott meg illetve részletezte a levendula fesztivál ötletét. *“A kapcsolatok révén kell erősítsük egymást”* – vallja az uzoni Molnár Hajnalka, aki mesélt a tevékenységeiről, az igénybe vehető szakmai képzésekről, szakmai tapasztalatcseréről más gazdákkal, a kiadványok, tévé- és rádióműsorok szerepéről és fontosságáról, valamint észrevételeket és javaslatokat fogalmazott meg azzal kapcsolatosan, hogy hogyan lehetne segíteni a gazdákat szakmai információkkal, tanácsokkal. A lemhenyi Sebestyén Barnabás, *“inkább az internethez folyamodik, mert bármilyen kérdésre könnyen kap választ”*. A lekérdezés során mesélt az általa végzett mezőgazdasági tevékenységéről, a szakemberhez való fordulás lehetőségéről, az igénybe vehető szakmai képzésekről, szakmai tapasztalatcseréről, telefonos applikáció használatáról, az online és offline média használatáról, illetve arról, hogy miként lehetne a fiatal gazdákat információkkal, tanácsokkal segíteni. A kézdiszentléleki Sterczler Sándor, állattenyésztéssel és mezőgazdasággal foglalkozik. Szerinte, *“amikor látod, hogy készül a sajt, meg tudod tapogatni, érzed az illatát, ez az igazi”*. Mesélt a vállalkozásáról, hogy mikor, hogyan és minek hatására indította el, beszélt a szakmai tanácsadásról, tapasztalatcseréről, a tévé- és rádióműsorok szerepéről, valamint az interjú végén észrevételeket és javaslatokat fogalmazott meg az agrártermelők információkkal, tanácsokkal való megsegítéséről. *“Több információra inkább az értékesítés kapcsán lenne szükség”* – mondta Vass Attila, gidófalvi lakos, aki faipari mérnökként dolgozik. Az interjúztatás során mesélt levendulatermesztési tevékenységéről, arról, hogy szükség esetén kihez fordulnak segítségért, igénybe vesz-e szakmai képzést, a pozitív tapasztalatokról, a levendula fesztivál ötletéről, a szakmai kiadványokról, valamint megfogalmazta gondolatait azzal kapcsolatosan, hogy a kisebb agrártermelőket miként lehetne tanácsokkal, információkkal segíteni és támogatni. Papp Zsolt és Papp Edit szentkatolnai lakosok, homoktővis természetével foglalkoznak. Szerintük *“a kistermelők számára, ha bíznak egymásban, nagyon sok lehetőséget ad a szövetkezés...!”* Elmesélték, hogy mikor fordulnak szakemberhez segítségért, beszéltek az igénybevehető szakmai képzésekről, szakmai tapasztalatcserékről, szakkönyvek, tévé- és rádióműsorok szerepéről és a szakmai információkkal való támogatásról. A nyújtódi Putnoki-Csicsó Barna és Putnoki-Csicsó Margit sajtőkészítéssel foglalkoznak. Szerintük *“a tapasztalatokat beszélgetések során tudják átadni, tudjuk átvenni a gyakorlott szakemberektől...”*. A lekérdezés során meséltek a tevékenységükről, az igénybe vett segítségéről, tanácsokról és szakmai képzésekről, a szakkönyvek, tévé- és rádióműsorok szerepéről és gyakoriságáról, a szakemberekkel való rendszeres vagy személyes kapcsolatokról, illetve az agrártermelők szakmai információkkal, tanácsokkal való támogatásáról, ellátásáról.

A kötet szerkezetének köszönhetően a szakirodalom megismerésére és a szakértői szempontokra alapozva az olvasó könnyebben megértheti az agrárium digitalizációs folyamatát, a tudástranszfer szerepét és annak gyakorlatban való alkalmazását, melyekre tökéletes példát nyújtanak a harmadik fejezetben olvasható vélemények és gyakorlatok.

Szerzőink

<i>Biró A. Zoltán</i>	PhD egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar; intézetvezető, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja
<i>Bodó Julianna</i>	PhD egyetemi tanár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar; társadalomkutató, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja
<i>Kovács Judit-Tünde</i>	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Doktori Program
<i>Oláh Sándor</i>	társadalomkutató, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja
<i>Sarány Orsolya</i>	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Doktori Program
<i>Sárosi-Blága Ágnes</i>	PhD szociológus, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja; PhD egyetemi hallgató, Miskolci Egyetem, Hantos Elemér Doktori Iskola
<i>Segestyén Ágnes</i>	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Doktori Program
<i>Szász Mária-Magdolna</i>	PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Doktori Program
<i>Székely Kinga Katalin</i>	PhD adjunktus, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar
<i>Tamás László</i>	geológus mérnök, a Székelyföldi Erdőtulajdonosok és Erdőgazdálkodók Szövetsége társelnöke

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évtől zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben. A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség

Notes for Contributors

The editorial board of the journal welcomes studies on economic, regional and social issues in Hungarian and in English language. Our journal was launched in 2004. It is published four times a year from 2021 (of which once in English and three times in Hungarian). We are waiting for studies, essays and book reviews submitted for the first publication only. The studies are rated by two double-blind reviewers in each case.

There is any publication fee!

The papers are double blind reviewed before publication. The Editorial Office does not retain manuscripts and reserves the right to decide about the publication of papers submitted.

The maximum length of a paper that can be accepted is 35,000 characters. An abstract in five lines followed by 3-5 keywords is to be given at the beginning of the paper and JEL-code.

Please provide the author's details as follows: name, academic degree, position, job.

The text is to be submitted in file by e-mail. (Any version of MS WORD can be used for saving it.)

Tables are to be incorporated in the text in the appropriate format. Their exact place in the text and captions are to be signalled by numbering.

A maximum of 4-5 figures can be included in a paper for reasons of length.

Figures (e.g. maps, diagrams, drawings, photos) and the tables are to be appropriately formatted and incorporated in the text. Figures produced by photocopying and/or scanning cannot be accepted, for their quality is not suitable for the press. It is not possible to publish colour figures. Figures and tables are to be numbered separately (e.g. Figure 1, Figure 2, Table 1, Table 2.), and their references (Figure 1) or (Table 1) given in italics in the right place in the text in brackets.

The caption of a figure is to be given below the figure, in the middle of the line, and the caption of a table is to be given above the table in the middle of the line. Figures and tables are to be followed by the source. If the figure is the author's own work, then 'Source: author's own work or Author's own calculation' is to be used. .

References to literature are to be given in every case: the author's name and the year of publication in brackets. E.g.: (Conti 1993). For quotations the page is also to be given. E.g.: (Conti 1993, p.76) or (Conti 1993, pp.76-86). References are not to be given as footnotes, but only in the above format in the body of the text.

The list of literature should include only works with reference to them in the body of the text. Every work referred to should be included in the list of literature.

Notes are to be given as footnotes in a numbered format. Notes are to include additions to the main body of the text, and they should not contain explanations of figures or references.

The text is to be followed by the list of literature, in the following formats:

Text formatting:

Side size: JIS B5 - 18.2 x 25.7 cm.

Margins: top: 2.22, bottom: 2.5, left: 2.5, right: 2 cm; header and footer: 1.25 cm.

Font and font size: Times New Roman 10, footnotes 9.

Paragraphs: no indentation after the title, otherwise 0.7 cm, no line spacing between paragraphs.

Titles: without style setting, main title and chapter titles in bold, subchapter titles in bold and italics.

References:

Books: author (year of publication) Title of the work, name of publisher, place of publication.

Periodicals: author(s) (year of publication) Title of the paper. Name of the periodical. (Number of volume), number of issue, numbers of the first and last pages of the paper.

Books with several authors: author(s) (year of publication) Title of the paper. In: Title of the book. (szerk. or ed(s), or Hrsg.: Name(s) of editor(s)), name of publisher, place of publication, numbers of the first and last pages of the paper referred to.

Examples:

Cronaue, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A.-Demsetz, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. American Economic Review (XII.) 2. pp. 775-795.

Péteri G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: Önkormányzat és iskola. (szerk.: Kozma T.) Oktatókutató Intézet, Budapest, pp. 122-154.

Please make sure that if the literature used has a DOI number, it must be listed in the bibliography!

Thank you!

The Editorial Board